

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ACİL DURUM VE AFET YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

RİSK, BELİRSİZLİK VE KORKU TOPLUMUNDA AFETLER: COVID-19 ÖRNEĞİ

Nusret GÖKTAŞ

TEMMUZ 2022

ACİL DURUM VE AFET YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

RİSK, BELİRSİZLİK VE KORKU TOPLUMUNDA AFETLER: COVID-19 ÖRNEĞİ

Hazırlayan
Nusret GÖKTAŞ

Danışman
Doç. Dr. Celal İNCE

Jüri Üyeleri
Doç. Dr. Celal İNCE
Doç. Dr. Veysel ERAT
Dr. Öğr. Üyesi Serra Sevde HATİPOĞLU

TEMMUZ 2022

ONAY

Nusret GÖKTAŞ tarafından hazırlanan “**Risk, Belirsizlik ve Korku Toplumunda Afetler: Covid-19 Örneği**” adlı tez çalışması 01/07/2022 tarihinde yapılan sınavla aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Acil Durum ve Afet Yönetimi Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Doç. Dr. Celal İNCE
(Danışman)

Doç. Dr. Veysel ERAT
(Başkan)

Dr. Öğr. Üyesi Serra Sevde HATİPOĞLU
(Üye)

Bu tezin kabulü, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun .../.../...gün ve .../... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL
Enstitü Müdürü

**BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS
TEZ ÇALIŞMASI ETİK BEYANI**

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre hazırlamış olduğum “**Risk, Belirsizlik ve Korku Toplumunda Afetler: Covid-19 Örneği**” adlı tezimin özgün bir çalışma olduğunu, tez hazırlanırken tüm aşamalarda bilimsel etik ilkelerine uygun davrandığımı, tez kapsamında sunulan tüm verileri bilimsel etik ilkelerine uygun elde ettiğimi, tezde faydalandığım tüm eserlere atıf yaptığımı ve kaynaklar kısmında bu eserleri gösterdiğimi beyan ederim.01/07/2022

Nusret GÖKTAŞ

ÖZET

RİSK, BELİRSİZLİK VE KORKU TOPLUMUNDA AFETLER: COVID-19 ÖRNEĞİ

Nusret GÖKTAŞ

Yüksek Lisans Tezi

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Acil Durum ve Afet Yönetimi Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Celal İNCE

Temmuz 2022, 65 sayfa

Bu çalışma; risk, belirsizlik ve korku kavramlarını sosyolojik bir perspektifle Covid-19 özelinde tartışmaya çalışmaktadır. 2019 yılının aralık ayında, Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde ortaya çıktığı düşünülen ve daha sonra Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından salgın hastalık olarak ilan edilen Covid-19, doğrudan veya dolaylı olarak toplumlarda önemli hasarlara neden olmuştur. Biyolojik ve küresel bir afet türü olarak değerlendirilebilen Covid-19, modern çağın temel karakteristik özelliklerinden olan risk, belirsizlik ve korku kavramlarının tezahürlerini yansıtan bir fenomene dönüştüğü izlenmiştir. Çalışmada, sözü edilen bu kavramlar ile Covid-19 arasındaki ilişki; başta Ulrich Beck'in "risk toplumu" kuramından hareketle literatür taramasına dayalı analiz edilerek bir durum tespiti bulunmaya çalışılmıştır. Covid-19, sosyal düzeni bozması açısından afetlerin genel özelliklerini yansıtmakla birlikte modern çağa özgü olan ve daha çok modern toplumlarda karşılaşılan risk, belirsizlik ve korku iklimi ile iç içe olduğu görülmüştür. Modern toplumlar; bir taraftan tehlikeleri kontrol altına almaya, "bilinmemeliği" bilinir kılmaya ve bu vesileyle toplumsal korkuları bastırmaya çalışırken yeni riskler, yeni belirsizlikler ve yeni toplumsal korkular üretmeye neden olmaktadır. Modern toplumlar; insan-doğa ilişkisinin bozulması, eşitsizlik, teknolojik ilerlemeler, küreselleşme gibi sahip olduğu özelliklerinden dolayı Covid-19'un çok daha hızlı yayılmasına neden olmuş, bu toplumlarda belirsizlik uzun süre devam etmiş, risk ve belirsizliğe bağlı olarak büyük bir korku yaşanmıştır.

Anahtar kelimeler: Afet sosyolojisi, Risk, Korku, Belirsizlik, Covid-19 salgını.

ABSTRACT

DISASTERS IN SOCIETY OF RISK, UNCERTAINTY AND FEAR: THE CASE OF COVID-

19

Nusret GÖKTAŞ

Master Thesis

Bitlis Eren University Institute of Graduate Education

Department of Emergency and Disaster Management

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Celal İNCE

July 2022, 65 pages

This study tries to discuss the concepts of risk, uncertainty and fear with a sociological perspective in terms of Covid-19. In December 2019, Covid-19, which is thought to have originated in Wuhan, Hubei province of China and was later declared an epidemic by WHO. Covid-19, which can be considered as a biological and global disaster type, has been observed to turn into a phenomenon that reflects the concepts of risk, uncertainty and fear, which are the basic characteristics of the modern age. The relationship between these concepts and Covid 19 was analyzed primarily based on the idea of “risk society” of Ulrich Beck and literature review. Thereby, an attempt was made to determine the situation. Although Covid-19 as a disaster reflects the general characteristics of disasters in terms of disrupting the social order, it has been seen that it is intertwined with the climate of risk, uncertainty and fear that is specific to the modern age and encountered mostly in modern societies. Modern societies; on the one hand, it try to control dangers, make the "unknowable" known, and on this occasion suppress social fears, while generating new risks, new uncertainties and new social fears. Covid-19 is a concrete example of that. Modern societies due to having the characteristics such as deterioration of the human-nature relationship, inequality, technological developments and globalization, has caused Covid-19 to spread much faster, the uncertainty has continued in these societies for a long time, a great fear has prevailed due to the risk and uncertainty that has been felt by these very same societies.

Keywords: Disaster sociology, Risk, Fear, Uncertainty, Covid-19 pandemic.

TEŞEKKÜR

Bu yüksek lisans tez çalışmasında; başta konunun seçilmesinde ve tez sürecinde desteğini ve ilgisini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Celal İNCE'ye tezin olgunlaşmasında katkılarından dolayı Dr. Öğr. Üyesi Serra Sevde HATİPOĞLU ve Doç. Dr. Veysel ERAT'a teşekkür ediyorum. Ayrıca çalışma hayatına beraber başladığım ve değerli destekleriyle akademik çalışmama katkı sunan arkadaşım Fatih ARI, Sultan AĞIRTMİŞ ve Yahya KIRMIZI'ya da teşekkür ederim. Son olarak yaşam boyu desteğini sürekli hissettiğim sevgili anneme sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

ÖNSÖZ

Afetler, toplum düzenini sarsıcı bir şekilde ve ekonomik, sosyal ve fiziksel olarak bozan doğal veya insan kaynaklı ekstrem olaylardır. Birçoğumuzun tarih kitaplarından bilgisini edindiği çeşitli salgınların (veba, kolera, sarı humma, İspanyol gribi vb.) tarih sahnesinde olmasının en önemli nedenlerinden biri yıkıcı olmaları ve toplumsal düzeni derinden bozmalarıdır. Bu nedenle hayatımıza 2019-Aralık ayında -resmî açıklamalar ışığında- giren Covid-19 salgınının diğer salgınlar gibi tarihteki yerini alacağı şüphesiz bir gerçektir. Covid-19 salgınının bu denli etkileyici olmasının çeşitli faktörleri vardır. Bunlardan küreselleşme faktörü en dikkat çekenidir. Modern dünyanın kültürel, ekonomik, sosyal vb. açılardan hızlı dönüşümü, bir afet olan Covid-19 salgınına da afetlerin anlam dönüşümü anlamında bir etki yaratmıştır. Modern Mevcut dünya düzenini sosyal, ekonomik, fiziksel ve kültürel anlamda derinden sarsan Covid-19 salgınının sosyal bilimler açısından analiz edilmesi gerekmektedir. İnsan ölümlerine, yerleşik düzeni ve rutini bozup toplumların süregelen yaşamını sekteye uğrattığı için afetlerin sosyolojik olarak değerlendirilmelidir.

Aydınlanma Çağı'yla başlayan Modern Çağ hakkında 20. yy sonlarında kimi düşünürler tarafından Modern Çağ'ın bitip Postmodern Çağ'ın başladığı söylene de Alman sosyolog Ulrich Beck modern çağın bitmediğini, devam ettiğini söylemiştir (Esgin, 2003). Bu dönem için Risk Toplumu kuramını ortaya atan Beck; kuramını endüstriyel kazalar, nükleer kazalar ve gıda ile ilgili problemler perspektifinde oluşturmuştur. Etrafımızdaki risklerin sürekli arttığını, bu risklerin öngörülemezliğini, ancak bu yoğun risk ortamında insanın belirsizlikler içinde yaşayacağını belirtmiştir. Covid-19 salgını Risk Toplumu kuramının tekrar gündeme gelmesini sağlamış ve sosyal bilimler çerçevesinde tekrar ilgi çeken bir konu olmayı başarmıştır. Covid-19 salgını ve afet ilişkisi tüm disiplinleri etkilerken çevrelerce analiz edilip, sorgulanma ihtiyacı doğurmuştur. Riskler öngörülemeyen karakteristik özelliği aracılığıyla belirsizliklere neden olabilmektedir. Covid-19 salgını da ortaya çıkış şekli, kaynağı ve bulaşma özellikleri gibi belirsizliklere sahiptir. Bu belirsizlikler korkuya ve paniğe neden olmakla beraber insan aklı üzerinde olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Risklerin, belirsizliklerin neden olduğu korku ve panik hali sosyolojik bir perspektifle afet ve sosyoloji bağlamında incelenmektedir.

Covid-19 salgını ve bağlı risklerin anlaşılması geleneksel toplum ve modern toplum mukayesesıyla ilgilidir. Geleneksel topluma ait riskler ve bu riskler içindeki insanın aktif/pasif durumu ile modern toplumda riskler içindeki aktif/pasif insan durumu risk toplumunun daha iyi anlaşılması için kolaylık sağlamaktadır. İleri teknolojinin ve bilimsel bilginin hızlı yayılmasının

yarattığı olumsuz etkilerin oluşturduğu risk toplumunda insan, risklerin sadece etkileneni değil aynı zamanda etkileyeni konumundadır.

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖNSÖZ	iv
ÇİZELGELER DİZİNİ.....	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	ix
KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve	2
1.1.1. Afet Tanımı	3
1.1.2. Afet Türleri.....	4
1.1.3. Biyolojik Afetler ve Salgın Hastalıklar	6
1.1.4. Biyolojik ve Küresel Bir Afet Olarak Covid-19 Salgını	8
1.1.5. Risk Toplumu ve Risk Toplumunun Temel Dinamikleri.....	11
1.1.5.1. Risk Toplumu.....	11
1.1.5.2. Modernleşme.....	14
1.1.5.3. Tehlike.....	16
1.1.5.4. Güven ve Güvenlik	16
1.1.5.5. Küreselleşme	18
1.1.6. Modernlik ve Belirsizlik.....	19
1.1.7. Korku Kültürü	21
2. MATERYAL VE YÖNTEM	23
3. BULGULAR.....	25
3.1. Risk Toplumu ve Covid-19.....	27
3.2. Korku Kültürü ve Covid-19.....	40
3.3. Belirsizlik ve Covid-19.....	49

4. SONUÇ VE ÖNERİLER	54
5. KAYNAKLAR	58
ÖZGEÇMİŞ	65

ÇİZELGELER DİZİNİ

<u>ÇİZELGE</u>	<u>Sayfa</u>
1.1. Afet türleri	5
1.2. Dünyada gerçekleşmiş önemli bazı salgınlar	9

ŞEKİLLER DİZİNİ

<u>ŞEKİL</u>	<u>Sayfa</u>
3.1. Ekonomist dergisinin kapağındaki görsel.....	48
3.2. Covid-19 sürecinde boşalan market rafları.....	51
3.3. Covid-19'un ortaya çıktığı şehirden bir görüntü	52
3.4. Aşırı kolonya ve dezenfektan kullanımının zararları.....	53
3.5. Covid-19 sürecinde yere düşüp bayılan bir insan görüntüsü.....	56

KISALTMALAR DİZİNİ

AFAD	Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı
AIDS	Kazanılmış Bağışıklık Yetersizliği Sendromu
ADB	Asya Kalkınma Bankası
CDC	Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi
CRED	Afet Epidemiyolojisi Araştırmaları Merkezi
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
HIV	İnsan Bağışıklık Yetersizliği Virüsü
TDK	Türk Dil Kurumu
BM	Birleşmiş Milletler
MERS	Orta Doğu Solunum Sendromu
CEO	Yönetim Ofisleri Şefi
WWF	Doğal Yaşamı Koruma Vakfı
SARS	Ağır Solunum Yolu Sendromu
AB	Avrupa Birliği
H1N1	Domuz Gribi-İnfluenza
EVH	Ebola Virüsü Hastalığı
COVİD-19	Korona Virüs Hastalıkları-2019
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
GDO	Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar
BMİDÇS	Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği ve Çerçeve Sözleşmesi
CO	Karbonmonoksit
HES	Hidroelektrik Santralleri
JES	Jeotermal Elektrik Santralleri
CREA	Enerji ve Temiz Hava Araştırma Merkezi
G20	20 Grubu
FEMA	Federal Acil Durum ve Yönetim Kurumu

1. GİRİŞ

İnsanlık için her zaman güncelliğini koruyan ve tekrar edici bir özelliğe sahip olan afetler; yıkımlar, göçler, salgın hastalıklar vb. ekstrem durumlar sonucu tarihin seyrini değiştirmiştir. Geleneksel toplumlarda afetlerin insan kaynaklı mı doğa kaynaklı mı olduğu konusundaki tartışmalarda baskın düşünce doğa kaynaklı olduğu yönünde iken modern toplumda bu tespiti yapan sosyal bilimler insan kaynaklı olduğuna inanıp bu yönde argümanlar geliştirmişlerdir. Örneğin; bin yıl önce toprağın kuruması, hasadın yetersiz oluşu yaratıcı tarafından bir ceza olarak görülebilirken modern toplumlarda artık asıl suçlunun insan olduğu düşünülmektedir (İnce, 2020a: 569). Öyle ki gerçekler sonucunda afetler, insan kaynaklı olduğu anlaşılmazsa bile insanın suçlu bulunması, modern çağ için daha tatmin edici bir sonuç doğurmaktadır. Modern bireyin gerçekliğin arkasındaki bilgi eksenli özelliği, risk toplumunda korku ve belirsizlik kavramlarıyla yeni bir boyut kazanmıştır (Ertürk, 2018: 280). Geleneksel toplumlarda fail insan olarak seçilmez, yaratıcının çizdiği sınırların ötesine geçen ve bu konuda *aşırılık* gösteren insan ve eylemleri fail olarak seçilir (İnce, 2020a: 569). Bauman (2003)'ın ifadesi ile modern toplum kendi kendinin farkında (Bauman, 2003: 14) olduğunu düşünen bir toplumdur. Bu yönüyle afetleri de eylemlerinin birer sonucu olarak görebilmektedir.

Modernitenin merkezi olan Avrupa'da geleneksel dönemde Avrupa'yı baştan aşağı yakıp kavuran veba için kilise, bu hastalığın insanların aşırılığının neticesi sonucunda Tanrının cezası olarak yorumlamıştır (Genç, 2011: 142). Günümüzde ise aynı coğrafyada afetler için benzeri birtakım inanışlar mevcut olsa da modernleşen Avrupa'da afetlerle ilgili insani nedenler, afetin olası sonuçları veya hazırlık önlemleriyle ilgilenilmektedir. Bilimin gelişmesine paralel olarak afetlere de disiplinli bir yaklaşım gösterilmiş ve afet gerçeği, 20. yüzyıl ile beraber varlığını görünür hissettiğimiz bir toplumsallığa dönüşmüştür (Can, 2020: 15). Tıp, ekonomi, sosyoloji, ekoloji vb. birçok alan afetlerle ilgilenmekte ve kendi alanları çerçevesinde afetlere değinmektedir. Artık afetler etki ve sonuçlarıyla sabit fenomenlerden çok birçok disiplinin yaklaştığı, çözüm ürettiği, öneri sunduğu bir bilim alanıdır.

Afetler ister aşkın bir gücün müdahalesi olarak tasavvur edilsin isterse insan eyleminin bir neticesi olarak düşünülsün afetlerin toplumsal bir yönü bulunmaktadır. Bu bağlamda afetler, gerçekleşen olayın kendisi değil olayın ortaya çıkarmış olduğu doğal, ekonomik ve sosyal sonuçlardır (Şentürk, 2020: 111). Savaş, göç, salgın hastalıklar, deprem vb. afetlerin toplumun her katmanında olumlu veya olumsuz değişikliklere neden olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda afetler doğa-çevre-insan sorunları, kökenleri ve sonuçları bakımından insanın tarihi, yaşam koşulları, ekonomik, kültürel ve siyasi durumuyla ilgili sorunlardır (Beck, 2019). Diğer taraftan

afetlerin meydana getirdiği bir başka özelliği ise toplumsal değişimdir. Covid-19 salgını gibi küresel bir afete dönüşen bir hastalığın toplumları baştan aşağı değiştirmesi kaçınılmazdır. Çünkü afetler işleyen sosyal hayata zarar verir, toplumları dönüştürür ve yeniden inşa edilmesine neden olabilmektedir (Karataş, 2020). Bu bağlamda çoğu zaman afetlere olumsuz anlam yüklenilse de kimi düşünürler, bu konuda sosyal mekanizmaları bozan afet gibi ekstrem durumların iyileştirici etkileri olduğunu da söylerler. Bu açıdan afetler, aynı zamanda bütünleşme, dayanıklılık ve sosyal sistemlerin iyileştirici gücünü test edebilen laboratuvar misyonunu da üstlenmektedir (Fritz, 1961 akt. Gökalp Yılmaz, 2021: 196).

Bu çalışmada; ekolojik yıkımlar, endüstriyel gelişim, suların kirlenmesi veya kimyasalların karışması, nükleer afetler vb. olguların neden olduğu risklerin, modern dönemin devamı olarak kavramsallaştırmasından (Beck, 2019) yola çıkarak biyolojik etkenli bir hastalık olan Covid-19 salgınının bir afet olarak yarattığı korku ve belirsizlik süreçleri üzerinde durmaktadır. Bu çalışma aynı zamanda insanın doğa ile mücadelesinin sonuçları olarak değerlendirilebilen salgın hastalıkların çeşitli faktörlerle (medya vb.) insan hayatında yarattığı korkular ve panik duygusu sebebi ile sergilediği davranışları, risk toplumu kavramı etrafında değerlendirilmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın ilk kısımlarında kavramsal ve kuramsal bir çerçeve çizilerek afet, afet türleri, risk toplumu ve risk toplumunun temel dinamikleri gibi konular üzerinde durulmakta sonraki bölümde ise risk toplumu ve Covid-19 arasındaki karmaşık ilişki sosyolojik olarak analiz edilmeye çalışılmaktadır.

Ayrıca bu çalışma güncel olan Covid-19 salgını ile sosyolojik kuramların ilişkilendirilip değerlendirmesi sonucu sosyal bilimler ve afet sosyolojisi literatüründe yer edinerek, olası afet veya salgın hastalıklar durumlarında benzer konular üzerinde çalışacak araştırmacılara yardımcı olarak, küresel sorunlara küresel ve bilinçli çözümler önererek akademik katkı sunmayı hedeflemektedir.

Biyolojik bir afet türü olarak değerlendirilebilen Covid-19 salgınının insanlar üzerinde fiziksel, sosyal ve ekonomik yönleriyle nesiller süren bir iz bırakacağı düşünülmektedir (Polat ve Kahraman, 2021: 22; Gökçen, 2020: 53). Bu bağlamda diğer tüm afetler gibi sosyal bir boyutu olan bu salgınının; çevresel ve ekolojik riskler, doğa-insan ikiliğiyle olan bağlantısı çalışmada değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

1.1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Covid-19 salgın hastalığının toplumsal düzene ve toplumsal düzenin Covid-19 salgınına etkisinin risk toplumu kavramıyla anlaşılmaya çalışıldığı bu çalışmada; aynı zamanda korku,

güvenlik ve belirsizlik gibi kavramlar üzerinde de durulmaktadır. Çünkü bu kavramlar, sosyolojik olarak hem risk olgusuyla hem de Covid-19 afetiyle yakından ilişkilidir (Günerigök, 2020). Çalışmanın ilk kısımlarında bu kavramların teknik boyutlarına değinilirken sonraki kısımlarında ise bu kavramların Covid-19 afeti ile olan ilişkisi tartışılmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılması amacıyla öncelikle aşağıdaki kavramları incelemenin, çalışmanın anlaşılabilirliği açısından yararlı olacağı düşünülmektedir.

1.1.1. Afet Tanımı

Risk, belirsizlik ve korkunun egemen olduğu modern toplumla ilgili anlam bulma çabalarına geçmeden önce afet hakkında birtakım bilgiler verip, afet ile ilgili tanımlardan bahsetmenin faydalı olacağı düşünülmektedir. Afetlerin birden fazla disiplini ilgilendirdiği için afet için multidisipliner bir tanım gerekmektedir. Ekonomi, sosyal bilimler, sağlık vb. alanlar, afetleri kendi kavramsal çerçevesinde değerlendirdikleri için ilgili literatürde afetin birden çok tanımı bulunabilmektedir. Tarihsel olarak disiplinlerin afet olgusuna yaklaşımının değişmesi, teknolojinin ilerlemesi ve afet yapılarının dönüşmesine bağlı olarak zaman içerisinde afet tanımı da yeni boyutlar kazanabilmektedir. Bundan dolayı literatürde genel-geçer bir afet tanımına ulaşmak oldukça zor olduğu söylenebilir. Bu kapsamda bazı kurumlar ve yazarlar afeti şöyle tanımlamaktadır:

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının (AFAD) Açıklamalı Afet Yönetimi Terimler Sözlüğünde afet, “Toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay” (URL 1) olarak tanımlamaktadır. AFAD’a göre “Afet bir olayın kendisi değil, doğurduğu sonuçtur” (URL 1). Can’a göre ise afet, “insan topluluklarının yaşadığı yerlerde aniden veya zamanla oluşan gerek doğanın olağan devinimiyle gerekse de insanın doğrudan veya dolaylı müdahalesiyle gerçekleşen; fiziksel, ekonomik, psikolojik ve daha birçok yönden büyük hasarlara ve kayıplara neden olan ve etkileri bakımından önemli toplumsal sonuçlar doğuran sosyal bir olgudur.” (Can, 2020: 20). Birekul’a (2020: 157) göre de afet, “meydana gelen herhangi bir doğal/fiziksel olayın toplum ve insan üzerindeki etkileridir.” AFAD, afetin tanımını yukarıda yaparken olayın sonucuna odaklandığı gibi Birekul da afetin tanımına koşul olarak etki kavramının gerekliliğine vurgu yaptığı görülmektedir. Afet Epidemiyolojisi Araştırmaları Merkezi (CRED)’nin tanımına göre ise afet; yerel kapasiteyi aşan, ulusal ve uluslararası dış yardım gerektiren; öngörülemez ani gelişen, büyük hasar ve yıkımlara neden olan, insana acı çektiren olay ve durumlardır. Dolayısıyla farklı

farklı afet tanımlarına baktığımızda yaygın bir biçimde afetin sadece bir olay olmadığı ve olayın meydana getirdiği sosyal sonuçlarla beraber ele alınması gerektiğini belirttikleri görülmüştür (Şentürk, 2020: 111).

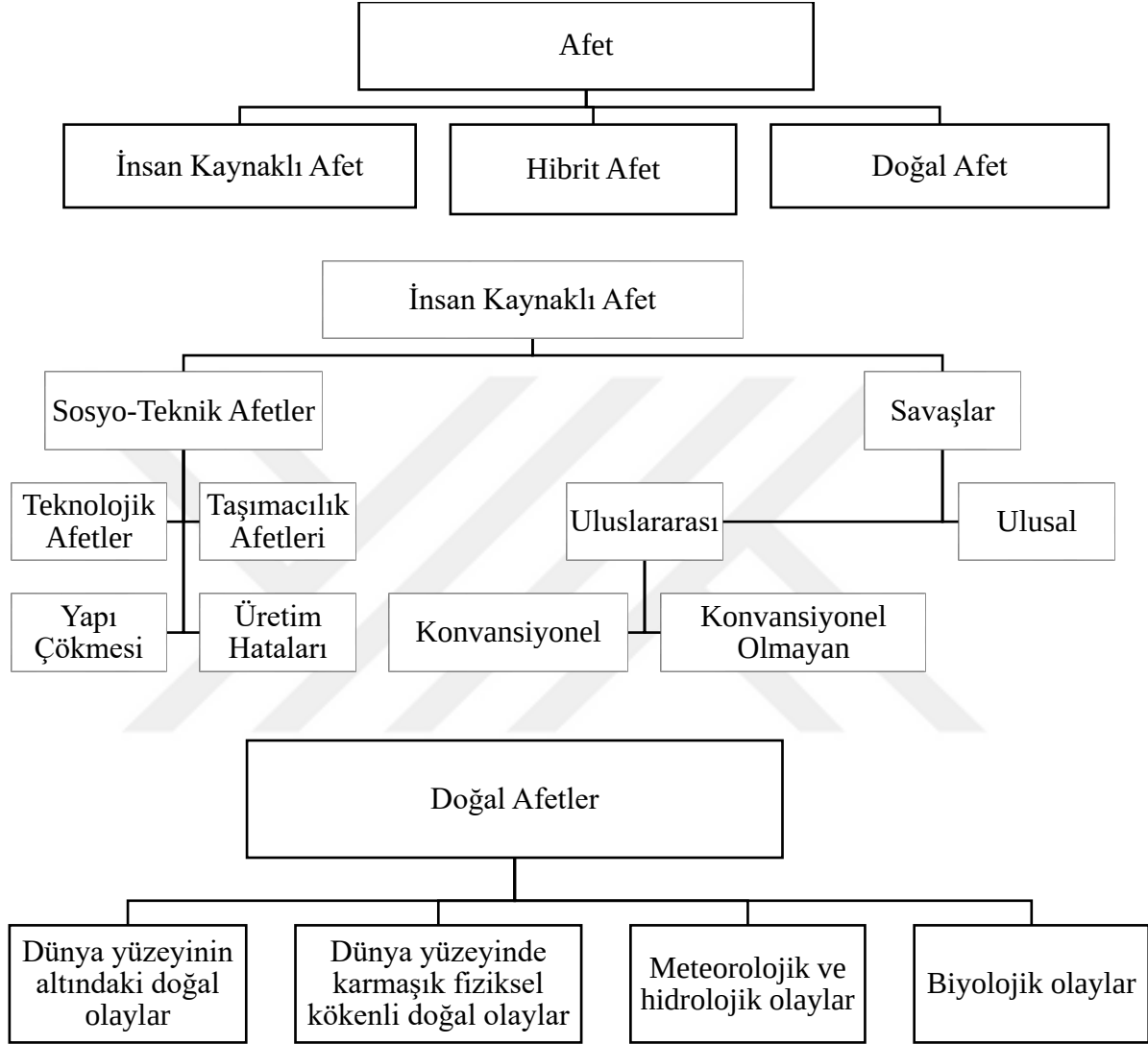
Afet tanımlamalarının; bilimin gelişmesiyle değişen anlamlarının afet için mutlak bir tanım oluşturma zorluğu, toplumsal dönüşüm süreçleriyle devam edileceği düşünülmektedir. Değişen ve dönüşen toplumsal yapıyla birlikte afet tanımının da değişeceği anlaşılmaktadır. Ancak yine de yukarıda verilen birkaç afet tanımına bakıldığında değinilen ortak unsurlar bulmanın da mümkün olduğu görülmektedir. Bunlar ekonomik, fiziksel, sosyal kayıp ve hasarlar, toplumsal hayatın kesintiye uğraması, olayın kendisinden çok sonucu veya etkisinin oluşu gibi ortak unsurlardır. Birçok afet türü ve şekli olabileceği gibi gelişme hızı da değişkenlik gösterebilmektedir. Afetler, her zaman, her yerde, birçok şekilde ortaya çıkabilmektedir. Bazen bir deprem, kuş gribi, SARS, çığ, fırtına, sel, volkanik patlama, heyelan gibi olaylarla birlikte ortaya çıkarken bazen de tsunami, yangın, tehlikeli maddeler, gemi ve uçak kazası, terör, vb. olaylara eşlik edebilmektedir. Afet sonucu doğuran tehlike ve tehditlerin gelişmesi bazen günler veya haftaları alabilirken bazen de aniden ve hiç uyarmadan ortaya çıkabilmektedir (Kadıoğlu, 2011: 15). Dolayısıyla afetler, ortaya çıkış biçimleri ve kaynakları açısından aşağıda değinildiği üzere farklı kategorilerde incelenebilmektedir.

1.1.2. Afet Türleri

Afetler için bir tanımlama çabasının yanında aynı zamanda sınıflandırma çabası da mevcuttur. Bundan dolayı afet ile ilgilenen araştırmacılar afetleri kaynağına ve oluş süreçleri gibi unsurlara bağlı olarak kategorileştirmiştir. Bu kategorileştirme tarihsel süreçte teknolojinin gelişmesi, toplumsal yapının dönüşmesine dayalı olarak değişikliğe uğramaktadır. Afetin sonuçları, etkileri, zamanı, insanın ve insan faaliyetlerinin çeşitlenmesi doğayla iç içe geçmesi bu değişikliklerin oluşmasında etkili olmaktadır. Klasik afet sınıflandırılmasında doğal ve yapay olarak sınıflandırılan afetler, sonrasında doğal/yapay/hibrit veya doğal/insan kaynaklı diye sınıflandırılmaya başlanmıştır (Shaluf, 2007). Hatta insan-doğa ikilisinin iç içe geçmesi olay ve afet arasındaki sınırın bulanıklaşması sonucu afetleri kategorileştirilmesinde zorluklar oluşturmaktadır. İnsan faaliyetlerin kapsamının gelişmesi, bilimin ilerlemesi ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak yapılan sınıflandırmaların da önümüzdeki yıllarda değişebileceğini göstermektedir. AFAD, afetleri doğal kaynaklı ve insan kaynaklı olmak üzere iki kategoride ele almaktadır (URL 2). En bilinen sınıflandırma doğal ve yapay afetler iken Shaluf

kategorileştirmesini insan kaynaklı, doğal ve hibrit afetler olmak üzere üç kategoride afetlerin sınıflandırılabilceğini vurgulamaktadır (Shaluf, 2007: 705).

Çizelge 1.1. Afet türleri

Kaynak: (Shaluf, 2007)

Afetler; doğal ve toplumsal sonuçlara neden olmaktadır. Afetler kendilerinin dışında toplumsal sonuçlarıyla da değerlendirilebilmektedir. Afetler ortaya çıktığı toplumlarda afete karşı bir kaygı ve korkuya yol açarak sosyal bir boyut kazanmaktadır. Bu bağlamda afetler sonuçları itibariyle değerlendirildiğinde toplumsal olaylar olarak sınıflandırılmaktadır (Şentürk, 2020: 111). Aynı zamanda afetler; kaynağına, türüne, sürecine ve mekanına göre sınıflandırılabilir. Kimi spesifik afetlerin birden fazla kategorilerde yer alması da mümkün olabilmektedir. Örneğin Covid-19 salgını ani gelişen, küresel, biyolojik, insan kaynaklı veya doğa kaynaklı afet

kapsamında değeriendirilebilmektedir (Gökçen, 2020: 45). Ekolojik dengenin bozulması, iklim değışikliğı gibi doğal süreçlerin sonucu olmasının yanında insan eylemlerinin küresel bir devinim içinde yoğun hareketliliğinin yarattığı sonuçlardan da etkilenmektedir. Biyolojik bir afet olarak değeriendirilebilen Covid-19 salgını bu çalışmanın ana temasını oluşturduğu için aşağıdaki başlıklarda Covid-19 ve dahil olduğu afet türü üzerinde ayrıca durulmaktadır.

1.1.3. Biyolojik Afetler ve Salgın Hastalıklar

Daha önceki başlıklarda sınıflandırılan deprem, sel, teknolojik kazalar, savaş ve göçlerden farklı olarak görünmeyen mikrop veya organizmaların neden olduğu afetlerden biri de biyolojik afet ya da salgın hastalıklardır. Bu biyolojik afetler tıpkı deprem, sel, heyelan, savaş ve göç gibi fiziksel olarak daha görünür afetler gibi toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal sonuçlara neden olabilmektedir. İnsanlar, hayvanlar ve bitkiler arasında büyük ölçekte sakatlık ve ölümle sonuçlanabilen biyolojik olaylar, biyolojik afet olarak (Tercan, 2020: 42) değeriendirilmektedir. Salgın hastalıkların kaynaktan çıkma süreçleri tam olarak bilinmese de bu afetlerin binlerce yıllık bir buz kütesinin erimesi sonucu (URL 3) ya da bir savaş aygıtı (Nikiforuk, 2018) biçiminde kasıtlı olarak kullanılabilen biyolojik ajanlar gelişi güzel sergilenen, yarınların hesaba katılmadığı doğa üzerindeki olumsuz etkilerimizin bir sonucu olarak beklenmedik bir anda ortaya çıktığı değeriendirilmektedir (Bingöl, 2020: 101). İnsan-doğa ikiliğinin dengesinin bozulmasının bir sonucu olarak düşünülen biyolojik afetler ve salgın hastalıklar özelinde Covid-19 hastalığı, biyolojik kökenli bir olgunun sosyal bir olguya dönüşmesinin somut bir örneğidir. Covid-19 sadece virüs bulaşmış kişi ya da yakın çevresini değil tüm dünya sistemini sarsan biyolojik ve küresel bir afet olmuştur. Bu çalışma Covid-19 salgını odaklı olmasının yanında bütünsel bir bakış açısı için bazı salgınları konu edinmek, Covid-19 salgını tanımak, tanımlamak için tarihsel süreçte oluşan bazı salgın hastalıklara bakmak yararlı olacaktır.

İspanyol Gribi

Tam olarak nerede ortaya çıktığı bilinmeyen H1N1 virüsünün neden olduğu milyonlarca insanın ölümüne yol açan 20.yy başlarında ortaya çıkmış bir salgındır. Salgının Birinci Dünya Savaşı gibi kaotik bir ortamda çıkması, ülkelerin siyasal çalkantılarından dolayı bu salgınla ilgili haber ve bilgiye sansür uygulaması virüs hakkında yeterli bilgiye ulaşmayı zorlaştırmıştır. Gazetelere sansür uygulamayan İspanya Devletinden dolayı İspanyol Gribi olarak anılmıştır (Parıldar, 2020: 21).

SARS (Severe Acute Respiratory Syndrome)

Şiddetli akut solunum sendromu (SARS), havayoluyla damlacıklar sayesinde kolayca bulaşabilen soğuk algınlığı ve gribe benzer semptomlar gösteren ilk olarak Şubat 2003'te ortaya çıkan viral bir solunum yolu hastalığıdır (URL 4).

Ebola

Ebola virüsü ilk olarak 1976'da şimdiki Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde Ebola Nehri yakınında keşfedildi. Ebola virüsü hastalığı (EVH), çoğunlukla Afrika kıtasında meydana gelen, ara sıra ortaya çıkan salgınlarla ölümcül bir hastalıktır. Salgın ilk olarak şimdiki adı Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde (eski adıyla Zaire), virüse adını veren Ebola Nehri yakınlarındaki bir köyde meydana geldi. 1976'dan bu yana Ebola salgınların birçoğu Afrika kıtasında meydana gelmektedir (URL 5).

Veba

Bu salgının etkeni olan bakteri, Gram Negatif K Kobasil Yersinia Pestistir. İnsanlar en çok veba bakterisi bulaşmış bir pire tarafından ısırıldıklarında bu hastalığa yakalanır. Aynı zamanda veba ile enfekte olmuş hayvan ölümleri, vücut veya doku sıvılarına temasla da bulaşır (URL 6). Tarihte üç defa veba salgını olduğu, imparatorlukları yıktığı aktarılmaktadır (Parıldar, 2020: 22). Vebanın Orta Çağda yaşattığı deneyim (Nikiforuk, 2018: 68) tarafından modern çağda olası bir nükleer savaşa benzetilmektedir.

AIDS (Acquired Immun DEficiency Syndrome)

Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde 1976 yılında tanımlanmıştır. AIDS hâlâ devam eden ve küresel boyutu olan salgın bir hastalıktır. DSÖ verilerine göre 2020 yılında 37 milyonun üzerinde enfekte olmuş ve hastalıkla ilgili 680 bin kişinin HIV ile ilgili nedenlerden dolayı hayatını kaybetmiştir (URL 7).

Tarihsel süreçte salgın hastalıklar yukarıda saydığımız hastalıklarla sınırlı değildir. Aynı zamanda MERS (Middle East Respiratory Syndrome), kolera, sifiliz, tifo gibi hastalıklar da salgınlara neden olmuştur. Yukarıda da örneği verilen salgın hastalıklar sadece insanların ölmesine veya sakat kalmasına neden olmamış bu salgınlar sonucunda sosyal, ekonomik, fiziksel vb. birçok hasar meydana gelmiştir. Örneğin vebanın feodalizmin sonunu getirdiğinin, kapitalizmin tohumlarını attığı dile getirilmektedir (Nikiforuk, 2018: 15).

Çizelge 1.2. Dünyada gerçekleşmiş önemli bazı salgınlar

HASTALIK ADI	ZAMAN DİLİMİ	HASTALIĞA NEDEN OLAN TÜR	YAKLAŞIK ÖLÜM (KİŞİ)
Antonine Veba	165-180	Çiçek hastalığı veya kızamık olduğuna inanılıyor	5 milyon
Japon Çiçek Hastalığı Salgını	735-737	Variola major virüsü	1 milyon
Justinian Veba	541-542	Yersinia pestis bakterisi / Sıçanlar, pire	30-50 milyon
Kara Ölüm	1347-1351	Yersinia pestis bakterisi / Sıçanlar, pire	200 milyon
Yeni Dünya Çiçek Hastalığı Salgını	1520- sonrası	Variola major virüsü	56 milyon
Londra Büyük Veba	1665	Yersinia pestis bakterisi / Sıçanlar, pire	100 bin
İtalyan Vebası	1629-1631	Yersinia pestis bakterisi / Sıçanlar, pire	1 milyon
Kolera Salgınları 1-6	1817-1923	V. cholerae bakterileri	> 1 milyon
Üçüncü Veba	1885	Yersinia pestis bakterisi / Sıçanlar, pire	12 milyon (Çin, Hindistan)
Sarıhumma	1800'lerin sonu	Virüs / Sivrisinekler	100 bin -150 bin (ABD)
Rus Gribi	1889-1890	H2N2 olduğuna inanıldı (kuş kaynaklı)	1 milyon
İspanyol Gribi	1918-1919	H1N1 virüsü / Domuzlar	40-50 milyon
Asya Gribi	1957-1958	H1N2 virüsü	1,1 milyon
Hong Kong Grip	1968-1970	H3N2 virüsü	1 milyon
HIV / AIDS	1981-Günümüz	Virüs / Şempanzeler	25-35 milyon
Domuz Gribi	2009-2010	H1N1 virüsü / Domuzlar	200 bin
SARS	2002-2003	Coronavirus / Yarasalar, Civets	770
Ebola	2014-2016	Ebolavirüs / Vahşi hayvanlar	11 bin
MERS	2015-Günümüz	Coronavirus / Yarasalar, Develer	850
COVID-19	2019-Günümüz	Coronavirus - Bilinmiyor	>6 milyon

Kaynak: (LePan, 2021'den uyarlanmıştır akt. Polat ve Kahraman, 2021: 24)

1.1.4. Biyolojik ve Küresel Bir Afet Olarak Covid-19 Salgını

Orman gibi ekolojik alanların azalması, atmosfere salınan zararlı gazların ozon tabakasını delmesi sonucu oluşan küresel ısınma, kuraklık, buzulların erimesi, içilebilir su kaynaklarının azalması veya kirlenmesi, başta bölgesel başlayıp göç gibi yan etkileriyle küresel bir boyuta taşınan savaşlar ve Çin'in bir eyaletinde meydana gelen Covid-19 salgını küresel afetlere örnek verilebilir (Gökçen, 2020: 56). Bu afetler başlangıç itibarıyla yerel ve bölgesel olsa da sonuç

itibariyle yerküreyi tamamen sosyal, fiziksel ve ekonomik boyutlarla etkisi altına alan bir niteliğe dönüşmektedir. Günümüz dünyasında etkileri hızla küreselleşen afet türlerinden biri yukarıda ismi anılan ve aynı zamanda biyolojik bir afet türü olarak da değerlendirilebilen Covid-19 salgınıdır.

Andrew Nikiforuk “*Mahşerin Dört Atlısı*” adlı kitabında salgın hastalık oluşturan mikropları insanın doğaya hoyrat yaklaşımına karşı intikam melekleri olarak tanımlamaktadır (Nikiforuk, 2018: 12). Bu mikroplardan bulaşma ve hastalık yapıcı özelliği gelişkin olanların tüm küreyi etkisi altına almasıyla küresel bir salgın durumuna gelmektedir. Bu salgın hastalıkların sakat kalma ve ölüm oranının yüksek olmasından dolayı ağır sosyal, ekonomik ve fiziksel hasar oluşturmaları, küresel bir afet olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır.

Eski Yunanca’da pan: tüm demos: halk anlamına gelmektedir (Tunç & Atıcı, 2020). Pandemi sözcüğü tüm halkı, toplumu etkisi altına alan bulaşıcı hastalıklar için kullanılmaktadır. Sağlık Bakanlığının Covid-19 Bilgilendirme Rehberinde pandemi için bir enfeksiyon etkeninin bir ülkede, kıtada hatta tüm dünyada yayılma göstermesi gerektiğini ifade etmektedir (URL 8). Pandemilerin birçok toplumu, insanlığı etkileme düzeyini, Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi (CDC)’nin bir pandemik grip virüsü ortaya çıktığında ne olur sorusunu cevaplamaya çalışmaktadır (URL 9). Virüsler yayıldıkça, tüm dünyada çok sayıda insanın tıbbi bakıma ihtiyacı olabilir. Okullar, hastaneler, işyerleri ve toplantı merkezleri vb. yerler işlevsellik anlamında sekteye uğrayabilir. Halk sağlığı ve sağlık sistemleri yüksek yatış oranlarıyla sekteye uğrayabilir. Güvenlik güçleri, acil sağlık hizmetleri ve ulaşım endüstrisi gibi kritik yapılar da etkilenebilir. Nitekim Covid-19 salgınının böyle etkiler oluşturduğu görülmektedir.

Salgınların tüm küreyi küçük, kapalı bir alana dönüştürmesi onlara küresel bir özellik kazandırmaktadır. Tüm insanlığın aynı zaman diliminde benzer mekânlardan (kapalı alanlar, hastaneler, toplu ulaşım araçları vb.) ve benzer durumlardan korkması ve kaygılanması küresel salgınların diğer hastalık gruplarından ayrıldığını göstermektedir. Örneğin Afrika kıtasında yapılan seyahatlerde Afrika kıtasında epidemilere neden olmuş Sarıhumma hastalığından korunmak için aşı zorunluluğu bulunmaktadır (URL 10). Aynı zamanda gelişmiş ülkelerin hijyen kurallarına riayet etmesinden dolayı daha az görülen hastalıklar az gelişmiş ülkelerde daha sık görülebilmektedir. Bu anlamda çeşitli epidemilere neden olan parazit hastalıklar Afrika kıtasında daha sık görülebilmektedir. Bu hastalıklardan bazıları sıtma, Afrika uyku hastalığı, nehir körlüğüdür. Bu hastalıklar Afrika kıtasına seyahat edecek insanlara bulaşabilecek hastalıklardır (Karakavuk vd., 2018: 154-159). Görüldüğü üzere epidemilerden ayrılan Covid-19 ise tüm dünyada seyahat eden insanların dikkat etmesi gereken küresel bulaşıcı bir hastalıktır. Aynı zamanda Covid-19 salgınının afet yönetimi açısından değerlendirildiği bir çalışmada Türkiye örneği üzerinden afet yönetiminde, Covid-19’un daha çok bir sağlık krizi olduğundan yola çıkarak,

afet ile ilgili kurumlardan çok Sağlık Bakanlığı görev üstlenmiştir. Sağlık Bakanlığının pandemi mücadelesinde bir kapasite aşımına denk gelmediği ve bu yönüyle bir sağlık acil durum hâli olabileceği değerlendirilmektedir. Toplum ve birey davranışlarında ise AFAD'ın gerekli sorumluluğu üstlenemediği bunun yanında Federal Acil Durum Yönetim Kurumu (FEMA)'nın Amerika'da toplum ve birey davranışlarında, uyarı, tedbir ve yönlendirilmede etkili uygulamalara gittiği vurgulanmaktadır (Koçak ve Sarı, 2021). Afet yönetimi açısından dünyanın farklı ülkelerinde farklı uygulamaların ve sonuçların olduğu bilinmektedir. Covid-19 salgınının hızlı bulaşması, sağlık sistemi ve çalışanlarını yorması ve aynı zamanda dünyanın her yerine ulaşım sistemleri bozmasından dolayı küresel bir afet olarak değerlendirilebilir.

2019 Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde hastane yatışlarında şüpheli zatürre vakaları sonrası yeni bir virüs keşfedilmiştir. Bu virüsün tıp literatüründe adı Sars-Cov-2 virüsüdür ve kısa sürede neredeyse tüm yeryüzüne bulaşmıştır. Soğuk algınlığından akut solunum sendromuna (SARS) kadar çeşitli semptomlar gösterebilmektedir. SARS-CoV-2 olarak adlandırılan virüs daha sonrasında koronavirüs hastalıkları anlamına gelen Corona Virus Diseases olarak adlandırılmıştır. Daha sonra ise 2019 yılında ortaya çıktığı için bu hastalığa Covid-19 adı verilmiştir (Açıkgöz, 2020). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Çin'den yayılan bu virüsün tüm dünyayı etkisi altına almasından sonra Covid-19, 30 Ocak 2021'de Uluslararası Önem Sahip Halk Sağlığı Acil Durumu olarak ilan etmiştir. 11 Mart 2020'de ise pandemi olarak ilan edilmiştir (URL 11). Covid-19'un kısa sürede yayılım göstermesi, hızlı bulaşma oranlarıyla tüm dünyada sıkı izolasyon önlemleri alınmasına neden olmuştur. Hastalığın merkezi başta Asya iken daha sonra insanların hareketliliğinden yararlanan virüs Avrupa ve Amerika'ya taşınmasına neden olmuştur. Hasta sayısının artmasıyla beraber yeni merkez üsleri Avrupa daha sonrasında Amerika olmuştur. Bu merkezlerde hastane yatış oranları artmış ve sağlık sistemleri ciddi bir şekilde tehlike altına girmiştir (Açıkgöz, 2020). Bu salgın, ülkelerin sadece sağlık sistemlerini tehdit etmemiş, aynı zamanda onların toplumsal ve ekonomik ilişki biçimlerini de dönüştürmüştür (Açıkgöz, 2020: 191). Virüs yeni olduğu için risk altında olan kişiler zamanla güncellenmekle beraber kronik hastalığı olan, yaşlı bireyler için yaşamı tehdit edici özelliktedir. Dünya nüfusunun önemli bir kısmının hafif geçirdiği ama aynı zamanda öldürücü olabilen bu virüs insanları uzun yoğun bakım süreçlerine muhtaç bırakmakta, ülkelerin sağlık sistemlerini ciddi bir şekilde etkilemektedir.

CRED'in tanımında olduğu gibi büyük hasarlara ve yıkıma neden olan, ani gelişen, yerel ve ulusal kapasiteyi aşan durumların afet sayıldığı bir ortamda Covid-19 pandemisi bu durumları fazlasıyla gerçekleştirmiştir. Bu yönüyle yaşadığımız yüzyılın en önemli biyolojik afeti sayılabilecek Covid-19'un toplumsal yaşama etkisinin oldukça fazla olacağı düşünülmektedir. Hem uluslararası örgütlü ve güçlü bir mücadele gerektirmesi, yaşamı tehdit etmesi veya sakat

birakması, hem de toplumsal düzeni etkilemesi gibi nedenlerle Covid-19 salgınının bir afet olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu afetin sosyolojik, psikolojik, ekonomik, politik etkilerinin olmasının yanında tüm yönleriyle değerlendirmek için uzun bir zaman gerekmektedir.

Sars-Cov-2 virüsünün insan yapımı (laboratuvar ortamında üretilmiş) olup olmadığı tartışmaları hastalığın yayılım sürecinde yapılmıştır. Bilim insanları konunun bu tarafıyla pek ilgilenmemiş ve küresel bir afet hâlini alan bu salgının sonuçlarının ne olabileceği ve bunların minimize edilmesi üzerinde durulmuştur. DSÖ tarafından korunma yöntemleri maske, okulların kapatılması veya uyarlanması, uluslararası seyahat kısıtlamaları, özel toplantı kısıtlamaları, yurtdışında toplu taşıma kısıtlamaları ve evde kal uyarıları olarak belirlenmiştir (URL 12).

İnsanların ticaret, sosyal, siyasi, ekonomik faaliyetlerle birbirine bağımlı olması ve bu bağımlılığın insan hareketliliğini gerektirmesi virüsü hızlı bir şekilde kıtalararası bir yolculuğa çıkmasına neden olmuştur. Salgın oluşturan her mikrop (virüs, mantar, bakteri vb.) gibi koronavirüs de bu insan faaliyetinden yararlanmıştır. Kısa zamanda tüm dünya ülkeleri alarm seviyesine geçmiş ve her biri birbirinden ayrı önlemler, stratejiler geliştirmiştir. İngiltere salgının başında tartışmalı sürü bağışıklığı (URL 13) kararı, bazı siyasi aktörlerin (URL 14) koronavirüsü hafife almaları, toplumların hastalığa karşı etkin bir korunma stratejisi geliştirememesi virüsün küresel bir boyut kazanmasında etkili olduğu düşünülmektedir.

1.1.5. Risk Toplumu ve Risk Toplumunun Temel Dinamikleri

Bu ana başlıkta öncelikle risk, belirsizlik ve korku kavramlarına teknik olarak bakılmakta daha sonra ise bu kavramların sosyolojik boyutlarına değinilmektedir. Risk toplumu sosyolojik bir perspektifle ele alındıktan sonra temel dinamiklerinden olan modernleşme, küreselleşme, tehlike ve güvenlik olguları ve bu olguların birbiriyle olan ilişkileri üzerinde durulmaktadır.

1.1.5.1. Risk Toplumu

Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde risk ‘zarara uğrama tehlikesi’ şeklinde tanımlanmıştır (URL 15). Risk kavramı bir tehlikenin görünür duruma geçmesi ve olasılık değeri hesaplanmaya başlanmasıyla daha anlamlı hâle gelmektedir. Risk, gelecekle ilgilidir ve geleceği gündeme getirir (Beck, 2019: 8). Risk kavramı geleneksel dönemlerde deniz aşırı seyahatlerde denizcilerin kullandığı bir terimken günümüzde bu alanın oldukça ötesine geçmiştir. Risk; günümüz dünyasında başta bankacılık, sigortacılık, finans, tıp, teknoloji ve medya olmak üzere birçok alanda oldukça geniş bir yelpazede kullanılmaya başlanan bir kavram hâline gelmiştir (Soydemir,

2017: 170). Orta Çağda deniz-aşırı ticaret yapan bir tüccar için korsanlar risk iken günümüzde sosyal medyada kişisel verilerin paylaşılması da bir risk olarak kabul edilmektedir. Risk kavramı, Wisner ve arkadaşları tarafından incinebilirlik teorisine göre incinebilirlik ve tehlikenin çarpımı olarak değerlendirilmektedir (Wisner vd., 2004 akt. Akbaş, 2020: 336). Dolayısıyla incinebilirlik ve tehlike artıkça risklerin şiddeti de artmaktadır.

Sanayi toplumunun tehditleri endüstriyel kazalar, Çernobil (URL 16) gibi nükleer kazalar doğa kaynaklı olmayan afetlerin yaşanmasına neden olmuştur. Geleneksel toplumlarda insanın karşılaşılabileceği riskler tahmin edilebilirken modern toplumda riskler hem sayıca artmış hem de tehdit edici özellikleri giderek şiddetlenip tahmin edilmesi zor bir hâle gelmiştir. Deprem, orman yangınları, sel, savaş ve göç gibi geleneksel toplumlarda görülen afetler modern toplumlarda; çevre-hava kirliliği, iklim değişikliği, nükleer kazalar, siber saldırılar, gıda ve sağlık sorunlarına evrilmiştir. Teknolojik olarak tarihin en iyi olanaklarına sahip toplumlar bazı sağlık sorunlarına çözüm bulamamıştır. Özellikle epidemi ya da pandemilere neden olan salgın hastalıklar DSÖ'nün en önemli konuları arasında yer almıştır. HIV, ebola, MERS, Covid-19 gibi salgın hastalıklar, küresel sağlık sisteminin önemli bir parçasını oluşturmuştur.

Risk kavramının birçok disiplini ilgilendiren bir yönü olmakla birlikte sosyolojik zemini de bulunmaktadır. Risk, Alman bir sosyolog olan Ulrich Beck tarafından modernleşmenin sanayi toplumunu dönüştürdüğü hâli anlatmak için kullandığı bir kavramdır. Aynı zamanda *risk* kavramı ve *risk toplumu* kavramlarıyla Antony Giddens, Niklas Luhman vb. sosyologlar da ilgilenmiş ve bu kavramın sosyolojik bir kavram olarak geliştirilmesine onlar da katkıda bulunmuştur (Soydemir, 2011). Beck, Risk Toplumu adlı eserinin önsözünde “modernleşme, 19. yüzyılda korporatif olarak kemikleşmiş tarım toplumunu tasfiye edip sanayi toplumunun yapısal çehresini sıyırp ortaya çıkardıysa, bugün de sanayi toplumunun konturları lağvediyor ve modernliğin sürekliliği dahilinde başka bir toplumsal biçim ortaya çıkıyor” diyerek *risk toplumu* kavramına işaret etmektedir (Beck, 2019: 9). Giddens (2020), 20. yüzyılın sonlarında toplum bilimlerin karşılık vermesi gereken ve bizi modernliğin ötesine götüren bir dönemin başında olduğumuzun, bu dönemin çeşitli göz kamaştırıcı terimlerle ifade edildiğini ve bunlardan birkaçının ‘*bilgi toplumu*’, ‘*endüstri sonrası toplum*’, ‘*tüketim toplumu*’, ‘*postmodernizm*’ olduğunu ifade etmektedir (Giddens, 2020: 10). Modernleşme sonrası dönem geç/ileri modernleşme ya da post modernizm gibi isimler de modern toplumların bir sonraki aşamasını tanımlamak için başvurulan diğer kavramlar olmuştur. Beck ise modernleşme sonrasını risk toplumu olarak anlamlandırıp adlandırmıştır (Beck, 2019).

Daha önce de belirtildiği gibi Risk Toplumu kuramı, modernleşme teorisinin anlamlandırma gayretinin bir sonucudur (Esgin, 2013: 683). Risklerin artışı, önlemlerin modern

tehditler karşısında işlevsiz kalması, nükleer kazaların önceki kaza kavramına girmediği için risklerin sigortalanamadığı düşünülmektedir (Çuhacı, 2007: 147). Nükleer santralinin patlaması riski modern toplumun, sanayi devrinin tehdidi olabilmektedir. Geleneksel toplumda bu kadar ciddi nüfus artışının olmamasının yanında ihtiyaç olan enerji ve harcanan enerji birbirine denk gelirken günümüzde nüfus artışından dolayı nükleer santrallere ihtiyaç duyulmaktadır. Nükleer santrallerin patlaması, reaktör kazalar gibi riskler günümüzde sigortalanamaz (Beck, 2019) riskler arasında yer almaktadır. Riskler, insanlık tarihi boyunca var olmasına rağmen geleneksel toplumdan günümüz toplumuna doğru anlam değişikliğine uğramıştır (Çuhacı, 2007: 134). Kırılma ihtimali yüksek olan bir fay hattı üzerinde yaşayan geleneksel toplum bireyinin depremden habersiz olan risk bilinci ile depremin bilimsel açıklamasını yapan modern toplum bireyinin risk bilinci birbirinden farklılık göstermektedir. Modern toplumun risk bilincine sahip bireyi, depremi daha iyi tanımakta ve tanımlamaktadır. Yeni bir dünya oluşturan modern toplum bireyi ağır sanayiden de endüstriyel kaza risklerinden de haberdardır. Bu yönüyle tarihsel süreç içerisinde risk anlamı dönüşmüştür. Modern süreçte üretici güçlerin katlanarak büyümesiyle oluşan tehlikeler ve potansiyel tehditler ciddi bir şekilde artmıştır (Beck, 2019: 21). Bu tehlike ve tehlikeler önceki dönemlerden, yüzyıllardan oldukça farklıdır. Hastane gibi sağlık tesislerinde anatomik yapıların görünür kılınmasında, iletişim cihazlarımız olan telefonların kullanılmasında hayatımıza yapay yolla giren radyasyon (URL 17) üretici gücün büyümesiyle oluşan tehlikelerdendir.

Beck; söz konusu risk toplumu kavramını, geleneğin kırıldığı ve yaşamımıza doğadan çok bilimsel ilerlemenin hâkim olduğu modern toplumu tanımlamak için kullanmıştır (Esgin, 2013: 684). Beck'in geleneksel toplumdan modern topluma geçiş süreci olarak ifade ettiği risk toplumu kavramı, çeşitli belirsizlikler ve tehlikeler içermektedir. Günümüz dünyasının belirsizlikler dünyası olması, neredeyse her eylemin tehlike barındırması, risklerin alınıp satılması (ya da sigortalanamaması) teorisini desteklemektedir. Risk toplumu hâkim düşüncenin, kültürün, politik ve iktisadi yaklaşımların gelenekten değil modernlikten yararlandığı bir tarihsel süreç olarak değerlendirilebilir. Sosyoloji teorisyenleri, toplumların gelişmelerini ve ulaştıkları tarihsel ilerlemelerini kuramlarla isimlendirmişlerdir (Çuhacı, 2007: 130). Risk toplumu da bu toplumların ulaştığı tarihsel gelişmenin Beck tarafından adlandırılmasıdır.

Beck (2019), Bavyera Ormanında bir otun hayatının uluslararası anlaşmalara bağlı olabileceğini iddia etmektedir. Dolayısıyla riskler giderek küreselleşmektedir. Bu örnekten hareketle Çin metropollerinde kullanılan araçların egzoz gaz salınımlarının ozon tabakasını inceltmesiyle oluşan iklim değişikliğinden bu teknolojik makinelerden uzak olan ve kullanmayan Amazon havzasında yaşayan köylüler etkilenebilmektedir. Risk toplumu bu yönüyle dünya risk

toplumdur (Beck, 2019). Bir devinime sahip risk halkasının ilgili veya ilgisiz herkese ulaştığı görülmektedir.

Modern dünyada birey adeta bir risk bulutu içerisinde yaşamaktadır. Neredeyse hayatımızın her yerinde olan riskler, bazı risk kuramcıları tarafından kategorileştirilmektedir. Örneğin Giddens tarafından riskler, dışsal riskler ve imal edilmiş riskler olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Dışsal risk; dış dünyanın neden olduğu, geleneğin ya da doğanın rutininin bozulduğu riskler iken daha öncesinde tecrübe etmediğimiz, teknoloji ve bilimin gelişmesiyle dünya üzerindeki riskler ise imal edilmiş risklerdir (URL 18). Bu kategoriye göre iklim değişikliği, ekosistemlerin bozulması, ormansızlaştırma, Genetiği Değiştirilmiş Gıda (GDO)'ların etkileri, silahlanma yarışı, savaş ve göçler imal edilmiş risklerdir.

Risk toplumu kuramını anlamak açısından kuramın üzerinde yoğunlaştığı bazı dinamikleri incelemek çalışmanın genel hatları belirlemek açısından yararlı olacağı düşünülmektedir. Risk toplumu kuramı daha önce kavramsallaştırılmış modernleşme, risk, tehlike, güven, bireyselleşme ve küreselleşme gibi kavramlarla sıkı bir ilişkiye sahiptir. Dolayısıyla aşağıda bu kavramlara da kısaca değinilmektedir.

1.1.5.2. Modernleşme

Skolastik düşüncenin yıkılıp aklın ve bilimin egemen olduğu dönemi tarif eden Aydınlanma felsefesinin (Çakır, 2007: 71) tarihsel anlamda mirası olan modernlik, sahip olduğu medeniyeti dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bu dönüştürme, olup biten bir süreç değil işlevsel olarak sürekli gerçekleşir. Sürekli olarak gelişmeyi ve ileriye hedeflemektedir Bauman'a göre modernleşme durdurulamaz, nihai bir amacı olmayan ve sonu gelmeyen bir gelişme sürecidir (Bauman, 2018: 12). Modernleşme teknolojik rasyonelleşmede atılımlar, toplumsal niteliklerde değişim, çalışma ve örgütlenmede değişimi ifade etmektedir (Beck, 2019). Modernleşme gibi tarihsel bir süreci ifade eden kavramların anlaşılması önceki dönemlerle karşılaştırılmaları, kavramın kolay anlaşılmasını sağlamaktadır. Teorisyenler tarafından geleneksel, gelenekten gelen ve modernlik karşılaştırmaları sıkça yapılmaktadır. Modern medeniyet, atıl ve boşa harcanan zamanı ortadan kaldırmaya çalışırken diğer yandan görevleri daha hızlı yerine getirmeye odaklanmaktadır (Bauman, 2018: 170). Denilebilir ki modernleşme toplumsal sorunlara çözüm bulmak iddiasındadır. Gelecekte meydana gelebilecek olayları günümüze ön görünümünü sunan risk kavramı modern dönemle beraber önem kazanmıştır. İnsan var olduğundan beri var olan risk modernizmin sorun bulma arayışında el feneri görevini üstlenmiştir Modernliğin sonucunda

gelişen yaşam biçimleri ise geleneksel toplumsal düzen türlerinden oldukça uzaklaşmıştır (Giddens 2020: 12).

Modern toplumla beraber ulaşılan uygarlık seviyesinde, teknolojik gelişim sayesinde tıp biliminin ulaştığı noktada hareketsiz yaşamın ve sağlıksız beslenmenin kardiyovasküler hastalıklara neden olabileceği öngörebilmektedir (Yücecan, 2012). Geleneksel dönemde çiftçiler ineklerinin bol süt vermesini tanrıdan dilerken günümüzde ise büyük şirketlerin beyaz önlüklü çalışanları süt üretimini arttırmak için genetik çalışmalara başvurmaktadır (Harari, 2020). Teknoloji dünyasındaki bu gelişmeler, tıp dünyası tarafından değerlendirilip insanlara hangi gıdaların yenilmesi gerektiği ve hangi gıdaların yenilmemesi gerektiği uyarıları yapmaktadır. Kırmızı et ve hayvansal yağ tüketiminin kolestrole neden olabileceği bilgisi günümüzde alarm yaratabilecek bir bilgiyken 1900'lerin Anadolu yaşamında kırmızı ete ulaşmak ve onu tüketmek bir konfor göstergesi olarak karşımıza çıkabilmekteydi. Modernleşme süreci sosyal teoriler sayesinde tekrar tekrar isimlendirilmiştir. Modern dönemde toplumun sosyolojik olarak inceleme çabasından çeşitli kuramlar ortaya atılmıştır. Tarihsel süreç içerisinde modernleşmenin bir sonraki evreye geçip postmodernizm olarak adlandırılan sosyal teorisyenler gibi modernleşmenin devam ettiğini iddia eden teorisyenler de bulunmaktadır. Ulrich Beck ve Antony Giddens bu teorisyenlerden bazılarıdır. Modernleşmenin bir sonraki boyutuna Risk Toplumu diyen Beck'in yanında Giddens geç veya ileri modernleşme kavramlarını kullanmıştır. Risk toplumu kuramı modernizmin teorileştirme çabalarının ürünüdür (Esgin, 2013: 684). Buradan hareketle risk toplumu ve modernleşme birbirinin içinde doğup büyüyen kavramlardır. Çünkü modernleşme, risklerin sayıca artış ve çeşitlilik gösterdiği bir dönemi yansıtmaktadır. Risk toplumu temel dinamikleriyle modernleşmenin de sahip olduğu dinamikleri bünyesinde barındırdığını, açıklamaktadır. Eşitsizlik, işsizlik, riskler, doğa ve çevresel yıkımlar modernleşmenin olduğu kadar risk toplumunun da önemli unsurlarıdır.

Modern dünyada birey bir risk pazarının içerisinde yer almaktadır. Risk pazarı kavramıyla her yerde risk veya risk unsuruyla karşılaşabilen yaşam alanlarının olması kastedilmektedir. Modernlik için önemli bir yeri olan riskler birey için yaşamı zorlaştıran, psiko-sosyal etkileri olan belirsizliklere neden olmaktadır. Modernliğin neredeyse nüfuz etmediği alan yok gibidir. Siyasetten ekonomiye, bilimden teknolojik gelişmelere, ulaşımdan tarıma kadar modernlik kendisine her yerde yaşam alanı bulmuştur. Modernliğin uğradığı her alana riskleri de beraberinde götürmüştür. Modernlikle beraber ortaya çıkan riskler, daha çok doğanın etkisinin az olduğu üretilmiş riskler olmuştur. Tarihten verilebilecek birden çok örnek vardır. Genel anlamıyla maden kazaları, fabrika kazaları, endüstriyel kazalar, teknolojik afetler, atom bombası, endüstriyel kazalar modernlikle beraber bireyin hayatına girmiştir. Yakın tarihte 4 Ağustos 2020'de Beyrut limanında amonyum nitratın

neden olduğu belirtilen 207 kişinin hayatını kaybettiği ve 15 binden fazla kişinin yaralandığı ve ciddi maddi hasara neden olan patlama üretilmiş, insan kaynaklı risklere örnek olarak verilebilir (URL 19).

1.1.5.3. Tehlike

Hasar verme potansiyeline sahip, fiziki olarak can ve mal kayıplarına neden olabilecek doğal veya insan faaliyetleri tehlike olarak ifade edilir (URL 20). Tehlike durumunda insanın canı veya malı tehdit altındadır. Fiziksel, ekonomik psikolojik veya biyolojik tehlikeler mevcuttur. Örneğin çalışmanın ana problemi olan afetler her dört durumda tehlike yaratır. Ayrıca göç, kültürel asimilasyon, bilgi gereksizliklerinin neden olduğu irrasyonel davranışlar (örn: Covid-19 döneminde maskenin korumadığı düşüncesi) sosyal tehlikeler olarak ifade edilebilmektedir. Giddens (2020)'a göre tehlike ve risk kavramları ilişkili olmakla birlikte aynı şeyler değildir. Risk tehlikeyi öngörür. Hesaplanmış bir risk ortamında eylemler neticesinde birey, tehlikeler ve tehditlerle karşılaşacağını bilir. Bunun yanında karşılaşacakları tehlike ve tehditlerin de olası boyutlarında farkında olmamaları ihtimal dahilindedir (Giddens, 2020: 40). Tehlikelerin farkında olup olmamanın yanında gerçeklikleri ve etkileri risk toplumunun ciddiye aldığı konulardandır

Risk kavramıyla yakın ilişkide olan ve bazen risk kavramı yerine kullanılan kavramlardan biri tehlikedir. Tehlike, can kaybına, sakatlığa veya diğer sağlık etkilerine neden olabilen süreç, olgu ve insan etkinlikleri (URL 21) olarak tanımlanmaktadır. Bu yönüyle tehlike riskten daha görünür bir kavramdır. Aynı zamanda riskin ortaya çıkabilmesi için incinebilirlik kavramı da hesaplanması gerekir. Örneğin bir deprem esnasında alt yapının bozulması, haberleşmenin kesilmesi, binaların çökmesi tehlike iken insanların bu tehlikelerden etkilenmesi, incinmesi veya savunmasız kalması risk olarak düşünülmektedir. Afetlerin öncesi, sırası ve sonrasında risk hesaplanmalarıyla etkilerinin azaltılması çabası, afetlere maruz kalan insanlık tarihinin yarattığı bir mirastır. Afet etkilerini azaltmak için risk kavramının bu bağlamda ayrı bir önemi bulunmaktadır. Zarar azaltmaya dair toplumsal yaklaşımlar, afetler karşısında insanı pasif bir durumdan kurtarıp aktif bir konuma getireceği düşünülmektedir (Akbaş, 2020: 335).

1.1.5.4. Güven ve Güvenlik

Riskin olmadığı alan, ortam veya sosyal yaşam görece güvenlidir. Risk, aslında insanların sosyal yaşamına temas ettiğinde gerçek anlamına karşılık gelmektedir. Risk ve güven aynı zamanda birbirine zıt kavramlardır. Risk ve güven gece ve gündüz metaforuyla açıklanabilir ve

birinin varlığında diğeri yok olmaktadır. Riskte olduğu gibi güven kavramı da daha çok gelecekle ilgidir. Güven inşa edilecek bir ilişkinin, ikiliğinin yani güvenen ve güvenilenin ortak zeminidir (URL 22). Modern insanın en çok ihtiyaç duyduğu kavram olan güven, bireyin kendisini daha iyi hissetmesine neden olur. Buradan hareketle güven içeren, güvenle sağlamlaştırılmış yeni kavramlar günümüzde her alanda kullanılmaktadır. Basit bir ifadeyle güvenli alışveriş, güvenli site, güvenli internet, güvenli gıda vb. kavramlar riskin veya tehlikenin azaltıldığı kavramlar olarak karşımıza çıkar. Bu kavramlar büyük oranla ticarileştirilmiş ve rekabet unsuru hâline gelmiştir. Her ticari yaklaşım daha güvenliğini üretme rekabeti içerisine girmiştir. Bireyin ve toplumun bu güven arayışı güvenlik zırhını üretmiştir. Nihayetinde bu denli yoğun güven ve güvenlik açlığı modern toplumun açmazlarından birisidir. Bu açmazlar beraberinde güvenlik açıkları da meydana getirmiştir. Güven açıklarından beslenen küresel şirketler bir 'güven' pazarı oluşturmuşlardır. Tehlike, tehdit ve riskler o denli artırılmış ya da artmış ki bunlara karşı güvenli alanlar oluşturulmuş bir pazara dönüşmüştür. Sanayi toplumunun endüstriyel kazaları, bilgi veya enerji toplumunun nükleer kazaları, milenyum toplumunun gıda sorunları devam ettikçe güvenli alanlar inşa etme çabası da sürmeye devam edeceği düşünülmektedir. Güven inşa süreçleri risklerin arttığı, güvensizliğin olduğu dönemlerde arttığı öngörülmektedir. Risklerin yaşam alanlarımıza girmesi ve onlardan korunmanın net olarak bilinmemesiyle oluşan güvenlik sorunu risk toplumunda insan için güvende olmak, güvende hissetmek önemlidir (Ertürk, 2018: 285).

Günümüz toplumunun spesifik özelliklerinden biri de her şeyin güvenlik penceresinden değerlendirilmesidir. Riskin bağımsız bir şekilde her yerde hazır ve nazır bir güç olarak var olması, her türlü insan eylemini bir güvenlik meselesine dönüştürmektedir (Furedi,2017). Diş macunlarında florürün tehlikeli olduğu fikrinin yayılmasıyla florürsüz diş macunları, bir diş ve ağız sağlığı probleminin güvenlik penceresinden değerlendirilmesine neden olmuştur. Tehlike kümesi gittikçe genişlemektedir. İnsan eylemlerinin tehlikeli bir boyuta ulaşmadığı neredeyse alanlar kalmamıştır. Musluktan su içmek, kirlenmiş gıdalar, radyoaktif alanlar gibi tehlikelerin artması ve ciddi bir şekilde varlığını kabul ettirmesi, güvenlik problemini kalıcı bir kaygıya dönüştürmektedir. Güvenlik meselesinin yerel ve uluslararası bu kadar gündemi meşgul etmesiyle insan davranışlarını her alanda etkilemektedir. Plastik kullanımında zararlı, toksik maddelerin bulunmasıyla tüketiciler daha güvenli plastik markaları seçmektedir (Furedi, 2017). Sonuç itibarıyla modern çağda tehlike ve riskler artmaktadır ya da belli çevreler tarafından bilinçli olarak artırılıp tehlike ve tehdit pazarları oluşturulmaktadır. Bu durum bir güvenlik arayışının oluşmasına neden olmaktadır.

1.1.5.5. Küreselleşme

Küreselleşme kavramı ve olgusu teorisyenler tarafından tam olarak mutabık bir konu olmamakla beraber bu çalışmanın ana konusunu oluşturan risk, afet ve Covid-19 çerçevesinde değerlendirilmektedir. Dünya nüfusunun hızlı artışı, gelişmiş ticaret ağları, teknolojik ve bilimsel ilerlemelerle beraber, ulaşım ağlarının güçlenmesiyle bireyin hareket alanı oldukça genişlemiştir. Anakaranın her noktasına ulaşan insan, sınır tanımayıp uzaya yolculuklar yapmaya başlamıştır. Dünyanın bir ucundan diğer ucuna ulaşım, hava yolu taşımacılığıyla yüksek konforla çok kısa sürelerde gerçekleşebilmektedir. Modern yaşamın bu yönlü hızlı dönüşümü sıkı ilişkiler doğurmuş, öğlen saatinde Avrupa kıtasında toplantı gerçekleştiren bir şirketin Chief Executive Officer (CEO)'ı akşam yemeğini Asya kıtasında yiyeabilmektedir. Bir nevi dünyayı, yeryüzünü gittikçe küçük hâle getiren küreselleşme gerçeği, gücünü her şeyden önce ulaşılabilirlik veya ulaşımından almaktadır. Dünyanın birçok yerinde aynı para biriminin kullanılması ekonomide, neredeyse dünyanın her yerinde aynı dilde (İngilizce) eğitim verilmesiyle eğitimde, televizyon ve görsel medya gibi kültürel kodların taşınmasıyla kültürel boyutta küreselleşme süreci gerçekleşmektedir. Kore sinema veya müziğinden etkilenen Avrupalı gençler, Korelilere benzeme çabası içerisine girmektedir. Keza birçok kültürel öge tüm dünyada kendisine alan bulabilmekte ve küresel değerler oluşturabilmektedir. Günümüzde punk müzik dinleyicileri sadece batılı ülkelerde bulunmamakta, neredeyse tüm dünyada bu müzik türü dinlenmektedir.

Küreselleşme dünyadaki en uzak uçların yakınlaştırılma sürecinin bir sonucudur. Bir Japon, market raflarında geleneksel acı Meksika soslarını alabilirken, Meksika'ya özgü geleneksel bir enstrüman dünyanın çeşitli üniversitelerinin konservatuvar bölümünde ders olarak okutulabilmektedir. Teknolojik gelişimle beraber güçlenen küreselleşme olgusu, modern yaşamda insan için birtakım kolaylıklar sağlarken aynı zamanda çeşitli zorluklar da yaratmaktadır. Küreselleşmeyi dünyanın etrafında durmadan hareket hâlindeki bir trene benzettiğimizde vagonların birine yukarıda saydığımız kolaylaştırıcı durumların dışında zorlaştırıcı faktörlerin de binebileceğini tahayyül etmek gerekmektedir. Bu zorlaştırıcı faktörlere, günümüz dünyasında rutini bozan bir salgın hastalık olan Covid-19 örnek olarak verilebilmektedir.

Risk toplumunun en önemli temel bileşenlerinden biri olan küreselleşme, sunduğu olanakların yanında dünya toplumlarının maruz kaldığı bir afet olan salgın hastalıkların olumsuz etkileri gibi kötü sonuçlara neden olmaktadır. Küreselleşen dünyanın ulaşım olanakları, risklerin hareket alanlarını arttırmaktadır. Bölgesel risklerin bir kısmı küreselleşme ile beraber küresel risklere dönüşmektedir. Çıkış alanı itibariyle bölgesel olan Covid-19 salgını, küresel bir risk boyut kazanarak dünyanın oturmuş düzenini alaşağı edebilmektedir. Uçak seferlerinin durması, ülkeler

arası sınır kapılarının kapatılması, alışveriş merkezlerinin kapatılması, fabrikaların kapanması, uluslararası spor etkinliklerinin ertelenmesi, uluslararası ticaretin sekteye uğraması gibi önlem veya kısıtlamalar; bu salgının küresel boyutta oluşturduğu risklerin temel yansımaları olmuştur (Açıkgöz, 2020: 207). Küresel sistemin büyüklüğü içerisinde riskler yeni riskleri üretmektedir. Küreselleşmenin riskler için zaman, mekân ve toplumsal anlamda sınırları kaldırması (Günerigök, 2020: 147) risk toplumunda riskler daha kolay bir biçimde kontrolden çıkarak dramatik sonuçlara neden olmaktadır.

1.1.6. Modernlik ve Belirsizlik

Belirsizlik; belirsiz olma durumu, açıkta görünürde olmayan, anlam bulanıklığı oluşturan, benzerleriyle karıştırabilen (Çakır, 2011: 64), ne olduğu belli olmayan durumları ifade etmek için başvurulan bir kavramdır. Korkuyla korkunun neden olduğu belirsizlik kavramının yakın bir ilişkisi vardır. Çözümlemeyen belirsizlik, durum ve süreçler kaotik ortamların oluşmasına neden olmaktadır. Kaotik ortamlar hem bireysel anlamda hem de toplumsal anlamda korkunun oluşmasında etkin rol oynamaktadır. Belirsiz olan durumların kesinlik atfedilen durumlarla mesafesi oldukça uzaktır. Belirsizlik bir anlamda kesin olmayandır. Belirsizlik bir nesne veya olayın birden fazla kategoriye sokulabilmesi, dilin görevli olduğu sınıflandırma fonksiyonunun bozulması olarak tanımlanır (Bauman, 2003: 9). Olayların tek bir kategoriye girememesi, sınıflandırmada yaşadığı bulanıklık kişiyi rahatsız eder. Yaşam ve yaşamı anlamlandırma, netlik ister. Müphem olandan kaçış, müphem olanı belirlemek insan doğasının bir gereğidir. Aynı zamanda belirsizlik ekonomi, dilbilim, hukuk, politika gibi alanlarda da sıkça karşılaşılan önemli bir fenomendir.

Modernlik, temelleri aydınlanma felsefesine dayanan, merkezine akıllı ve bireyi alan ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel açıdan derin bir dönüşümü ifade etmektedir. 17. yüzyılda Avrupa’da başlayan ve sonraları neredeyse tüm dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret etmektedir (Giddens, 2020: 9). Elbette Giddens’in bu tanımı modernliği tüm çerçevesiyle değerlendirememektedir. Modernliğin düşünsel, politik ve ekonomik gibi birçok boyutu vardır. 20. yüzyılda sosyal teorisyenlerin toplumu anlamlandırma çalışmaları hız kazanmıştır. Kimisi bilgi toplumu derken kimisi endüstri toplumu demiştir (Giddens, 2020: 10). Konumuz açısından modernliğin önemi ise geleneğe olan karşıtlığı ve gelenekten kopuşudur. Modern aklın ve modern pratiklerin merkezi üst yapısı ikiliktir (Bauman, 2003: 26). Modern pratikler modernliği anlatmak için modern-geleneksel ikilikleri kullanır. Yaşam tarzlarında modernini tanımlamak için geleneğe, geleneği tanımlamak için modern olana işaret edilir.

Teknolojik gelişmelerin modernlikle bağdaştırmasından hareketle günümüzde aile-dost sohbetlerinde aşırı elektronik cihaz kullanımında ‘Eskiden böyle değildi, iki lafın beli kırılırdı.’ denilerek geleneksel olana işaret edilir. Modernliğin sonucunda ortaya çıkan yaşam tarzları bizi geleneksel toplumsal düzen türlerinin tamamından eşi görülmedik biçime sökü� çıkarmıştır (Giddens, 2020: 12). Modernlik nasıl ki riskleri ifade etmek için kullanıyorsa belirsizlikler için de kullanmak yanlış olmayacaktır.

Aydınlanma düşüncesinden hareketle modernliğin ileriye dönük bir dönüşümü ifade ettiğii anlaşılır. Bauman (2003) bu yürüyüş için acılı, saplantılı bir ileriye yürüyüş demektedir. Modernlik ile beraber neredeyse her şeyin bir bilimi ve uzmanlığı ortaya çıkmıştır. Bunun nedenleri arasında belirsizlikler önemli yer tutmaktadır. Çağımızın en önemli sorunlarından biri olan gıda güvenliğii çarpıcı bir örnektir. Kimi uzmanlar ne yediğimizi bilmediğimizi, gıdalarda tarımsal ilaçların, kimyasalların, gübrenin ve katkı maddelerinin azımsanmayacak oranda fazla olduğunu yediğimizi birçok ürünün sağlığımızı tehdit ettiğini söylemekteyken (Erkmen, 2010) büyük şirketler ürünlerinin ambalajlarında ‘trans yağ yoktur’, ‘katkı maddesi içermez’, ‘el değmeden üretilmiştir’ vb. tanıtımlarla ürünlerinin yararlı olduğunu söyleyebilmektedir. Her iki görüşün birey için yarattığı şey ancak bir belirsizliktir. Kimi dinlemeyelim, kim doğru söylüyor diye kafası karışan birey daha çok uzman görüş ihtiyacı duymakta ve bu kısır döngü uzadıkça uzamaktadır. Bu tartışmalar devam ettikçe bir modern çağ sorunu olan gıda güvenliğii güncelliğini korumaktadır. Gıda güvenliğinin yanında kişisel verilerin internet aracılığıyla yayılması gibi bilişim problemleri, sosyal medya kullanımının kişilerin duygu dünyasında yarattığı travmatik sonuçlar gibi belirsizlikler de mevcuttur. Modernlik belirsizliklere neden olurken bu belirsizliklerin kökünü de kazıma çabasına sahiptir. Modern pratikler dünyanın tam bir haritasını çıkarmak istemektedir (Bauman, 2003: 18). Belirsiz ya da gri alanların oluşmama çabasına sahip modern pratikler, yeni belirsizlikleri de beraberinde getirmektedir. Küreselleşme ile beraber artan konfor arayışii yeni sorunlar getirmiştir. Doğal yaşam alanların tahrip edilmesi, iklim değışikliğı viral salgınların artmasına neden olacağı düşünülmektedir (URL 23). Bu salgınların nasıl sonuçlar doğuracağı belirsizliklere neden olmaktadır. Aynı zamanda bilişim dünyasında yaşanan siber saldırıların gelecekte nasıl sonuçlara neden olacağı belirsizliklerin oluşmasına neden olmaktadır (URL 24). Çağımızın yeni tehlike ve riskleri beraberinde belirsizliklere neden olacağı düşünülmektedir. Bu anlamda risk toplumunun konusu olan endüstriyel kazalar, çevresel kirlenme, ekolojik yıkımlar, ormansızlaştırmanın hem doğa üzerinde hem de toplumlar üzerindeki sonuçları belirsizliğini korumaktadır. Fukuyama doğal afetler, savaşlar, salgınlar ve ekonomik problemlerden hareketle en belirli şeyin belirsizlikler olduğunu, Wallerstein modern dünyanın bir krize girdiğini ve bu krizin geçiş döneminde olacağını bilemeyeceğimizi Habermas ise biyoteknolojik çalışmalar sonucu insan yaşamının hangi boyutlara

ulaşacağını kestirilemeyeceğini destekleyen çalışmalar yapmıştır. Özet olarak modern yaşam belirsizliklerle dolu bir yaşamdır ve gelecek belirsizdir (URL 25).

Modern yaşamın gelecekle ilgili olasılıkları hesaplama gibi bir özelliği vardır. Yaşlanınca sahip olabileceğiniz hastalıkların olasılığını, hangi hastalıklara yatkınlığınızın olup olmadığını hesaplar. Dünyaya yaklaşan göktaşlarının çarpma olasılıklarını, nükleer bir kaza olduğunda etki şiddetini, küresel ısınmanın yaratacağı etkilerin simülasyonunu ortaya çıkarır. Müphemlik ise olasılık hesaplarını altüst eder. Ezberlenen eylem kalıplarının bağlamalarını birbirine karıştırır (Bauman, 2003). Bu yönüyle belirsizlik modernliğe ayak bağı olur, mutlak ilerlemesine izin vermez. Belirsizlik, gelecekle ilgili şüpheler yaratır. Uzmanlık alanlarının bu denli genişlemesine rağmen şüpheliğin de artması belirsizliğin devam etmesinden kaynaklanmaktadır (Bauman,2003). Belirsizlikler uzmanlık alanlarının oluşmasına katkı sunmaktadır.

1.1.7. Korku Kültürü

Korku, kişinin kendi düşüncelerinin sebep olduğu bir duygudur. Korku; gerçek olmayan hayali, sanal bir durumdur. Aynı zamanda korku, aklın yitimi olarak da ifade edilir. Korku hâli bireyin; çoğu zaman dayanağı olmayan düşüncelerin zihni, gerçekçi ve selim düşünmesini engeller. Bu düşüncelerin içeriğinde tehlike, tehdit, risk durumları olduğu için korku duyulur. Korku, mevcut duruma değil, bu durum için geliştirdiğimiz düşüncelerimize verdiğimiz bir tepkidir. Korkunun toplumsal bir yönü olduğu gibi bireysel bir yönü de bulunmaktadır. Örneğin yükseklik, kimisi için adrenalin ve heyecan ifade ederken kimisi için asla baş edemeyeceği bir korku ifade edebilir. Buradan hareketle korku önemli oranda düşüncelerden oluştuğu görülmektedir (Gençöz 1998: 10). Risklerin; tehdit ve tehlikelerin arttığı zamanlarda bireyde korku gittikçe artmakta, birey analitik düşünce becerisini kaybedebilmektedir.

Korku kişinin kendi düşüncelerinin neden olduğu refleksif bir hâldir (Gençöz, 1998: 1). Korku bir sonuca değil bir sürece yönelik psikolojik bir hâl durumudur. Furedi ise korkuyu beklenmedik ve öngörülemeyen bir durumda insan zihninin yoğunlaşmasını sağlayan mekanizmalar olarak ifade etmektedir (Furedi, 2017: 8). Eylem/olayın sonucunda değil eylemin sürecinde korku yaşanır. İrrasyonel davranışlar sergilemesine neden olan korku rasyonel olmaktan uzaklaşmaya neden olmaktadır. Örneğin, bir kişinin parasını kaybetmesine yönelik korkusu parası cebinde olduğu süre boyuncadır. Cebinde parası kalmayınca ya da yok olunca parasını kaybetmeye yönelik korku için bir neden kalmamıştır. Korku tıpkı diğer temel duygularımız olan sevgi, aşk, endişe, nefret gibi olağandır ve insan oldukça korku var olagelmıştır. Korku, sağlıklı bir yaşamın devam edebilmesi için gerekli bir duygu ve reflekstir. Ani gelişebileceği gibi yavaş yavaş oluşup

birikebilir. Yılan korkusu bireyin biriktirebileceği bir korku iken bir kaza anında oluşan korku ani gerçekleşmiş bir korkudur.

Günümüzde yaşadığımız medeniyet hâlinde bile korkunun payı vardır. Örneğin, doğa olaylarından, vahşi hayvanlardan vb. durumlardan korkan insan, barınma ihtiyacı ve korunaklı yapılar inşa etme ihtiyacı duymuştur. Tıpkı riskin geleneksel toplumdan modern topluma geçişteki değişen anlamı gibi korkunun da tarihsel süreçte anlamı değişmiştir. Avcı-toplayıcı bir toplum için vahşi hayvanlar korkunun nedeni iken Orta Çağ'da veba korkunun temel nedeni hâline gelmiştir. Günümüzde ise yediğimiz gıda, verilerin çalınması, nükleer kazalar vb. durumlar korkunun hissedilmesine neden olmaktadır. Korku, bir bebeğinki kadar saf olup temel bir duyguyken; öbür taraftan insanları baskı altında tutup sürekli endişe ve tedirginlik içine sokan, yaşam konforları etkileyen tehlikeli bir siyasal araç olabilmektedir (Yurdigül, 2018: 11). Modern çağ için daha büyük sorunlar oluşturan durum ise oluşturulan bu kaygı ve tedirginlik hâlidir. Toplumların yaşam konforunu bozan bu kaygı hâli, bir nevi modern bir hastalığa dönüşmüştür.

Toplumları canlı organizmalara benzeten Herbert Spencer'dan hareketle birey için gerçekleşen bu refleksif duygu, toplumlar için de geçerlidir. Toplumların korkuları irrasyonel bilgilerle şekillenmektedir. Modern çağla beraber insan yaşamını kolaylaştıran bilgiye ulaşma kolaylığının aynı zamanda bilgilerin akıl dışı kullanıldığında zararları da bulunmaktadır. Modern çağla beraber neredeyse her konu hakkında veriler elde edilmiş ve artık bu verilere ilgili veya ilgisiz herkes ulaşmaktadır. Geleneksel toplumlarda ya da ilk toplumlarda bir verinin bir yerden başka bir yere ulaşması ayları hatta yılları bulabilirken günümüzde veri aktarımı saniyeler içinde gerçekleşebilmektedir. Orta Çağ'da bir hekim bilgiye ulaşmak için (URL 26) kıtalar kat ederken günümüzde hastalıklar hakkında bilgiye ulaşmak, internet arama motoruna ulaşmakla neredeyse eş değerdir. Verinin bu kadar hızlı yayılmasının her ne kadar insan yaşamı için yadsınmaz yararı olsa da beraberinde getirdiği bireysel ve toplumsal riskler de vardır. Bu süreç bilinçlenme kampanyaları sonucu çevre duyarlılığın oluşmasına katkı sağlarken örneğin -Covid-19 aşısında çip var- gibi gerçeklikten uzak olan algıların oluşmasına da neden olmaktadır. Özellikle veri sağlayıcılarının, medya şirketlerinin tıklanma ya da izlenme pahasına bilginin bir süzgeçten geçmeden sunulması gibi ortaya çıkardığı risklerin bireyler üzerinde ciddi bir etkisi vardır. Toplumsal algıların oluşmasına neden olan bu yaklaşım; korku, tedirginlik ve panik hâllerine neden olmaktadır (URL 27). Sonuç itibarıyla korkunun neden olduğu tüm bu irrasyonel durumlar bireylerin mantıksal davranışlar sergilenmesine engel olmaktadır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Risk, belirsizlik ve korku toplumu kavram ve kuramlarını Covid-19 salgın hastalığı özelinde sosyolojik bir perspektifle analiz etmeye çalışan bu çalışma, saha araştırması yerine konunun temasına daha uygun olduğu düşünülen literatür taraması tekniği ile betimsel bir analiz gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Çalışma, sözü edilen kavramlar üzerinde durarak teorik bir analiz ile sınırlı kalmıştır. Bu kapsamda çalışmada risk, belirsizlik, korku toplumu hakkında daha önce yazılmış kitap, makale, tez, rapor ve diğer akademik metinler gözden geçirilmiş, Covid-19 salgını ile bu olgular arasındaki ilişki anlamaya, açıklanmaya ve literatür üzerinden bir değerlendirme yapılamaya çalışılmıştır. Literatür taraması yapılırken Google arama motoru, Google Scholar arama motoru ve yöktez arama motorunda ‘afet’, ‘risk toplumu’, ‘Covid-19’, ‘korku kültürü’, ‘belirsizlik’, ‘ekoloji ve Covid-19’, ‘doğa ve insan’ vb. anahtar kelimelerle aramalar yapılmıştır. ‘X ilçesi örneği’, ‘Y hastane örneği’, ‘Z sınıfı üzerindeki etkisi’ vb. dar örneklemelerden çok konuları bütünlüklü ve kapsamlı ele alan çalışmalar üzerinde analizler yapılmıştır. Çıkan sonuçlarda daha çok afet-sosyoloji-Covid-19 üçgeniyle ilişkili çalışmalar tercih edilmiştir. İnternet sitelerinde taranan bilgilerde daha çok konuyla ilgili kurumların resmi internet siteleri tercih edilmiştir. Konu için seçilen ‘risk toplumu’, ‘korku kültürü’ ve ‘belirsizlik’ kavramları akademik bir karaktere sahip aynı isimli kitaplardan yararlanılmıştır. Ayrıca ‘Birikim Dergisi’, ‘Lacivert Dergisi’, ‘Terrabayt Dergisi’ vb. online düşün-kültür dergilerinin köşe yazılarından fikrinsel anlamda yararlanılmıştır.

Literatür değerlendirmesi birtakım amaçlara hizmet etmektedir. “Bir literatür değerlendirmesi, bilginin biriktiği insanların ötekilerin yaptıklarından öğrendiği ve onları temel aldığı varsayımına dayanır. Bilimsel araştırma, sonuçlarını bir topluluk olarak birbiriyle paylaşan birçok araştırmacının kolektif bir çabasıdır. Bazı çalışmalar özellikle önemli ve tekil araştırmacıların ünlü olabilmesine rağmen belirli bir araştırma projesi, bilgi araştırma sürecinin bütününün yalnızca ufacık bir parçasıdır (Neuman, 2016: 164).

Çalışma literatür tarama modeliyle gerçekleştiği için üniversitenin etik komisyonundan izin almaya, çalışmanın evren ve örnekleme hakkında bilgi vermeye gerek duyulmamıştır. Literatür taraması sonucu ulaşılan risk toplumu, belirsizlik ve korku toplumu ile ilgili kavram ve kuramların bilgisi sistematik olarak ele alınmıştır. Daha sonra içerik analiz tekniği ile bu olgular ile Covid-19 arasındaki ilişki analize tabi tutulmuştur. Bu bilgiler çerçevesinde çalışmada, birtakım değerlendirmelerde ve sonuç kısmında bazı önerilerde bulunulmuştur.

Çalışma sürecinde çalışmayı yürütenin aynı zamanda kamuda aktif çalışıyor olmasına bağlı olarak zamansal anlamda, Covid-19 hastalığının devam eden bir süreç olması ve zaman içerisinde kullanılan kavramlar çerçevesinden daha anlaşılır bir hal alması yapısal anlamda, literatür taranırken daha önce yapılmış diğer dillerdeki çalışmalara ulaşma konusunda teknik anlamda sınırlılıklar bulunmaktadır.

3. BULGULAR

Risk toplumu; teknolojik gelişmelerin, bilimsel ilerlemelerin insana sağladığı rahat ve konforlu yaşamın yanında bu gelişmelerden haberi olmayan toplumlarda çevre yıkımı, nükleer kazalar, savaşlarla yüz yüze getirmektedir (Çuhacı, 2007: 140). Modernliğin bu evresinde afetlerin anlamı değişmiştir. Doğal ve doğal olmayan gibi klasik sınıflandırmalarla ayrılan afetler, anlam değişimine uğramış ve oluşumunda insan elinin olduğu afetler kavramsallaştırılmıştır. Modernleşme ile beraber sosyal yaşamın birçok alanında keskin değişimler meydana gelmesinin yanında toplumsal insanın ayrılmaz parçalarından biri olan afetlerin yapısında da değişiklik olmuştur. Bu bağlamda Covid-19'un insan kaynaklı mı doğa kaynaklı mı olduğu tartışması devam etmektedir (İnce, 2020a: 569). Modernliğin en önemli özelliği olan anlamlandırma çabasında afetler için risk formülleri, etki hesaplamaları oluşturulmuştur. Örneğin risk zarar görülebilirlik ve tehlikenin çarpımı olarak değerlendirilmektedir (Wisner, 2004 akt. Akbaş, 2020) Afet sadece 'sonrası' ile değil öncesi ve sonrası ile kapsamlı olarak değerlendirilmiştir. Afetlerle ilgili etki hesaplaması, zarar azaltma ve öngörülebilirlik modern toplumun yarattığı bilimsel ve teknolojik ilerlemenin sonuçlarıdır. Bu açıdan bakıldığında Covid-19, bazı modern toplumlara daha bulaşmadan zararın nasıl minimize edilebileceği, kısa ve uzun vadede bırakacağı olumsuz etkiler tartışılmaya başlandığı görülmüştür.

Endüstri toplumunda 'tehlikeli' kavramı geleneksel toplumdakine benzer şekilde zehirli bir bitki, vahşi hayvan saldırısı ya da kıtlık değildir. Sözü edilen tehlikelere ek olarak çağımızın GDO, küresel ısınma, bilgi güvenliği gibi yeni tehlikeler ortaya çıkmaktadır. Geleneksel toplumda kişinin tehlikeli alanlarla karşılaşması, risk toplumunda yaşayan birine nazaran daha net ve keskin hatlarla belirlenmiştir. Tehlikeli alanlara müdahale etmediğin ya da alanları işgal etmediğin sürece tehlikeden uzak bir şekilde yaşam sürdürebilmektedir. Yalnız günümüzde tehlikeli durumlar kapımıza kadar dayanmıştır. Hatta Covid-19 salgınında görüldüğü üzere bizi evimize hapsedmektedir. Bu sonuç, bize şunu gösterir ki daha az tehlikeli alan artık sadece evimizdir. Elbette evin içine giren tehlikeler de mevcut olmasına rağmen Covid-19 salgınıyla eve kapanma, karantina ya da evde kal kampanyalarıyla durumun vahameti gözler önüne serilmiştir. Bu durum ayrıca dışarıda karşılaşacağımız tehlikelerin belirsizliğine de atıfta bulunmaktadır. Dolayısıyla Covid-19'da görüldüğü gibi tehlike bir çok sosyal yaşam alanına nüfuz edebilmekteyken sosyal yaşam alanları ise Covid-19 için tehlikeli alanlar olabilmektedir.

Nitekim geleneksel toplumda doğa ile daha fazla iç içe olan bireyin çevresinde zehirli gıdaları tanıması, kümülatif bilgi ile sağlanmış ve çeşitli koruma mekanizmaları geliştirmiştir. Risk toplumunda ise gıdaların 'tehlikeli' kodları kesin ve net çizgilerle belirlenmiş değildir. Bu

konuda risklerin ve tehlikelerin belirsizliği söz konusudur. Yıllarca tüketilen hatta reklamlarla pazarlanan bir gıdanın akabinde insan sağlığına zararlı olduğu bilgisi paylaşılabilmektedir. Örneğin margarin yağları bir dönem sağlığa yararlı diye pazarlanırken (Hand, 2017) günümüzde hâkim düşünce, margarin yağlarının doymuş yağ asitleri açısından zengin olduğu ve bu yüzden zararlı olduğu yönündedir.

Covid-19 süreci, oluşumu ve gelişimi itibariyle Beck'in risklerin öngörülemediği (Beck, 2019) tespiti ışığında değerlendirildiğinde toplumların gelecekte şu an tahmin etmesi zor belki de bilim-kurgu filmlerine konu olanlar gibi risklerle karşılaşma olasılığını güçlendirmektedir. Furedi'nin de belirttiği gibi gerçeği bilimkurgudan ayıran çizgi giderek belirsizleşmektedir (Furedi, 2017: 8). Covid-19 salgını öncesinde bir virüsün hayatımıza girip sosyal yaşam alanımızı daraltması, alışveriş merkezi vb. alanlara riskli olmadığını kanıtlayacak kodlarla girebileceğimiz, maskesiz kapalı alanlara giremeyeceğimiz, öngörülebilecek bir durum değildi. Yer yer Covid-19 veya virüslerle ilgili ihtilafların olup toplum içinde bir çatışmaya neden olacağı, hasta olanlardan iğrenileceği ve izole edilecekleri, sağlık kuruluşlarının yoğun bakımlarda hasta seçeceği fikri çok gerçekçi bir durum değilken 21. yy' da bu gerçekliğin kendisi yaşanmıştır. Bu da bize, bizi bekleyen ve öngöremeyeceğimiz risklerin mevcut olduğunu göstermektedir. Örneğin tüm dünyada eşzamanlı ilaç tedarik zincirinde sıkıntı olduğunu düşünürsek kronik ilaca bağlı bireylerin toplu ölümleri kaçınılmaz olur. Ya da yeryüzünde birden elektrik kesintisinin (URL 28) olması cihaza bağlı yaşayan insanların toplu ölümüyle sonuçlanacaktır. Oluşabilecek yeni tehlikelere karşı etkili bir risk yönetimi gerçekleşmediğinde toplumların daha fazla toplu ölümlere tanık olarak yeni afetlerle yüz yüze geleceği anlaşılmaktadır (Perry, 2007 akt. İnce, 2020a: 569).

Modern çağda riskler artarken risk yönetimiyle zararların azaltılması hedeflenmektedir. Bu risk yönetimi Covid-19 sürecinde de görüldü ve birçok devlet Covid-19'u gerekçe göstererek yasaklar uyguladı ve birçok etkinlik iptal edildi. Çin Vuhan dahil 13 şehirde karantina ilan etti. Suudi Arabistan'da tavaf durdu. 2020 Avrupa Futbol Şampiyonası, Eurovision Şarkı Yarışması, Yaz Olimpiyatları 2021 yılına ertelendi. Starbucks, Çin'deki şubelerinin yarısından fazlasını kapattı. Volkswagen gibi dev otomobil şirketleri fabrikalarda belli bir süre üretime ara verdi. Dünyada koruyucu ekipman tüketimi ve üretiminde artış oldu. Havacılık faaliyetleri ciddi oranda düştü. Plastik kullanımı arttı (URL 29).

Covid-19'un küresel etkilerin bir kısmı devam ederken bir kısmı kademeli bir şekilde yeni normal sürece doğru düzenlenmektedir, bir kısmı da hâlen devam etmektedir. Covid-19 salgınında virüsün kıtalar arası yolculuğu ulusların sağlık sistemlerini tehdit edip uluslararası dayanışma kapasitesini (DSÖ) de aşarak olağanüstü durumlar yarattı. Covid-19 salgını ulusların kendi sınırlarında ciddi kısıtlama ve önlemlere neden olurken bir ulusal sınırdan bir ulusa gidebilmek

için pasaport yetmemeye başladı. Dünya ülkelerinin önemli bir kısmı yolculuk yapacak kişilerden acil durum mazereti, virüsü taşımadığına dair antijen testi ya da aşı kartı talep etti. Ulus devletlerin bireyler üzerinde denetimleri bu sayede artmış oldu. Dünyanın küçük bir köye dönüşüp bireysel özgürlüklerin artmasına paralel olarak artan seyahatlerin kısıtlanması Covid-19 ile gerçekleşti. Aşı olmanın ve olmamanın toplum sağlığını ilgilendiren bir durum olduğunu kanunlarıyla destekleyen kimi ülkeler bu kanunlara uymayan insanların yaşamını ya kısıtladı ya da ceza uyguladı. Hatta kimi şirketler aşı olmayan çalışanlarının iş akdini fesh etti. Bu uygulamalar aşı uygulamasının bir insan hakkı ihlali olup olmadığı tartışmalarına neden olmaktadır. Bunun yanında aşı olmak istemeyen insanlar yeni toplumsal bir hareketin *aşı karşıtlığı* oluşmasına neden olmuştur.

Covid-19 salgını süresince devletlerin aldığı önlemler olağanüstü boyuttadır. Çünkü ikinci dünya savaşından beri bu denli küresel ölçekte toplumu ilgilendiren bir olay gerçekleşmedi. Salgın boyunca dünya devlet zirveleri ertelendi ya da iptal edildi. Ulusal ve uluslararası konferansların bir kısmı çevrim içi yapıldı. Neredeyse dünyanın tüm ülkelerinde teması azaltmak amacıyla eğitim çevrim içi bir hâle getirildi. Bu uygulamalar, kısıtlama ve önlemlerin bir kısmı yeni normalleşme dönemleriyle hayatımızda yerini aldı. Hem çevrim içi eğitim olsun hem evden çalışma şekilleri olsun Covid-19 sürecinde artık hayatın birer parçası durumuna geldi. Belirtmek gerekir ki çevrim içi eğitim ve evden çalışma uygulamaları salgın öncesi sınırlı deneyimlenen uygulamalar iken salgınla beraber daha çok ihtiyaç hissedilen koşullar olduğu kabul edildi.

Günümüz dünyasının yakın dönem makro problemlerine bakıldığında savaşlar, göç, gıda krizi, iklim değişikliği, ekolojik dengenin bozulması, kuraklık, salgınlar örnek verilebilir. Bu sorunlar aynı zamanda çağımızın belirsizliklerini de ihtiva etmektedir. Risk ve tehlike olarak düşünüldüğünde bu belirsizlikler birbirinden etkilenmiş ve iç içe geçmişlerdir. Savaşların ve göçlerin, iklim değişikliği ile gıda krizinin, ekolojik kırımların ve salgınların birbirleriyle doğrudan ilişkileri bulunmaktadır. Dolayısıyla modern çağın sorunlarına bağlı olarak riskler artmakta, bu riskler de var olan belirsizliği derinleştirmektedir. Artan risk ve belirsizlik ise toplumsal bir korkuya neden olmaktadır. Bu olgular arasındaki ilişkiyi Covid-19 üzerinden okumak mümkündür.

3.1. Risk Toplumu ve Covid-19

Covid-19 salgınının neden olduğu hastalığın ana etkeni Sars-Cov-2 virüsüdür. Hem Covid-19 salgınının hem de diğer viral hastalıkların (pandemi ve epidemilere neden olsun veya olmasın) insanın barınma, gıda, tüketim hatta konfor ve lüksü için kaynak arayışlarıyla çevresel yıkıma, doğaya verilen zarara, ormansızlaştırmaya, ekolojik dengenin bozulmasına dayandıran çalışmalar

bulunmaktadır (WWF, 2020). Virüs, bakteri, mantar vb. mikroorganizmaların neden olan hastalıkların bir kısmı epidemik veya pandemik sonuçlara neden olabilmektedir. Benzeri sonuçlar doğuran bu hastalıkların günümüzdeki en önemli örneklerden biri hâlen devam eden Covid-19 salgınıdır. Covid-19 salgınının diğer salgınlardan en önemli farkı, etki alanı ve etki gücüdür. Bunun yanında insanlık için hastalık oluşturan *yeni* bir virüs olmasıdır. Salgın hastalıkların toplumsal düzeni bozarak bir afet hâline geldiği bilinmektedir. Nitekim Covid-19 dünyada birçok ülkede hem sosyal düzenini hem sağlık sistemini hem de ekonomik düzeni sarsıcı bir şekilde bozmuştur.

Bilgiye ulaşım ve bilginin miktarındaki artışla birlikte hastalığın nedeni veya yan etkileri tam olarak bilinmese de herkesin bu süreçten haberdar olması, bilgi toplumunun önceki toplumlarından farklı kılan bir özelliktir. Böylece deneyimlenen küresel korku ve risk bilinci, var olan salgın hastalıktan daha çok travmatik toplumsal etkilere neden olabilmektedir (Tekin, 2020). Bu etkiler Covid-19 hastalığının diğer hastalıklardan ayrışmasına neden olmaktadır. İnsanlığın önemli sağlık sorunlarından olan ve DSÖ'nün de hâlâ gündemini önemli şekilde meşgul eden SARS, Ebola, HIV vb. hastalıklar güncelliğini korurken sözü edilen bu salgınlar Covid-19'a benzer etkiler oluşturmamıştır. Bu küresel etkinin nedenleri, sonuçları ve kendisi Beck'in Risk Toplumu kuramı için bir izdüşümüne benzemektedir. Risk Toplumu kuramının üzerinde durduğu çevresel etkiler, doğanın toplumsallaştırılması, kirlilik, riskler Covid-19'nun toplumsal yönüyle ilgilidir. Kısıtlama ve kapanmalar sonucu işsizliğin artması, 65 yaş üstü bireylerin izole edilmesi, ulaşımın durması, tedarik zincirlerinin bozulması ve ekonomik sonuçlarla enflasyonist bir ortamın oluşması toplumsal sonuçlardır.

Sars-Cov-2 virüsünün neden olduğu Covid-19 hastalığı yeni tanımlanan bir hastalıktır. Covid-19'un belirlenen risklerin yanında zamanla yeni riskler belirlenebilir. Ancak yaşlı, kalp, diyabet ve akciğer hastalığına sahip olan bireyler bu hastalığa yakalanıp diğer bireylerle karşılaştırıldığında hastalığı çok daha ağır geçirme riski bulunmaktadır (URL 30). Yaşlı ve ek hastalığı olanların sağlıklı bireylere göre ölme oranları da yüksektir. Dolayısıyla Covid-19 döneminde yaşlı bireyler ve diğer dezavantajlı gruplar daha kırılgan ve savunmasız duruma düşebilmektedir (İnce, 2020c). Aynı zamanda yoksullar, engelliler, göçmenler gibi dışardan desteğe ihtiyacı olan insanların da salgın sürecinde ciddi tehlikelerle karşı karşıya olduğu bilinmektedir (Karataş, 2020: 15). Covid-19, açık ortamlarla kıyaslandığında kapalı ortamlarda bulaşma riski daha yüksek olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda bazı meslek grupları için ekstra riskler taşımaktadır. Özellikle sağlık çalışanları virüs ile doğrudan muhatap oldukları için yüksek riske sahip meslek grupları arasında yer almaktadır (İnce, 2020b). Kapalı alanlarda çalışan ve insan sirkülasyonunun fazla olduğu bankacı, yeme-içme işletmeleri çalışanları, alışveriş merkezi

Çalışanları, okul öğretmenleri vb. meslek gruplarında bulunan bireyler yüksek risk altında bulunmaktadır. Bu yönüyle iş bölümü alanlarına yönelik bir tehdit oluşturmuştur.

Covid-19'un hızlı bulaşıp küreselleşme olanaklarından yararlanarak toplumsal ve ekonomik sonuçlara neden olması, toplumun neredeyse tüm katmanlarını etkilemesi (ocuk, genç, yaşlı) ve herkeste farklı seyretmesi Covid-19'un yapısal özelliklerindendir. Covid-19'un bulaşıcılıkta eşitlikçi yapısı etki derecesinde bir eřitsizliēe dönüşmektedir. Beck, her ne kadar risklerin sınıflar arası ayırım gözetmeden herkese ulaşmasıyla demokratik olduēunu söylese de Covid-19 da saēlık sistemine erişimi kolay olan zengin birey ve devletler için durum ayrıcalık arz etmektedir. Az gelişmiş ülkelerin gelişmemiş saēlık altyapısını daha şiddetli etkileyen Covid-19 riski bu yönüyle demokratik deēildir yalnız hem Amerika'ya ulaşması hem Afrika ülkelerine ulaşması yönüyle eşitlikçi ve demokratiktir.

Mahşerin Dördüncü Atlısı adlı kitabında Andrew Nikiforuk 19. yy. doktor, bakteri gözlemcisi ve aynı zamanda modern salgın hastalıklar biliminin babası olan Rudolf Virchow'un düşüncelerinden hareketle 'yaşam koşullarına' ithafta bulunmakta, mikropların hastalık oluşturmasının yadsınamaz gereēinin yanında salgın hâlini alması, bu kadar öldürücü olmasını toplumsal yönüne gönderme yapmaktadır. Deēiřen yaşam koşullarından ticaret, seyahat, yeme alışkanlıkları, ev yaşamı, hava durumu gibi çevresel olayları kasteden Virchow, pamuk işçileri arasında yayılan tifüs salgının araştırırken salgın hastalıkların 'iyi bir devlet adamının, halkının gelişiminin sekteye uēradıēı şeklinde yorumlayabileceēi uyarılara benzer' demektedir (Nikiforuk, 2018: 32). Modern toplumun ulařtıēı gelişmişlik düzeyinde geçmişteki salgın hastalıkların tarihte bıraktıēı tahribatların tekrarlanmaması beklenirken Covid-19 salgını insanlık için bir uyarı niteliğinde olduēu düşünülmektedir. Bu yönüyle toplumsal deēiřimlere neden olan salgın hastalıklar fiziksel etkilerinin yanında önemli sosyal etkiler yaratmaktadır. Bir hastalıēın alanı insan bedeni iken salgının alanı tüm toplum veya dünya olabilmektedir. Dolayısıyla Covid-19 da neredeyse bütün dünya için bir risk oluştur.

Toplumsal deēiřim ve inşa süreçlerine katkısı olan salgınların işsizlik, yoksulluk, ekonomik, ekolojik, çevresel olarak oluřturduēu riskler vardır. Covid-19 salgınının hızlı yayılışının önüne geçmek için sınır kapatma, tam kapanma gibi küresel önlemler arz-talep kısmında sıkıntılar yaratmış ve ülkelerin ekonomik yükünü oluşturana işsizlik faktörünün artmasına neden olmuştur. Covid-19 salgınıyla birlikte ticaret, ulaşım, taşıma, tedarik zincirlerinde oluşan arz talep sıkıntısı sonrası dünyada işsizlik ciddi boyutta artmıştır. Küresel bir problem olan işsizlik Covid-19 ile birlikte giderek katlanmıştır. Uluslararası alışma rgt (ILO) küresel salgının dünyadaki işgücünün yaklaşık olarak yüzde 81'ini temsil eden 2,7 milyar çalışanı etkilediēini belirtmektedir (URL 31). Özellikle güvencesiz çalışma koşullarına sahip alışanlar Covid-19

sürecinden daha çok olumsuz etkilenmiş, evine ekmek götürmekte zorlanan insanların sayısındaki artışla beraber yoksulluk giderek artmıştır. Özellikle kayıt dışı çalışanlar için süreç daha ağır ilerlemiştir. Covid-19 sürecinde kayıt dışı çalışan popülasyonun hem gelirini kaybetmesi hem de borçlanması bu nüfus içerisindeki insanların sağlık olanaklarına erişimini, hijyen koşullarında yaşamasını engellemiştir. Aynı zamanda hukuki süreçlerde dezavantajlı duruma düşmelerine neden olmuştur (Kara, 2020).

Afetlerin; birden çok insanın ölümüne neden olması, eğitim, sağlık, elektrik, su, iletişim ve ulaşım gibi ana hizmetlerin geçici olarak sağlanamaması, tarım ve sanayi ürünlerinde arz-talep dengesizliğinin oluşması, kamu faaliyetlerinin artması ve bu artışa bağlı istihdam yapısının değişmesi, ihracat ve ithalat dengesinin bozulması, kamu maliyesinde açık meydana gelmesi gibi etkileri bulunmaktadır (Eclac, 1991 akt. Akar, 2013: 189). Covid-19 salgınında ilk dönemlerde belirsizliğin hâkim olmasından dolayı dünya borsalarında çöküşler meydana gelmiştir. Rasyonelliğin azaldığı hastalığın ilk dönemlerinde arz-talep dengesizliği oluşmuştur. Evden çıkma yasağı gibi önlemlerde toplum gıda sıkıntısı yaşayacağını düşünüp market raflarını boşalttığı görülmüştür. Oluşan bu arz-talep dengesizliğinde fahiş fiyatlar ortaya çıkmıştır. Hijyen maddeleri, sterilizasyon ürünleri, maske ve eldiven ürünlerine talebin artmasından dolayı önemli bir ihracat kalemi ortaya çıkmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi Covid-19'un sağlık açısından erken dönem risklerinin yanında uzun dönemde oluşturacağı riskler henüz tam olarak bilinmemektedir. Bu durum Covid-19'un toplumsal etkileri için de geçerliliğini korumaktadır. Hastalığın oluşturacağı ekonomik yük sonrası riskleri tamamen belirlemek oldukça zor görünmektedir. Sosyal devlet anlayışına sahip ülkelerin hak ve hukuk çerçevesinde korumak zorunda oldukları, vatandaşları için aldığı sıkı önlemlerin bir külfeti, sağlık hizmetleri üzerinde oluşan yükün daha sonrasında ekonomik olarak sonuçları olacağı beklenmektedir. Amerika gibi dünya devi devletlerin vatandaşlarına sağladığı sosyal desteklerin daha sonrasında enflasyonist bir ortam yaratacağı tartışılmaktadır. Doğru kaynak kullanımının zorlaşması, para politikalarının yanlış uygulanması risk toplumunun zorlayıcı ekonomik çıkmazlarıdır.

Covid-19 salgını, I. ve II. Dünya Savaşları ve soğuk savaş döneminin bitmesiyle sistem değiştiren kırılmalardan çok 11 Eylül saldırıları, 2008 Ekonomi Krizi gibi paradigma kaymalarına neden olacak uluslararası sistem sorgulamalarını beraberinde getireceği öngörülmektedir (Ulutaş, 2020: 10). Zizek (URL 32) ise Covid-19'un topluma ve bilime güven temelli yeni bir komünizmin doğmasına sebebiyet verebileceğini belirtmektedir. Covid-19'un siyasetten ekonomiye, ekonomiden sosyal hayat üzerindeki dönüştürücü etkisi, önümüzdeki yıllarda bu sorgulamaların ne boyutta gerçekleşeceği hakkında tahminlerden daha net bir yapıya sahiptir.

New Left Review adlı dergide ‘East and West’ yazısıyla Covid-19’un Batı ülkeleri için aydınlanmanın başarısızlığı mı, sorusuyla başlayan Murphy, Doğu ve Batı’nın Covid-19 süresince deneyimlerini yorumlamaktadır. Yazısında aydınlanmanın mirasçısı konumundaki ABD ve İngiltere vb. ülkelerin neden Asya (Doğu) ülkeleri gibi başarılı olamamasını sorgulamaktadır. Makalesinde epidemiyologların uyarılarına rağmen yetkililerin gerekli ekipmanları hazırlamadığı ve stok yapmadığını öne sürmektedir. Yazının devamında Asya ülkeleri ve Covid-19 salgınına yaklaşımları ile de örnek veren Murphy, bu yaklaşımların Batı’nın çöken devlet yönetimine tezatlık oluşturduğunu, Asya devletlerinin bu konuda daha olumlu deneyimler gerçekleştirdiğini söylemektedir. Murphy’i doğrular veya yanlışlar nitelikte birden çok etken olmasının yanında araştırma Covid-19 sürecini kapsamaktadır. Bunun yanında yazıda Covid-19 için ‘benzeri görülmemiş’ tanımlamasının yanına aslında benzeri görülmüştür demek isteyerek SARS, Ebola, HIV, MERS gibi örnekler üzerinden Covid-19’dan önce benzer hastalıkların varlığını hatırlatmakta ve Covid-19’da otoritelerin sınavda başarılı olamadıklarına değinmektedir (URL 33). Otorite ve denetim eksikliği risklerin tehlikeli boyutunun yaygınlaşmasını beslemektedir (Beck, 2019). Salgın hastalıklar gibi oldukça tehlikeli olabilen afetlerin bulaşıcılık, hızlı yayılım gibi özelliklerinden dolayı ciddi bir denetime, kontrole ve önleme ihtiyaç vardır. Aksi takdirde tehlikelerin boyutu denetimsizlikle doğru orantılı bir şekilde artacaktır (URL 34).

Küreselleşmenin hayatın her alanına sirayet etmesiyle beraber daha fazla ekonomik ve sosyal etkileşim alanı oluşmuştur. Ekonomik olarak bu etkileşimin zorunluluğundan dolayı insan hareketliliği oldukça artmıştır. Covid-19 gibi salgın bir hastalığın bu hareketlilikten yararlanmasından sonra dünyanın ekonomik düzeninde yeni zorluklar meydana gelmiştir. Hastalığın yayılımının durması için alınan önlemler veya kısıtlamalardan dolayı birçok insan işini kaybettiği görülmüştür. Birden fazla işyeri, faaliyetlerini durdurma kararı aldığı tespit edilmiştir. Bu sorundan sadece küçük esnaf veya yatırımcı değil büyük şirketler de etkilendiği bilinmektedir. Örneğin havacılık sektöründe 2019 yılında toplam 42,1 milyon uçuş gerçekleşirken 2020 yılında 27,6 gerçekleşmiştir ve uçuş sayısında %34,4 oranında bir azalma gerçekleştiği görülmüştür (Hopancı vd., 2021: 450). İşini kaybeden insanların bu ekonomik sıkıntıdan çok fazla olumsuz etkilenmemesi için ülkelerin onlara nakdi yardımlarda bulunduğu ve parasal genişlemeye gidildiği tespit edilmiştir. En nihayetinde dünya ekonomisinde yeni bir ekonomik krizin göstergelerinin olduğu anlaşılmaktadır. 2008 ekonomik krizinden farklı olarak bu ekonomik krizi bir sağlık krizi tetiklemiştir.

Covid-19 ile birlikte dünyada baş gösteren sağlık krizi, vatandaşlarına sosyal devlet olmanın gerekliliğinden dolayı ülkeler üzerinde ciddi sağlık harcamaları yapmalarına neden olmuştur. Bu sağlık harcamaları içerisinde ilaçlar, cihaz ve ekipmanlar, aşı vb. kalemler mevcuttur.

Hastane ve sağlık profesyonelleri üzerinde yük oluşmasını engellemek için kısıtlamalara başvuran ülkeler bu kez ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Asya Kalkınma Bankası (ADB) verilerine göre, gelişmekte olan birçok Asya lkesi ekonomik olarak sorun yaşadığı tespit edilmiştir. Hkmetlerin Covid-19 ile mücadelede artan maliyetleri ve gelirlerin düşüşü bu sorunların başında gelmektedir. Oluşan bütçe açıkları ekonomik büyümeyi engellemiştir (URL 35). Kısıtlamalar sonucu evden çalışma gibi alternatifler üzerinde denemeler yapılmıştır. Fiziksel yakınlığın daha fazla olduğu işkollarında daha fazla kesinti olmuştur. Tıbbi bakım, kişisel bakım, eğence ve seyahat gibi alanlarda ciddi kesintiler oluşmuştur (URL 36). Diğer taraftan evden çalışma için gerekli teknolojik ve diğitalleşme süreçleri yeni ekonomik alanlar oluşturmuştur. McKinskey Tüketici Nabzı anketleri, dünya çapında ilk defa diğital kanalları kullananların dörtte üçü işler normale döndüğünde tekrar kullanacağını söylemektedir (URL 37). Bu ekonomik alanların oluşumu, bir afet olarak salgın hastalıkların sosyo-ekonomik düzene etkisini Covid-19 özelinde gözler önüne sermektedir.

Daha önce değinildiği üzere Giddens riskleri dışsal risk ve imal edilmiş riskler olarak sınıflandırmıştı. Covid-19'un ortaya çıkış şekliyle tam olarak bu sınıflandırmanın neresinde yer aldığını sabitlemek zor olduğu görülmektedir. Çünkü Covid-19 biyolojik bir silah olarak laboratuvar ortamında mı üretildiği ya da doğa kaynaklı bir sürecin sonucu olarak mı yayıldığı açığa kavuşmuş değildir. Bu durum, risk toplumlarının belirsizlik özelliğine uygun düşmektedir. Diğer taraftan Covid-19 doğal bir döngü içerisinde ve doğa sabitliklerinden ortaya ıkışsa Giddens'in belirttiği dışsal bir risk olarak değerlendirilebilmek mümkündür. "Nitekim COVID-19'un laboratuvar ortamında üretilmiş olabileceği ya da biyolojik bir savaş olduğuna dair birtakım değerlendirmeler gerçek olmasa bile teknolojinin sunmuş olduğu imkân ile böyle bir uygulamanın mümkün olabileceğini göstermektedir" (İnce, 2020a: 571).

Bu aşamaya kadar yapılan dışsal ve imal edilmiş risk yorumu Covid-19'un ortaya çıkış kaynağıyla ilgilidir. Bunun yanında küreselleşme gibi olguların Covid-19 sürecinde hızlandırıcı bir faktör olarak rol alması imal edilmiş bir risk kategorisine girmektedir. Özetle virüsün ortaya çıkış sürecinin ve yayılım şekli imal edilmiş risk ve dışsal riskler açısından farklılıklar arz etmektedir. Covid-19 hastalığının sosyal boyutunun çalışmamızda ağırlıklı olarak işlenmesinden ötürü virüslerin canlı yaşamında diğer mikroorganizmalar gibi benzer süreçlere sahip olması haricinde virüsün yayılması ve bu yayılımın neden olduğu insan faaliyetlerine neden olan koşullar göz önüne alındığında imal edilmiş bir risk olarak kabul etmek daha doğru olacağı düşünülmektedir.

İnsan, varlığını ve çevresini anlamlandırmaya çalışan sosyal bir varlıktır. Bu anlamlandırma çabası tarihsel süreç içerisinde değişiklik göstermiştir. Kimi zaman doğa karşı

etken bir konumdayken kimi zaman insan edilgen bir konumda tanımlamıştır. İnsanın yakın yaşam alanı ve ulaşabileceği yaşam alanları olarak tanımlanabilecek doğa, geniş bir anlam dünyasına sahiptir. İnsanın doğayı anlamlandırma süreci çeşitli faktörlere bağlıdır. İnsanın sosyo-ekonomik durumu, kültürü, etnik kökeni ve inancı bu faktörlerden bazılarıdır.

Avcı-toplayıcı toplumdan tarım toplumuna değin ağırlıklı olarak insan kendisini doğaya karşı edilgen bir konumda hissetmiştir. Bu dönemlerde doğanın gücü kabul edilmiş ve doğaya saygı duyulmuştur. Hatta çeşitli doğa olayları aşkın bir güç kabul edilmiş ve zaman zaman bu olaylara tapılmıştır. Yerli halklar ve Kızılderili gibi toplumlar doğa ile iç içe yaşamışlardır. Doğaya ile iç içe yaşayan insanın doğadan kopuşu Galile, Rene Decartes gibi düşünürlerin başlattığı aydınlanma düşüncesiyle başlamıştır. Ampirik veri ve bilimsel bilginin gelişmesiyle doğa ve doğanın işleyişi hakkında daha fazla bilgiye sahip olan insanın rolü edilgen olandan etken olana kaymıştır. Doğa ile olan ilişkisi yaşadığı dar çevreden çıkmış uzay yolculuklarına kadar uzanmıştır. Milyarlarca yıllık ömrü olan evrenimizin insanın hem yeryüzünde hem de gökyüzünde hüküm sürmesi yenidir. Bugün insan su altında tüneller kazıyarak bir kıtadan başka bir kıtaya ulaşım sağlayabilmekte Mars ve diğer gezegenlerde yaşam bulguları arayabilmektedir. İnsanın bu denli çabalarının özünde konfor ve mutluluğa erişim bulunmaktadır. Gelineen noktada günümüz dünyasının evreni *insan* olduğu düşünülmektedir.

Antroposen dönemde doğaya hükmeden güç insandır. Jeolojik zaman cetvelinin son dönemi olarak tarif edilen antroposen çağında (Polat ve Kahraman, 2021) küresel ekolojideki değişikliğin en önemli nedeni yine insandır. Artık insan biyolojiden ekolojiye, sanaldan gerçek dünyaya, sağlıktan çevreye, sanayiden bilime her yerde her yönüyle hükmünü ortaya koyduğu görülmektedir. Bu daha önce benzeri olmayan bir olgudur. Dünyanın jeolojik zaman cetvellerinde ekolojik devrimler ve kitlesel yok oluşlara rastlanılsa da bu yok oluşlar belli bir türün eylemleri sonucunda değil aksine tektonik plakların hareketi, volkanik patlamalar ya da asteroit çarpmaları gibi doğa kaynaklı olayların sonuçlarıdır. Yeryüzündeki kıtaların spesifik iklimleri ve topografyaları olmasına rağmen insan eylemleri dünyadaki organizmaların iç içe geçmesine neden olmuştur. İnsanlık tarihi ormandan bulduğu tahta parçalarını birleştirip su üstünde ulaşım sağlamaya çalışan insandan devasa seyahat gemileriyle ulaşım sağlayan bir insana şahit olmuştur. Dolayısıyla deniz ulaşımı hem de diğer ulaşım araçlarıyla birlikte neredeyse her toprak parçasının birbiriyle bağlantısı oluşmuştur. Norveç balıkları günümüzde Ankara’da bir yemek sofrasına ulaşabilmektedir. Keza yeni keşfedilen bir kıta olan Avustralya’ya taşınan hayvan, bitki ve virüslerin Avustralya’nın kendi ekolojik dengesine etkisi daha fazla olabilmektedir (Hariri, 2020). İnsan faaliyetlerinin sonucu, kendi sağlığımız da tehdit altında olabilmektedir.

Bir virüs etkeninden kaynaklanan Covid-19 salgını bir sağlık tehdididir. Uzmanlar Covid-19'a karşı güçlü bir bağışıklık sisteminin hastalık sürecinin daha hafif geçmesinde etkili olabileceği yönünde uyarılmaktadır. Bu güçlü bağışıklık sisteminde beslenmenin rolüne özellikle dikkat çekilmektedir (Tek & Koçak, 2020). Bir salgın sürecinde insanın tam iyilik hâli salgınla mücadelesinde önemli bir etkidir. Kısacası bağışıklık sistemi beslenmeden ve kişinin günlük rutiniyle doğrudan alakalıdır. Peki bağışıklık sistemimizi etkileyen etkiler nelerdir? İnsan bağışıklık sistemi işlenmiş gıdalardan, şeker ilaveli içeceklerden, hareketsiz yaşamdan, sigara-alkol ve hava kirliliğinden olumsuz etkilenmektedir (URL 38). Bu etkilerin Covid-19 salgını ve Risk Toplumu penceresinden okunması çalışmamız için önemlidir. Neoliberal politikalar insan sağlığı üzerinde önemli etkilere sahiptir. İnsan sağlığının ve insan vücudunun en önemli savunma sistemi olan bağışıklığı sistemi de bu etkiler dahilindedir. Neoliberal politikaların sofralarımıza kadar etki etmesiyle yediğimiz-tükettiğimiz gıdaların içeriği-kalitesi değişmektedir. İnsan sağlığını umursamayan daha çok kar ve sermaye odaklı kapitalist sistemin gıda üzerindeki değişikliklerinden etkilenen bağışıklık sisteminin özellikle virüslere karşı güçlü olması gerektiği uzmanlar tarafından sıkça dile getirilmektedir (Yıldırım, 2020).

Risk Toplununun en ayırt edici özelliği riskleri daha yoğun barındırmasından ve bu risklerin sürekli birbirini tetiklemesinden ileri gelmektedir. Risk toplumunda bir risk salt olarak bir risk değildir. Yeni bir riskin başka bir riske kapı aralaması beklenen bir durumdur. Covid-19 salgını ve insan bağışıklığı üzerinden bu durumun yansımaları şu şekildedir: İnsan sağlığına uymayan gıdanın üretilmesi ve bu gıdaların sağlığımız üzerinden olumsuz etkileri sonucu oluşan riskler Covid-19 salgını gibi durumlarda ölüm ve sakatlık risklerinin daha ciddi boyutlara ulaşmasında etkili olmaktadır. Yine Covid-19 sürecinde önemli bir risk faktörü olan bağışıklık sistemi modern dünyanın çelişkili yaşam biçimiyle de ilgisi bulunmaktadır. Günümüzde insanların günlük rutinlerini (iş, alışveriş vb.) gerçekleştirmek için kullandıkları toplu taşıma araçları veya bireysel araçlar bir imkân ve konfor ürünüyken bu konforun sonucunda oluşan hareketsizliğin de bağışıklık sistemimiz üzerinde olumsuz etkiyle sonuçlanmaktadır. Yine Beck'in söz ettiği insan yaşamı için bir kolaylık arayışı sonucu üretilen nükleer santraller veya fabrikalar çevre kirlenmesine neden olmaktadır. Bu kirli çevrenin de insan bağışıklık sistemini etkilediği, enfeksiyöz hastalıklara yakalanma riskini arttırdığı bilinmektedir. Hem kirli çevre hem hareketsiz yaşam modern yaşamın pratikleri sonucu oluşmaktadır. Aynı zamanda bu pratiklerin oluşturduğu olgular Risk toplumunda risk olgusuna dönüşmektedir. Covid-19 salgınında bu risklerin olumsuz etkileri Covid-19'a bağlı komplikasyonları, sonuçları katmerleştirir.

Covid-19 hayvan pazarından çıkması, laboratuvarında üretildiğinin iddia edilmesi, doğal olup olmadığı gibi tartışmalar da risk toplumunun önemli bileşenlerini oluşturmaktadır. Kaynağı,

oluşum süreci veya komplo teorileri başka çalışmaların konuları olabilir lakin insan eylemlerinin sonucu olması (isteyerek veya istemeyerek) ve toplum üzerindeki etkileri insanı suçlu konumuna getirmektedir. Epidemilerin bulaşıp yayılmasını 4 aşamada; ormansızlaştırma, türlerin toplanması ve ticareti, hayvan pazarları ve hayvandan hayvana ve daha sonrasında insana bulaşma riski olarak değerlendirilmiştir. İnsan-hayvan-çevre arasındaki alışverişte insanın doğayı sömürüsü sonrası zoonotik (hayvandan insana) Covid-19, Ebola, SARS vb. hastalıkların ortaya çıkması kaçınılmazdır (WWF, 2020). Dolayısıyla Covid-19 süreci izlenildiğinde risk toplumunun kırılğan noktalarından yararlandığı izlenmiştir.

Risk toplumunda insanoğlu yaşadığı çevreyi ve doğayı etkilemiş, dengesini bozmuştur. Bu eylemleri sonucu hem canlı çevreyi hem de cansız çevreyi olumsuz etkilemiştir. Bu etkilerin sonucunda insan-hayvan-çevre arasındaki denge bozulmuş ve patojenlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Hassel vd., 2017 akt. Polat ve Kahraman, 2021: 23). Zoonotik hastalıkların hayvanlardan bulaştığını ve onların yaşam alanlarımıza müdahaleden kaynaklandığını ya da hayvanları toplayıp marketlerde satmamızın sonucunda pandemi ve epidemilerin oluştuğunu ifade eden WWF (2020)'ye göre Covid-19 da benzer bir süreç işlemiştir. Çünkü Covid-19'un ortaya çıkış sürecine bakıldığında bir hayvan pazarından insana bulaştığı düşünülmektedir. Haliyle doğa ile bağlantısı olan insanın oluşan bu hastalıkların doğa-toplum sacayağında etkileri oldukça büyük olmaktadır. Modern dönemde yarattığımız yenedünyada bu ölçüde salgınlar veya insanın hükümdarlığının sonuçları da yenidir.

Risk toplumunun temel parametrelerden birini de sanayileşme olgusu oluşturmaktadır. Sanayileşme ülkeler için önemli bir gelişme indeksi kabul edilmektedir. Ülke ekonomisinin sanayi bazlı ürün ve üretimle kalkınmaya çalışma süreci olan sanayileşme, tarihsel olarak Sanayi Devrimine dayanır. Sanayi Devrimini başlatan ise buharlı makinelerin icat edilmesi ve insan gücünden daha fazla endüstride verim sağlayan makinaların kullanılmasıdır. Devrin büyük bir atılımı olan makineleşme, insan ve topluma çağ atlatmıştır. Hızlı sanayileşme süreciyle sanayi merkezlerine kırsal kesimden kentlere göç başlamıştır. Kentleşmenin en önemli nedenlerinden biri tarımsal ekonominin kırsal nüfusa yeterli gelmemesi ve başlayan endüstriyel hayatın yeni olanaklar sunmasıdır. Sanayileşme ile beraber bu nüfus hareketliliğin çevre üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Su kaynakların doğru kullanılmaması, sanayi de kömür benzeri fosil yakıtların kullanılması, doğru atık yönetiminin olmaması gibi nedenlerle çevresel olarak olumsuz etkileri olmuştur. Özetle sanayileşme çevre üzerinde iktisadi sonuçlara neden olabilmektedir (Deniz, 2011: 100).

Kent ve kentleşme kavramı da hem sanayileşme hem de Covid-19 salgınıyla ilişkilidir. “Kent gibi büyük bir nüfus yoğunluğunun yaşadığı yerleşim alanlarında bireyler ve bireylerle

toplumsal kurumlar arasındaki sosyal ilişkiler bütünü, insanların düşünce ve davranışlarında değişmelere sebep olmaktadır” (Hayta, 2016: 172). Covid-19 salgını süresince modern toplumun ya da metropol insanının virüs ile mücadelesi daha gelişkin (Hastaneye veya sağlık merkezine ulaşım kolaylığı) olsa da geleneksel, teknoloji ile arasında daha uzak mesafe olan köy/kırsal bölge insanının salgın sonrası toparlanması daha hızlı olacaktır. Çünkü büyük toplum olmanın bir sonucu olarak gerçekleşen bireyselleşme (Hayta, 2016) ve özgürlükçü yaşam, geleneksel toplumların sahip olduğu sıkı aile bağları, dayanışma kültürünün sağladığı kolaylıkları sağlamamaktadır. Geniş aile yapıları, sıkı akraba ilişkileriyle özellikle afet durumlarında geleneksel toplumlar toparlanma, güçlenme ve yeni düzenin inşasında daha hızlı aksiyon almaktadırlar. Metropol yalnızlığında yaşayan insanların Covid-19 salgınına karşı duyduğu korku geleneksel yaşam biçimlerini sürdüren insanlara oranla fazladır.

Kent yaşamının Covid-19 ile mücadelesi sadece psiko-sosyal boyutta gerçekleşmemektedir. Kırsal bölgelerden gerçekleşen göçün durağı olan kentlerin bu talebi karşılayamaması şehrin uzak bölgelerinde bir yapılaşma biçimi olan *gecekondu* gibi fiziksel boyutları da mevcuttur. Göçün etkileri altından kalkamayan kent yapısının zaman içerisinde acil durumlar için gerçekleştirdiği çözümler sağlıklı kentlerin oluşmasına neden olmaktadır (Hayta, 2016). Sağlıksız kent yapılarının bir sağlık krizi ve tehdidi olan Covid-19 salgını açısından bir risk faktörüne neden olduğu bilinmektedir. Ulaşımın sorun olduğu, sağlık ve sosyal altyapısının yetersiz olduğu bir kentin küresel bir sağlık sorununda başarılı çıkmasını beklemek doğru olmayacaktır. Kent yaşamı Covid-19 salgınında afete maruziyeti arttıran bir olgu (Uzunçibuk, 2005: 130) niteliğindedir. Kırsal bölgelerde yaşayan insanların; daha az etkileşim hâlinde bulunması, daha az ulaşım ağlarına sahip olması Covid-19 gibi kalabalık alanlarda bulaşıcılığı artan bir hastalık durumunda riski daha düşüktür.

Dünya tarihi çeşitli iklim değişikliklerine tanık olmuştur. Aşırı soğuma ve aşırı ısınma gibi uzun bir zaman sürecinde doğa olayları gerçekleşmiştir. Bu olaylar iklim değişiklikleri doğal kabul edilirken günümüzde hızlı gelişen iklimsel değişiklikler insan kaynaklı doğal olmayan çevresel veya ekolojik düzen bozuklukları kabul edilir. Yukarda saydığımız sanayileşme gibi politikalar ve bunların getirdiği çevresel etkiler, bu ekolojik sabitliklerinin bozulması sonucudur. İktisadi olarak sanayileşmenin gerekliliği ayrı tartışma konusu olmasının yanında asıl sorun insanın çevreye ve doğaya karşı aşırı gelmesidir. Antropojenik değişiklikler insan hayatını birçok yönüyle etkilemektedir. İnsan hayatının refahının artması için birçok tarım arazisi yerleşime, kullanıma veya ticarete açılmıştır. Bu arazi kullanımları çeşitli canlı yaşamlarını tehdit etmektedir. Bunun yanında et ticaretinin yaban hayatı ile temas kurmasından ötürü yaban hayatına özgü virüs ve çeşitli mikroplar insana bulaşabilmektedir. Nitekim Çin’in Wuhan kentindeki hayvan pazarında

yarasa, pangolin vb. yaban hayvanların satılıp tüketilmesi, ticaretinin yapılması insan eylemlerinin doğal yaşama müdahalesi olarak kabul edilmektedir (Baydemir, 2020). Animist bakış açısıyla düşünüldüğünde herhangi bir hayvanın etinin gıda olarak tüketilmesi, doğal yaşama aykırılık olarak düşünülebilmektedir. Çağlar boyunca insanların tükettiği sığır, koyun, inek, tavuk vb. hayvanların oluşturduğu sınırlı hastalıkların yanında güvenli kabul edilmektedir. Bunun yanında viral salgınların oluşmasında önemli bir ayrıntı yaban hayatına müdahaledir. Çağlardır görece güvenli kabul edilen hayvansal gıdaların tüketiminin dışına çıkılıp yeni canlıların listeye eklenmesi Covid-19 vb. hastalıkların oluşmasında risk faktörü olarak değerlendirilmektedir. Covid-19 hastalığının Çin hayvan pazarında tezgahlarda satılan yarasa ya da pangolinlerden bulaştığı düşünülmektedir (URL 39).

İnsanın doğa üzerinde daha yoğun müdahalelerinin bulunduğu risk toplumunda zamanla insanın yarattığı tahribatlar ortaya çıkmıştır. Ulusal ve uluslararası birden çok kuruluşun gündeminde küresel ısınma, iklim değişikliği ve ekolojik sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunların çözümü veya sorunların daha çok büyümemesi için çeşitli toplumsal hareketler doğmuştur. Yeşil hareketler, ekolojik hareketler insanın bu aşırılığına dur demek için toplumsal kamuoyu yaratma amacı gütmüşlerdir. İnsanın doğa üzerindeki bu tahakkümü kırmaya, zorlamaya yönelik yaptırımları getirecek anlaşmaların yapılmasında sivil toplumun rolü büyüktür. Günümüzde caretta caretaların geçiş güzergâhlarını, yumurtlama süreçlerini takip eden ve koruyan kurum ve kuruluşlar bulunmaktadır. Bu ve buna benzer sivil eylemlerin gönüllüler tarafından yapıldığı da bilinmektedir. Özetle doğa-insan ikiliğinde tahakkümü eline geçiren insanın aynı zamanda bilinçli oluşumları da mevcuttur. Bir doğa-insan-çevre sorunu olan Covid-19 için de durum benzerlik göstermektedir. Her ne kadar spesifik olarak Covid-19'a karşı sivil bir oluşum beklenilmese de Covid-19'u oluşturan basamakların her birine karşı duran sivil hareketler bulunmaktadır. Ormansızlaştırmaya, hayvan ticaretine, hayvan pazarlarına karşı sivil toplumun sesi yükselmektedir. Covid-19 yeni bir hastalıktır ama benzer salgınların oluşma riski güncelliğini korumaktadır. Bu güncel riskin her zaman gündemi meşgul etmesi risk toplumuna özgüdür.

İklim değişikliği gibi insanlığı ve yüzyılımızı ilgilendiren bu sorun tüm çevrelerde farkındalık yaratmıştır. Ülkeler politikalarını bu çerçevede şekillendirmiştir. Paris İklim anlaşması son zamanlarda buna verilecek en önemli örneklerden biridir. Anlaşmaya bağlı olarak taraf ülkeler dünyanın sıcaklığının azaltılmasına katkı sunacaktır. Aynı zamanda Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS)'e göre taraf ülkeler sera gazını azaltmayı bu çabaya yönelik teknolojik ve araştırma alanında iş birliği yapmayı, ülkelerin kalkınma önceliklerine göre ortak sorumluluklar üstlenmeyi hedefler (URL 40).

Risk toplumunun temel yansımalarından biri de çevresel risklerdir. Doğa ile uyumlu olmayan yaşamı insana dayatan günümüz kapitalist düzenin daha çok kazanma hırsı çevresel afetlerin oluşmasına neden olmaktadır. Covid-19'un ekonomik, siyasal, sosyal etkilerinin yanında çevre üzerinde de olumlu veya olumsuz önemli etkileri olmuştur. Covid-19 hastalığından korunmak için artan maske kullanımından sonra maskelerin doğaya atılması gibi sorunlar çevresel kirliliğe neden olmuştur. Diğer taraftan Covid-19'un ilk dönemlerinde kısıtlamalar sonucu evde kalan toplumun daha az araç kullanmasından ötürü CO gazlarının salınımında düşüş olup olumlu bir çevresel potansiyel oluşmuştur. İnsanlık tarihinin en önemli salgınlardan biri olarak tarih sahnesinde yer alan Covid-19 salgını, bozulan ekolojik dengeyle yakından ilişkilidir. Ekolojik bir dengeyi umursamayan, daha çok kâr, daha çok sermaye anlayışına sahip kapitalist sistemin doğal alanlara müdahalesi, salgın hastalıklar oluşturma riski şaşırtıcı değildir. Endüstriyel hızlı gelişim kaynaklı doğan sorunlara doğa ile uyumlu olmayan nükleer santral, Hidroelektrik Santraller (HES), Jeotermal Santraller (JES) vb. çözümler üreten endüstriyel kapitalizmin doğa üzerindeki tahribatı, insanlığı tehdit eden salgın hastalıklar gibi afetlere dönüşmektedir. Kuşkusuz bu sistemin insanlık için başka çevresel, ekonomik (gelir adaletsizliği), toplumsal sınıflar arası eşitsizlik gibi yarattığı sorunlar da vardır. Covid-19 salgını ve benzer salgınları (SARS, MERS, Deli DANA vb.) yakın dönemde yaşayan insanlık için Covid-19'un ayırıcı önemi küreselleşme kanallarını etkin kullanıp tüm dünyayı etkileyecek düzeyde salgına sebep olmasıdır.

Dünyanın ekolojik ve çevresel olarak gidişatını yorumlayan uzmanlar açısından bir salgın hastalık sürpriz değildir. Ekolojistler ve çevreci hareketler; doğa tahribatının, ekolojik dengenin bozulması, ekosistemin bozulması gibi olayların sonucunda salgın hastalıkların oluşumunu beklenen bir süreç olarak sunmaktadır. Ulm Üniversitesinde uzman olan Profesör Simone Sommer'e göre, insanlar kendi ihtiyaçları için doğa alanlarına girip bu alanlarda tür topluluklarını değişime uğratmakta ve biyoçeşitliliğin azalmasına neden olmakta, vahşi hayvanlar ve yararlı hayvanlar arasındaki temasın artmasından sonra yeni tür virüslerin bulaşma riskini artırmaktadır (URL 41).

Modern dünyanın önemli sorunlarından biri de yine çevreyle ilgili olan hava kirliliğidir. İnsan yaşamı için gerekli olan havanın kalitesi sağlıklı bir yaşam için oldukça önemlidir. Soluduğumuz hava hem doğal yollarla (volkanik patlamalar) hem de insan eliyle (endüstriyel atıklar) kirlenmektedir. Hava içinde zararlı partiküllerin bulunması sonucu insan sağlığı üzerinde ciddi sağlık sorunlarına yol açmaktadır. Özellikle şehirlerdeki hava kirliliğinin temel nedenlerden biri şehir çeperlerindeki sanayi üretimi iken diğer önemli nedenlerinden biri de dünya nüfusunun önemli bir kısmının şehir merkezlerine yoğunlaşmasıdır. Yoğunlaşma sonucunda ortaya çıkan genelde çevre özelde hava kirliliği çeşitli afetlere kapı aralamaktadır ya da gerçekleşen afetlerin

şiddetini artırmaktadır (İnce, 2020a). Ana kaynağı sanayi, yakıt yanması, tarım ve kimyasal reaksiyonlar olan Partikül Maddeler: kanser, kardiyovasküler hastalıklar, solunum yolu hastalıklarına, ana kaynağı taşıt emisyonları, yüksek sıcaklıkta yakma süreçleri olan Azotoksitler: asit yağmurlarına, göz ve solunum hastalıklarına neden olmaktadır (Yılmaz, 2021: 234). Enerji ve Temiz Hava Araştırma Merkezi (CREA)'nin raporuna göre (URL 42), hava kirliliği insan sağlığı üzerinde hücresel düzeyde enfeksiyonlara karşı zayıf hâle getirmektedir. Aynı zamanda hava partikülleri çeşitli virüslerin taşınmasında etkilidir. Bu ilişkiler ışığında hava kirliliği çeşitli hastalıklara neden olmanın yanında var olan kronik hastalıkların ağırlaşmasına neden olmaktadır. Hava kirliliğinin etkilediği en önemli sistem solunum yolu sistemidir. Covid-19'un solunum yolunu etkilemesinden dolayı hava kirliliği ile Covid-19 arasında da sıkı bir ilişki vardır. Covid-19 hastalığının yeni bir hastalık ve çeşitli belirsizliklere sahip olmakla beraber yüksek düzeyde hava kirliliği vücudun savunma sistemini etkilemekte ve hastalıklara karşı daha savunmasız hâle getirmektedir (URL 43). Hava kirliliği maruziyeti halihazırda kronik hastalığı bulunan kronik akciğer, diyabet, kalp hastalıkları ve kanser hastaları için önemli bir risk faktörüken Covid-19 ile bu risk daha da artmaktadır. Aynı zamanda hava kirliliği Covid-19'a yakalanan kişilerin hastalığı daha ağır geçirmesine neden olmaktadır (URL 44). Hava kirliliğinin önemli bir halk sağlığı sorunu olduğu Covid-19 ile birlikte daha açık gelmiştir. Hava kirliliği sadece hastalıklara neden olmamakta görüldüğü üzere mevcut hastalıkların seyrini daha ağır hâle getirmektedir. Hava kirliliğinin etkileri yavaş seyirli olduğu için görünmeyen bir tehlike olsa da birçok hastalığın ortaya çıkış sürecinde etkili olmaktadır. Sonuç olarak hava kirliliği, acil tedbir alınması gereken hem doğa-çevre hem de bir sağlık problemidir.

Dünyaca ünlü 'ekonomist dergisi'nin kapağında (bkz: Şekil 1) yer alan resim Ukrayna-Rusya savaşı sonucu oluşan gıda krizine göndermede bulunmaktadır. Dünya gıda krizinin birçok nedeni olsa da temel neden arz talep yönünde talebin aşırı şekilde artması olarak kabul edilmektedir (Gürlük & Turan, 2008). Devam eden Ukrayna- Rusya savaşı, iklim değişikliği ve Covid-19 salgını gıda krizinin derinleşmesine neden olmaktadır. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Antonio Guterres'in Küresel Gıda Güvenliği Eylem Çağrısı Bakanlar Kurulu toplantısında salgın öncesi 135 milyon olan küresel açlık seviyesinin iki yıl içinde iki katına çıkıp 276 milyona çıktığını açıklamıştır.

Şekil 3.1. Ekonomist dergisinin kapağındaki görsel (URL 45)

Covid-19 salgınının neden olduğu ekonomik şok, gıda güvensizliğini arttırarak gelirlerin azalmasına ve tedarik zincirlerin bozulmasına neden olmuştur. Gıda krizine dikkat çeken toplantısı sonrası Gutters'in "gıda krizinin sınırlara saygısı yok ve hiçbir ülke bunun üstesinden tek başına gelemeyiz. Milyonlarca insanı açlıktan kurtarmanın yolunun birlikte, acil ve dayanışma içinde hareket etmek gerektiğini" (URL 46) belirterek Beck'in (Beck, 2019) modernleşme risklerinin, küresel bir eğilim göstererek hem ulusal hem uluslararası sınırları aştığını ve yeni bir sosyal ve siyasi dinamizmi doğuran küresel tehlikelere neden olduğunu desteklemektedir.

3.2. Korku Kültürü ve Covid-19

İnsanın varlığından beri aşk, sevgi, nefret gibi korku duygusu da hep var olagelmıştır. Beklenmedik ve öngörülemez bir durumla karşılaşan insanın, zihnini yoğunlaştırmasını sağlayan bir mekanizma (Furedi, 2017: 9) olan korku; insan için diğer temel duyguları gibi güçlüdür ve çoğunlukla kişiyi harekete geçirir. Tehlikeli olarak değerlendirilen durumlardan uzaklaşmak, tehlike gerçekleştiğinden ise olaydan kaçmak insanlar için tabii bir davranıştır. Korku; tehdit, tehlike düşüncesi barındırmasıyla beraber korunma, kaçınma davranışı sergileten bir duygudur (Gençöz, 1998: 10). Güven duygusunun azalması, kaybolması, endişe ve belirsizlik gibi durumlar da korkunun oluşmasında önemli bir rol oynar. Korku her ne kadar negatif bir anlam taşısa da bireyin yaşamsal olarak denge durumunda kalmasına yardımcı olur. İnsanlık adına da

büyük hizmetleri olan korku, temel fizyolojik ihtiyaçlarımızı karşılamamızda önemli görev üstlenmiştir. Aç kalma korkusu insanın besin arayışına, barınma korkusu mağara veya konutlar yapmasına, vahşi hayvan saldırısı korkusu savunma araç gereçleri icat etmesine, yabancıların istilasısı korkusu insana kaleler ve savunma duvarları inşa etmiştir. Bu temel duygunun ne kadar hayati olduğu açıktır. Bunun yanında bireyin korku duygusuyla uzun süre yaşaması, güvenli alanlar inşa edememesi çeşitli fizyolojik problemlere neden olur. Psikolojik olarak kaygı, stres ve travma yaratan; fizyolojik olarak bulantı-kusmaya, kalp atımında artmaya, terlemeye neden olan korku var olması gereken ama kontrol altında olması gereken bir duygudur. Korkmak doğru kanallarda hareket ettiğinde insan için bir görevdir (URL 47). Nitekim yaklaşan afetler karşısında korkmadan, umursamadan oturup izlemek de korkunun karabasan gibi topluma hâkim olması kadar tehlikelidir.

İster küçük olsun ister büyük olsun bireyin yaşadığı korkular vardır. Bu korkular bireyin tehlikelere karşı önlem almasına, dikkatli olmasına ve tetikte kalmasına neden olmaktadır. Bu anlamda korku birey için bir canlılık belirtisidir Bunun yanında korkunun bireyler üzerinde etkileri olduğu gibi toplumsal etkileri de bulunmaktadır. Toplum olmanın bir gereği din, dil, tarih gibi acılar, hastalıklar ve gerçeklemesi muhtemel olan tehlikelere karşı ortak bir zemininde buluşmaktır (Yurdigül, 2018). 2019 Aralık ayında ortaya çıkan ve hâlâ mevcudiyetini koruyan Covid-19 hastalığı da bireyleri korkuya sevk ettiği gibi toplumları da korkuya sevk ederek toplumların ortak bir duyguda birleşmesine neden olmuştur. Toplumu bir arada tutan ekonomik, sosyal, kültürel alanlar üzerinden her yayılan korku zamanla tüm topluma sirayet eder ve korkunun egemen olduğu bir toplum oluşur. Güvensiz-sigortasız çalışma şartları, kültürün yozlaşması, toplumun dayanışma ruhunun kaybolması gibi korkular, toplumsal korkulardır. Güvenlik saplantısı oluşturacak düzeyde kaygı, stres ve endişe duymanın, korkunun her alana hâkim olduğu, gerçeğin ve bilim kurgunun birbirinden ayırt edilemediği, korkunun bir kültür olarak yaşama hâkim oluşu, Batı toplumları için ortaya atılan bir kavramdır (Furedi, 2017: 9).

Batı toplumları özelinde tartışılan korku kültürü kavramı, teknolojinin gelişmesi ve yayılması, dünyanın gittikçe küreselleşmesiyle bu olgunun tüm toplumlar için geçerli hâle başladığını söylemek mümkündür. Bu çalışmanın kaleme alındığı tarihlerde tüm dünyanın korkmasına neden olacak, uzmanların üçüncü dünya savaşı tehlikesi barındırdığını söylediği Ukrayna-Rusya savaşı, kendi özelinde bir korku iklimi oluşturmuştur. Savaşın başlamasıyla beraber brent petrol fiyatının ve diğer emtiaların fiyat artışı bile ekonomik bir korku salmaya yetmiştir. Geleneksel dünyada olduğu gibi artık bir savaş sadece olduğu toprakları değil tüm dünyayı etkilemektedir (Beck, 2019). Bu bağlamda Covid-19 ortaya çıktığı ve bulaştığı toplumları sağlık açısından korkuttuğu gibi bulaşmadığı toplumları da hem bulaşma riski açısından hem de

Covid-19'un diğ er alanları etkilemesi açısından korkuttuğu görülmüştür. Bu açıdan Covid-19 özelinde toplumsal korkulara bakıldığında, denilebilir ki diğ er alanlarda olduğu gibi günümüzün korkuları da küresel bir boyut kazanmaktadır.

Korku Kültürü adlı eserinde sağlık,  evre, teknoloji, yeni icatlar ve kişisel güvenlik panikleriyle ilgilenen Frank Furedi kitabının önsözünde günümüzde yaşadığımız Covid-19 salgınından habersiz bir şekilde '*el sıkışmak risk hâline gelirse*' diye bir başlık açmıştır. El sıkışmak gibi temel bir insani iletişim aracının hastalık kapma korkusundan dolayı risk halkalarına eklenme endişesini dile getirmektedir. Korku kültürünün en rahatsız edici sonuçlarından biri olarak insan ilişkilerinin risk evrenine alınmasından söz etmektedir (Furedi, 2017: 17). Furedi'nin bu satırları yazdığı tarihten sonra birçok sağlık kriziyle (SARS, MERS vb.) karşı karşıya kalan insanlık için belki de en çok endişeye neden olan ve pandemi ilan edilen Covid-19 olmuştur. Korku kültürünü bir yönüyle açıklayan ve gündelik hayatın önemli bir parçasını oluşturan el sıkışma eylemi, Furedi'nin bahsettiği şekilde bir varsayımdan Covid-19 ile birlikte gerçek bir risk unsuruna d n  m  t r. Bu korku, bireysel bir eylemle sınırlı kalmamış yüz yıllar boyu devam eden toplumsal alı kanların değişmesine neden olmuştur. El sıkışmadan dolayı hastalığın bula abilme riskine karşı insanların yumruk toku turması, omuzları temas ederek selam vermesi ya da uzaktan selamla manın korku kültürünün, bir dönemin davranış dünyasına etkisini gözler önüne serer niteliktedir.

Bilimsel bilgilere dayanmasa bile toplumu paniğe sevk eden bilgilerin belli kanallarla (medya vb.) yayılmasıyla korku kültürünün nasıl olu turduğunun resmini çizen Furedi sağlık,  evre, teknoloji vb alanlarda geniş örneklere yer vermektedir (Furedi, 2017: 10). Gerek medyanın gerekse oluşan güven açıklarıyla insanların paniği, korkuyu, tehlikeyi bir bulaşıcı hastalıktan daha hızlı yaydığı, korku toplumunun tıpkı bireyde ortaya çıkardığı fizyolojik etkiler gibi toplumsal işlevi de bozmaktadır. Furedi (2017) korku kültürü kitabının amacı günümüz toplumunun içinde bulunduğu güvenlik saplantısını açıklamaya çalışmaktadır. Dünyanın tehlikeli bir yer olduğu fikrinin yaygınlaşması ile beraber insanların korkunun egemenliği altına girmesinde ilişki vardır. Bununla beraber oluşan korkuların beraberinde tehlikelerin varlığının her zaman dillendirilmesi insanların depresif hissetmesine neden olmaktadır. Şüphesiz bu korku kültürünün oluşması sürecinde medyanın oldukça önemli bir etkisi bulunmaktadır. TV haberleri ve diğ er iletişim araçları, egemen bilgi ve söylemlerin yayılmasında korku kültürünü oluşturarak toplum üzerindeki egemenliğin kurulması ve sürdürülmesine katkı sağlamaktadır (Yurdigül, 2018).

Şekil 3.2. Covid-19 sürecinde boşalan market rafları (URL 48)

Covid-19 sürecinde Wuhan’da ortaya çıkan salgın hastalığın etkeni olan virüs diğer toplumlara daha ulaşmadan toplumsallaşmanın belirleyici bir faktörü olan haber ve medya araçları karşısında geçirilen saatlerin neticesinde (Baudrillard, 1991 akt. Yurdigül, 2018) hastalıkla ilgili çok acıklı görüntüler ulaşmıştır. Haberlerin ve medya araçlarının önemli bir kısmı, Covid-19 ilgili bilgilendirici, tanımlayıcı ve bilimsel bilgiler vermesi yerine korku unsurlarını işlemesi, Covid-19 sürecinde korku kültürünün yaygınlaşmasına hizmet etmiştir. Covid-19 ile ilgili TV ve sosyal medyada yayılan haberler sonucu oluşan korkuyla insanlar marketlere saldırmış ve yukarıda fotoğrafı paylaşıldığı gibi birçok rafta ürün kalmamıştır.

Şekil 3.3. Covid-19'un ortaya çıktığı şehirden bir görüntü (URL 49)

İnsanlık yüzyıllar boyunca savaş, göç, doğal kaynaklı afetler gibi durumlarla yüz yüze kalmıştır. Şüphesiz biyolojik bir afet türü olan salgın hastalıkların ortaya çıkış sürecinin belirsiz oluşu, asıl düşmanın tanınmasının zaman alması, uzun süre insanların hayatını etkilemesinden dolayı toplumların korku dünyasında, toplumsal hafızasında önemli yeri bulunmaktadır. Önemli oranda can kaybına neden olan salgın hastalıklar sonucunda oluşan korku kültürü, benzeri afet durumlarda yeniden yaygınlaşır. Korku kültürü ve korku toplumu kavramları tıpkı risk kavramı gibi modern toplumlara ve modern yaşama ait kavramlardır. Korku kültürüne ait endişe ve kaygıların gerçek bir tehlikeden ziyade rasyonel olmayan ve yersiz durumlara ait olduğu görülür. Korku içinde olan toplum, günümüzde sağlık konusundaki en temelsiz iddiayı bile ciddiye alabilmektedir (Furedi, 2017: 12). Covid-19 sürecinde aşı çalışmaları devam ederken aşılarda aracılığıyla insanlara çip yerleştirilip insanların kontrol ve takip edilebileceği gibi temelsiz iddialar belli kesimlerce desteklenip savunulmuştur.

Kaygı ve korkuların tarihsel süreçte değişmesi, yeni perspektiflerin oluşması, risk kaygılarının bilimsel gelişim ve teknolojik ilerlemeyle bağlantılı olduğunu varsayan düşüncelere ek olarak günümüz toplumunun en önemli kaygılarından biri sağlık kaygısıdır. Günümüz

dünyasında tehlikelerin büyük bir kısmı tıbbi bir boyut kazanmaktadır (Furedi, 2017: 39). Bu bağlamda Covid-19'un insan sağlığını tehdit eden bir hastalık olmasından dolayı korkular birbirini besleyen hastalıklara neden olmuştur. Mikroplardan kaçmaya çalışan bireyleri aşırı dezenfektan kullanmasından dolayı çeşitli cilt hastalıkları ortaya çıkabilmektedir. Aşırı korku durumunun insan ruh sağlığı açısından da ciddi sonuçlara yol açtığı bilinmektedir.

Şekil 3.4. Aşırı kolonya ve dezenfektan kullanımının zararları (URL 50)

Korku ve kaygı hâlinin insanın rutinini bozması, günlük yaşam konforunu etkilemesi gibi patolojik sonuçlar örnek olarak verilebilir. İnsanın fiziksel ve ruhsal olarak iyi olma hâli olan sağlığını koruma güdüsü ve bunun yanında bu korumacı yaklaşımdan kaynaklanan korku ve kaygı durumları doğal karşılanmaktadır. Fiziksel ve ruhsal anlamda sağlık hem birey hem toplum için öncelik arz etmektedir. Buradan hareketle Covid-19 hastalığı sağlık konusunda toplumsal ve bireysel anlamda ciddi kaygı ve korkulara neden olmuştur. Bir sağlık sorunu olmasından dolayı tüm dünya sistemini her anlamda derinden etkilemiştir. Oluşan etkinin bu derece ciddi ve büyük olması, sağlık konusundaki bir güvenlik ve risk probleminden kaynaklanmasından dolayıdır. Nitekim Covid-19 hastalığı sağlık yerine insan veya toplumların kültürel yaşamlarına etki etseydi bu derecede ciddiyet arz edecek miydi, sorusu önceliklerimizi anlamada belirleyici olmaktadır. Kültürel yozlaşma, kültürel asimilasyon gibi toplumların sosyolojik gerçeklikleri hâli hazırda mevcut sorunlar iken küresel birer soruna dönüşmemektedir.

Yakın dönemde insanlığın yüz yüze kaldığı SARS, EBOLA, MERS gibi salgınlar insanların panik yaşamasına neden olmuştur. Bu salgınlar hâlâ DSÖ'nün gündemini meşgul ederken Covid-19 salgını mevcut stres ve kaygının daha güçlü bir biçimde hissedilmesine neden olmuştur. Yeni salgınlarla ilgili bilgiler ve korkulu anlatılar, insanların kaygı ve korkularını

arttırmakla kalmıyor; bu anlatılar var olan korkuları iyice kuvvetlendirip, insanların yaşam biçimlerini değiştirmesine neden olabilmektedir (Furedi, 2017: 11). Covid-19 sürecinde oluşan korku ortamında insanlar kolonya ve sirke kullanımında artış, toplu taşıma kullanımında düşüş, evde stok yapma eğilimi, temassız kart işlemlerinde artış gibi davranış değişikliklerine yönelmiştir (IPSOS, 2020).

Korku zihinlere hâkim gelince, dünyadaki sorunlar ve zorluklar abartılmaya ve olası çözümler göz ardı edilmeye başlanır. Korku ve panik kendi kendini haklı çıkaran bir dinamiğe sahiptir (Furedi, 2017: 13). Covid-19 salgınının ilk dönemlerinde enfekte olma korkusu, enfekte olduktan sonra ölüm veya sakatlıkla sonuçlanır mı korkusu, aşı bulunur mu korkusu gibi korkular sürekli birbirini beslemiştir. İlk dönemlerde aşının bulunup bulunmayacağı kaygısını taşıyan insanlar zamanla aşı içerisine yerleştirilen çipler sayesinde her hareketinin izleneceği gibi rasyonel olmayan çıkarımlarda bulunarak yeni kaygılar yaratmıştır. Bitmeyen kaygı ve korku hâli, bu hâlin her haneye ulaşması kimi toplum ya da kişilerde rasyonel olmayan davranışlar sergilemesi korkunun da dünyaya yayılan bir pandemi olduğunun göstergesidir. Asıl ve gerçek korkularla olan mücadeleyi gölgeleyen bu toplumsal kaygı düzeyi, günümüz insanın en önemli sorunlarından biridir. Bu sorun sadece büyük tehlikeler için değil küçük tehlikeler için de geçerlidir. Bu tehlikeleri yaşadığımız çağ, toplum ve sosyo-ekonomik durumumuzla anlamlandırma biçimimiz değişmektedir. Tarih boyunca birçok afet ve felaket yaşanmıştır, ancak bu olaylara verilen tepki, toplumun ruh durumuna göre değişmiştir (Furedi, 2017: 33).

İnternetin hayatımıza 20.yy'ın sonlarına doğru girip gittikçe aktifleşmesiyle beraber tarih boyunca ciddi zaman harcadığımız iletişim artık anlık süreler içinde gerçekleşmektedir. Bir elektronik postanın bu kadar kısa sürede dünyanın herhangi bir noktasına gitmesi yaşadığımız çağın bir bilgi ve internet çağı olduğunun göstergesidir. Diğer modern dönem pratikleri gibi bu kadar yararlı olan bir fenomenin zararlı tarafları da bulunmaktadır. İnternet fenomeninin insanların iletişim ve bilgiye ulaşma hızını bu kadar arttırdığı dönemde platformlara düşen bilgilerin doğruluğu tartışma konusu olmaktadır. Herkesin, her toplumun ya da bireyin haber edinme alışkanlığı değişkenlik gösterebilmektedir. Televizyon, internet haber siteleri, sosyal medya kanalları vb. çeşitli haber edinme kanalları bulunmaktadır. Haber edinmenin bu kadar kolay olduğu bir ortamda ciddi bir haber fazlası da oluşmaktadır. Aynı zamanda sözü edilen her haber edinme kanallarının yasalara ve kurallara sahip olmaması doğruluk ilkesinden uzak, öz verisiz, özensiz, sorumsuz davrandığı da bilinmektedir. Sadece bir tık alabilmek adına haber başlığıyla haber içeriği arasında uçurum yaratan sosyal medya içerikleri panik yaratmak için yeterli etkiye sahiptir. Bilgiye ulaşmanın kolay olmasının yeni tehlikelere neden olması gibi olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Covid-19'un ana haber ekranlarının ana başlığı olması ve bunun sürekli işlenmesi

insanları korkuya sevk etmesi bu olumsuz etkilerdendir. Covid-19 sürecinde rasyonel olmayan, bilimsel bir dayanağa sahip olmayan tedavi veya koruyucu önlemler yetkili olmayan çevrelerce önerilmiştir. Bu yöntemlerin ölüm ve sakatlık gibi ciddi sonuçları olmuştur (URL 51).

Korkunun gerçek olduğu bir durumda gösterilen davranışın, refleksin anlaşılabilir bir tarafı vardır. Ama korkunun gerçek olmadığı, yalan yanlış haberlerle toplumsal paniklere neden olduğu durumlarda gösterilen davranış ve refleksler gerçektışı olabilmektedir. Covid-19 döneminde halkın marketlere bir daha hiç gıda bulamayacakmış gibi saldırması, rafları boşaltması bu irrasyonel davranışların korku kültürünün karakteristik özelliğini göstermektedir. Toplumsal paniklere neden olan bilgilerin dürüst olmayan bir şekilde dağılması toplum sağlığı için ciddi tehditler oluşturmaktadır (URL 52). Otoriteye güven sarsmakta, her şeye şüpheyile yaklaşmaktadır. Oysaki günümüzün en önemli ve gerçek sorunlarından biri olan iklim değişikliğine karşı belli toplumsal hareketlerin dışında halkın oluşturduğu bir panik hâli yoktur. Bunun en önemli etkenlerden biri yavaş geliyor olması ve doğrudan ani can ve mal kaybına neden olmamasını görmeyişimizdir. Aynı zamanda medya faktörü de iklim değişikliği üzerinde ciddi bir bilinçlenme kampanyası yürütmemektedir. Medyanın bazı riskleri diğerlerine oranla işlemesi düşündürücüdür. 1995 yılında Zaire’de Ebola salgını olduğu dönemde Bangladeş’te oluşan fırtına sonrası ishal salgınında daha fazla insan ölmesine rağmen uluslararası medyanın ilgisini daha az çekmiştir (Furedi, 2017). Nitekim kardiyovasküler hastalıklar, obezite, sigara bağımlılığı, GDO’lu ürünler ciddi sağlık problemleriyken bu problemler için bir panik havası oluşmamaktadır. Medyanın korkuyu kanalize edebilme etkisi bilinen bir gerçektir. Covid-19 sürecinde ilk dönemler özellikle yere düşüp bayılan insanlar, yoğun bakım görüntüleri, karantina görüntüleri vb. insanın karanlık bir dünyada hissetmesine neden olan görüntüler işlenmiştir. İnsanları risk skalasına göre değerlendirmeyen -Covid-19 için risk faktörleri- enfekte olan herkesin aynı hastalık süreci yaşayacakmış gibi işlenmesi risk faktörüne sahip olmayan insanların ciddi risk altındaymış gibi hissetmesine neden olmuştur. İnsanların rahat bir nefes almasına neden olabilecek bir medya anlayışıyla karşılaşılmamıştır. İşte hem korku kültürünün hem de toplumsal paniklerin en önemli sorunlarından biri *gerçek* ve *gerçek dışı* olanı ayırt edememesidir.

Şekil 3.5. Covid-19 sürecinde yere düşüp bayılan bir insan görüntüsü (URL 53)

Devasa volkanik patlamalar ya da çarpışan asteroitlerin karşısında hâlâ tehlikede olduğumuzu düşünen ve kaygılanan insanlar bulunmaktadır. Ancak bu ihtimaller düşüktür ve kitle ölümleri milyonlarca yılda bir görülmektedir. Bu ihtimaller yaşanabilir ama hemen yarın gerçekleşecekmiş gibi korku yayan insan, toplum veya korku endüstrisinden korkmak gerekmektedir (Hariri, 2020). Covid-19 salgınında görsel medyada yoğun bakım görüntülerinin servis edilmesi, her gün ölen ve enfekte olanların paylaşılması gibi sonuçlarla insanlar arasında ciddi bir korku ve endişe yaratılmaktadır. Covid-19 gibi bir hastalıktan etkilenmemiz ya da sevdiklerimizin etkilenmesi bir ihtimalken kapımızda duran ve her an kapıyı çalıp içeri girecekmiş gibi lanse edilmesi ancak korku toplumu ile açıklanabilmektedir. Sonuç itibariyle hastalığa yakalanmak bir ‘gerçek’ ama herkes ölecekmiş gibi lanse edilmesi ‘gerçek dışı’dır.

Furedi’ye göre, sağlıkla ilgili artan tehlike ve risk enflasyonunun yanında genel anlamda bir risk enflasyonu bulunmaktadır. Hastalıklar konusundaki korkuların ortak noktası ise tehlikenin sistematik olarak abartılmasıdır (Furedi, 2017). Korkularımız ve gerçekleşen durumlar her zaman aynı olmamaktadır. Yüksekten düşmekten korkabiliriz ya da suda boğulmaktan ama bu durumların hayatımız boyunca gerçekleşmesi ve korkularımız aynı değildir. Sürekli korkulan bir şeyin başımıza gelmemesi sadece korkunun üzerimizde etkisiyle açıklanabilir. Covid-19 boyunca hastalıktan korkan ama enfekte olmayan bir bireyin yaşadığı korku hastalığın kendisinden farklılık göstermektedir. Covid-19 hastalığına bağlı ölüm oranları sigara içenlerin kanser veya kronik akciğer hastalıklarına yakalanma oranından daha düşüktür. Ama Covid-19 hastalığı diğer örnekten daha fazla korku yaratmıştır (Furedi, 2017).

24 Aralık 2021 tarihinde gösterime giren Amerikan yapımı Don't Look Up (URL 54) (Yukarı Bakma) filminin çağımızın belirsizlik, korku ve risk ile ilgili söylediği birçok şey bulunmaktadır. Modern yaşamın bir eleştirisi niteliği de bulunan filmde dünyaya çarpmak üzere yaklaşan bir göktaşı konu ediliyor. Dünyaya çarptığında tüm insanlığı, canlıları yok edecek düzeyde ciddi tehlike yaratacak göktaşı çağımızın tüm tehdit ve tehlikeleri için sembol niteliğindedir. Filmde konu olan tehlike dünyaya çarpma tehlikesi olan bir göktaşı iken günümüzün tehlikeleri (iklim değişikliği, çevre kirliliği, kuraklık, salgınlar vb.) ile yer değiştirdiğinde çok farklı bir filmin ortaya çıkmayacağı görülmektedir. Çünkü Covid-19 salgınında tıpkı meteora inanmayan insanların virüse de inanmadıkları görülmektedir.

Birden çok politik göndermenin olduğu film aslında Amerikan toplumunu hicvetmektedir. Yalnız Covid-19 gibi bir salgında sadece Amerikan toplumunun değil tüm toplumların benzer bir süreç içerisine girdiği anlaşılmaktadır. Politikacıların umursamaz davranışları, sadece oy almaya yönelik iktidarlarını güçlendirme tasaları ve bu tasalara kurban edilebilecek önemli sorunlar Covid-19 salgını sürecinde benzer bir nitelik göstermiştir (İnce, 2020a). İklim değişikliği gibi ciddi sorunları olan dünyamızın bu gerçekçi sorunu yerine medyanın tıklanma uğruna yaydığı korku haberlerini daha ciddiye alan toplumumuzun ortak bir akıl yaratması geleceği adına yararlı olacağı düşünülmektedir. Covid-19 salgınında gerçek bilginin yerine kanıtlanmamış bilgilerin ortalıkta dolaştığı bir korku ikliminde insanların yaşadığı panik ve kaos hâli tekrar deneyimlenmemesi gereken bir tecrübedir. Toplumun, insanın bakması gereken yer yukarıdır, gerçektir. Gerçeği görmeye engel olanların aksine yukarı bakmak gerekmektedir (URL 54). Dünyanın tehlikeli bir yer olması ile korkunun hüküm sürmesi arasında bir ilişki vardır. Tehlikelerin artması korkuların kalıcı olmasına neden olmaktadır. Hâliyle korku ve tehlike durumları birbirini beslemektedir. Covid-19 sürecinde ortaya çıkan aşırı korku ve korkunun beslediği tehlikeler bu karşılık ilişkisinin somut bir örneğidir.

3.3. Belirsizlik ve Covid-19

Belirsizlik kavramı tıpkı korku, risk, tehlike gibi hep hayatımızda var olan güncel kavramlardır. Ama bugün bu kavramları önemli kılan modern toplum ve modern toplumun sorunlarıdır. Belirsizlik, ilk insanlar için de belli bir anlam ifade ederken konumuz açısından önemi bugün bizler için ne ifade ettiğidir. Belirsizlik, insanın kafasının karışmasına neden olur ve en basit şekliyle rahatsız eder. En kötü ihtimalle ise, bir tehlike anlamı taşır (Bauman, 2003). Modern yaşamın hayatımızda miktar olarak belirsizlikleri arttırıp arttırmadığı, niteliklerinin değişip değişmediği önem arz eder. En basit hâliyle hayat boyu bir 'yarın'a sahip olan insan için bir

belirsizlik barındıran yarının bizler için modern zamanlarda ne anlama geldiği şeffaflaştırılmaya çalışılmıştır. İyi bir eğitim almak, iyi bir aile kurmak, iyi bir iş sahibi olmak yarınımızı belirlemek için en önemli çabalardır. Modern yaşam bizlere her şey için söz hakkımızın olacağı bir evren yaratmıştır. İşimizi belirleyebiliriz, zevklerimizi belirleyebiliriz, çocuklarımızın okuyacağı okulu belirleyebiliriz hatta bunları reddedebiliriz. Görüldüğü üzere modern yaşam bize geniş özgürlükler sunmuş ve konfor alanımızı genişletmiştir. Modern çağın bir ironisi olsa gerek sunduğu hayatların olumsuzlukları da beraberinde gelmektedir. Modern toplumsal düzenin özü, anlam atfetme tekeline ve bütün yaşam biçimlerini de bu tekelin üstün bakış açısıyla yargılama hakkına sahip olmasıdır (Bauman, 2003: 285). İşimizi belirleyebilirsiniz, işinize ait dezenformasyonları yaratan modern çağın, onu yargılamasına da izin verirsiniz. Mühendis olabilirsiniz ama tüm yan etkileri de modern toplumsal düzen içerisinde modern hayat belirlemektedir.

Modern çağ kendi anlam dünyasında belirsizlik yaratma lokomotifini belirsizlikleri ortadan kaldırma çabasına borçludur. Artan dünya nüfusunun enerji ihtiyacını karşılamaya çalışan insanlığın teknolojik gelişmişliği nükleer enerjiyi keşfetmemize önayak olmuştur. Bu keşfin hemen ardından aynı insanlık nükleer enerjinin, nükleer santrallerin olası tehdit ve tehlikelerini hesaplamış ve bir belirsizlik yaratmıştır. Nükleer santraller olmalı mıdır, olmamalı mıdır? Olmalıdır çünkü dünyanın enerjiye ihtiyacı vardır, olmamalıdır çünkü nükleer kazalar yaşamı ciddi şekilde tehdit eder. Karbondioksit kirlenmesi olmasın diye nükleer santraller kurup daha sonra Çernobil gibi facialar yaşanmaktadır (Bauman, 2018: 11). Aynı durum gıda, sağlık, ekonomi içinde geçerlidir. Tarladan yetişen domates artık yetmemekte ve konserve ürünler üretmek zorunluluğu doğmaktadır. Konserve gıdaların taze kalması için gerekli katkı maddelerinin zararları söz konusu olduğunda aynı zorunluluk için tekrar düşünmek gerekmektedir.

Modern çağın yarattığı belirsizliklerin bir nedeni de insanoğlunun sahip olduğu bilginin gittikçe artmasıdır. Geleneksel dönemde sınırlı bilgiyle huzur içinde yaşayan toplum modern dönemde neredeyse sınırsız bilgiyle kaybettiği sükuneti aramaktadır. Neredeyse her şeyin farkında olan insanoğlu bu farkındalığın ceremesini çekmektedir. Covid-19 sürecinde belli uygulamalar sayesinde enfekte kişilerin lokasyonlarını belirleyen ve bu sayede risk haritaları ortaya çıkaran teknolojik gelişim beraberinde mahremiyet bir bilgi olan konum bilgisi, kişisel veriler olan adı, soyadı, yaş, cinsiyet gibi bilgilerin paylaşılması kaygısını ortaya çıkarmıştır. Bir risk haritası sayesinde hangi bölgelerin daha riskli veya daha az riskli bilgisine sahip olmak için bir veri bankasına bilgilerini bağışlanması zorunluluğu getirilmektedir. Verilerin nasıl işleneceği öncesinde onay formuyla açıklanmasına rağmen konuyla ilgili şüpheler artmaktadır.

21.yy'ın en önemli sağlık krizlerinden biri olan Covid-19 modern topluma özgü belirsizliklere sahip bir karaktere sahiptir. Virüsün ortaya çıkış nedeni, kaynağı hâlen belirsiz bir

durumdayken virüsün nasıl bulaştığıyla ilgili belirsizlikler zamanla aşılmaya çalışılmıştır. Yapılan bilimsel çalışmalar sayesinde virüsü daha çok tanıma şansına sahip olan bilim insanları, Covid-19 ilk dönemlerinde bu konuyla ilgili bir belirsizliğe sahip olmuştur. Covid-19'un en önemli ve en büyük belirsizliği ise ne zaman sona ereceği belirsizliğidir. İnsanlar eski normallerine dönmek istemekte, işini kaybedenler yeni bir hayat inşa etmek için bu belirsizliğin ortadan kalkmasını beklemektedir. Aynı zamanda Covid-19 ile beraber ortaya çıkan panik havasında insanlar virüsle enfekte olduğu hâlde hastalığı nasıl geçireceği ile ilgili ciddi endişe duymaktadır. Covid-19 sürecinde hangi maskelerin daha koruyucu olduğu (n95, ffp2, cerrahi maske, bez maske vb.), ideal fiziksel mesafenin ne kadar olması gerektiği, tedavisinin ne olduğu, hastalık sonrası etkilerinin devam edip etmeyeceği vb. belirsizlikler hâlâ devam etmektedir. Kontrolümüzde olmayan bir durumun nasıl devam edeceğini ve bu durumla nasıl baş edilebileceğini bilememek en büyük korku ve kaygı nedenidir (Bauman, 2019).

Belirsizlikler, karakterleri bağlamında risk toplumunun en önemli başlıklarından biridir. Risk toplumunda bilginin bir yığın hâline gelmesi, manipüle edilmesi, dönüştürülmesi belirsizliklere neden olmaktadır. Bu belirsizliklerin belli odaklarca profesyonelce kullanılması hem belirsizliklerin hem korkunun artmasında rolü bulunmaktadır. TV haberleri kamusal kaygı ve korkunun yaratılmasında önemli bir role sahiptir (Bauman, 2019). Bilgi toplumu çağında TV haberciliği kitlesel anlamda en çok tüketilen enformasyon sistemlerinden biridir. Bunun en önemli nedeni ise TV haberlerinin görüntüyle olan kesin ilişkisi ile ilgilidir. Görüntüyle olan bu sıkı ilişki TV haberlerini en kuvvetli iletişim aracı kılmaktadır (Yurdigül, 2018) Bu minvalde Covid-19 salgınında medya haberciliğinin elinde bulunan bilgilerin özensiz dağıtılması, gerçekliğinin kanıtlanmasındaki zorluklar toplum üzerinde belirsizliklerin artmasına neden olmuştur. Çin'den gelen korkutucu görüntülerin (özellikle Covid-19 ile enfekte olan kişilerin yere düşüp bayılması) aynı hastalığı tecrübe eden diğer ülkelerden gelmemesi belli kesimlerin hastalık hakkındaki bilgilerin belirsiz kalmasını amaçladığı anlaşılmaktadır. Ya da belirsizliklerle korkunun yayılmasını amaçladıkları düşünülmektedir.

Yukarda hastalığa özgü belirsizliklerin yanında toplumu derinden sarsan majör belirsizlikler de bulunmaktadır. Covid-19'un ekonomik olarak etkisinin ne olacağı, toplumsal davranış değişiklikleri, ulus-devletlerin başarısı veya başarısızlığı, yeni bir normal yaratıp yaratmayacağı gibi belirsizlikler de mevcuttur. Bir afet olan Covid-19 salgınının sosyal yaşam üzerine etkileri uzun yıllar tartışması gereken konular içerisinde yer alacaktır.

Esgin'e göre; modern dönem öncesinde risklerin sayısında artış, her yerde var olmaları ve bu artıştan kaynaklanan sonuçların belirsizliği, imal edilmiş belirsizliklerdir (Esgin, 2013: 694). İnsanlığın hareket alanı sonucu her yere ulaşabilme kabiliyeti, yeni icatlar ve keşifler beraberinde

riskler getirmiştir. Enerji kaynakları yaratma çabası doğal yaşam alanlarının tehlikeye girmesine neden olmuştur. Bu tehlike tezahürü bazı alanlarda belli iken örneğin radyoaktif maddelerle daha sık haşır neşir olan insanın ilerde ne gibi sorunlar yaşayacağı belirsizdir. Doğaya, doğal akışa müdahale eden insandan kaynaklı insan faaliyetleri imal edilmiş belirsizlikler doğurur. Çalışmasında Çernobil, küresel ısınma ve çölleşme örneği veren Esgin'in örneklerine Covid-19 salgınını eklemek yanlış olmayacağı düşünülmektedir. Beck, mevcut durumda yaşadığımız dönemde sanayileşme faaliyetlerin doğal alanlara kaymasından dolayı yeni belirsizlikler ortaya çıktığını ifade etmektedir. Aynı zamanda günümüzde risklerin kontrol altına alınma çabası da bazen belirsizlikler ve tehlikelere dönüşmektedir (Çuhacı, 2007). Covid-19 salgınında hastalık riskini kısıtlama ve radikal önlemlerle kontrol altına almaya çalışan ülkeler bu kez ekonomik küçülme, daralma gibi belirsizliklerle karşı karşıya kalmıştır.

Ekonomik, sosyal, kültürel, politik alanlarda ne gibi sonuçların olacağıyla ilgili kesin bilgilere sahip olamadığımız Covid-19 salgınında belirsizlikler sürmektedir. Salgın boyunca sağlık hizmetlerinde oluşan yükten, kısıtlamalardan, aktarılan ek kaynaklardan dolayı ekonomik daralmalar dünya genelinde oluşmuştur. Dünyanın. En güçlü ekonomilerinin bile etkilendiği salgının ekonomik sonuçlarıyla ilgili teoriler mevcut olmasının yanında belirsizlikler sürmektedir. Sosyal alanların kapatıldığı, insanların sosyalleştiği kafe ve restoranların kapatıldığı, kültürel ve sportif faaliyetlerinin ertelendiği salgının etkinliğinin azalmasıyla yeni normalin nasıl olacağı, bu yeni normale insanların alışıp alışmayacağıyla ilgili belirsizlik sürmektedir. Keza davranış değişikliklerinin adeta zorunluluk hâline geldiği Covid-19 döneminde bu değişikliklerin haytamızda kalıcı izler bırakıp bırakmayacağı belirsizlik yaratmaktadır. Salgın öncesi insanların sarılıp, tokalaştığı samimi davranışların yerine şu an yumruk tokuşturma, omuz çarpıştırma, sarılma gibi insanların iletişim anlamında alışık olmadığı davranışların geçeceği ya da yeni normalimizin bir parçası olup olmayacağı belirsizliği devam edecektir.

Hükümetler ve yönetenler için büyük bir sınav niteliğinde olan Covid-19 kimi uzmanlara göre bazı hükümetlerin değişmesinde büyük rolü bulunmaktadır. Salgının başından beri 'gripten daha az ölümcül', 'nisan ayında bitecek' gibi yorumlar yapan Donald Trump, Amerikan halkının bireysel önlem almasında geç kalmasına neden olmuştur (Gezgüç ve Duman, 2020: 258). Covid-19 gibi ciddi bir salgının hangi alanlara dokunacağı üzerinde araştırmalar yapmak gerekmektedir. Ulutaş'a göre küresel siyasetin nasıl dönüşeceğini tespit etmek oldukça zor ve Covid-19 sonrası küresel siyaset analizi, devletlerin salgın performansları arasındaki ilişki belirleyici olacaktır (Ulutaş, 2020: 11). Ama dünya liderlerin değişmesinde etkisi olduğu gerçeği sık sık dile getirilen bir durumdur (İnce, 2020a). Koltuğunu sağlamlaştıran liderler için, alışagelen ve belirli düzeneklerle akışkan hâle gelen toplumsal yaşam afetlerin oluşmasıyla bir anda bozulup,

belirsizlik ve kargaşa doğuran bir gerilim yaratabilir (Aydemir, 2020: 326). Afetler öncesi, sırası ve sonrasında içinde belirsizlik barındıran olaylardır. Afetlere karşı mücadele de belirsizlikleri ortadan kaldırmak önemli bir rol oynamaktadır. Bir sosyal sınav niteliği atfettiğimiz Covid-19 için ise belirsizlikler ve riskler devam etmektedir.

Polat ve Kahraman'ın M. Foucault'tan aktardığına göre Foucault (1977), tarihte gerçekleşmiş salgınlarda tedavi amacı dışında iki ana mekânsal mücadele tekniğinden söz etmektedir. Biri dışlama iken diğeri gözetim/karantinedir (Polat ve Kahraman, 2021: 23). Hastalığın bir kişiye bulaşıp bulaşmayacağı belirsizliğine karşı geliştirilen bu mücadele biçimi günümüzde Covid-19 için benzer bir nitelik taşıdığı düşünülmektedir. Ev içi aile bireylerinden birinin enfekte olmasından sonra kişinin temaslı olduğu değerlendirilip bundan dolayı örtülü bir şekilde dışlanması ve resmî otoritelerce karantinaya alınması, tarihteki dışlanma ve karantina süreçlerine benzemektedir.

Hiç şüphesiz Covid-19 süreci boyunca yaşanan belirsizliklerin başında salgının ne zaman biteceğiyle ilgilidir. Bunun yanında aşı çalışmalarının sonuca ulaşabilmesi ve bu çalışmaların salgını bitirebilecek bir düzeye gelmesi de belirsiz bir konumda durmaktadır. Yine salgın sürecinde virüsün geçirdiği mutasyonlar sonucu oluşan çeşitli varyantlar virüsün belirsizliğini sürdürmesine neden olmuştur.

4. SONUÇ

Tekrarlayıcı, istisnai, rutinin dışında gelişen ekstrem olaylar bütünü olan afetler toplumsal birer fenomendir (İnce, 2020a: 567). Afetlerin toplumsallığı, tanımından gelmektedir. Ekstrem durumun afet sayılabilmesi için insan yaşamını etkiliyor olması gerekmektedir. Nasıl ki insanın olmadığı bir bölgede gerçekleşen volkan patlaması toplumsal yaşamı etkilemediği için afet sayılmıyorsa yerel kaynakları aşan, elektrik kesintisine neden olan, ulaşım ve iletişim hatlarında sıkıntıya neden olan şiddetli bir yağış afet sayılabilmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde birden çok afete maruz kalan insanoğlu afetleri oluşum şekillerine, oluşum süreçlerine, kaynaklarına vb. durumlara göre sınıflandırmaktadır. Biyolojik bir etkenin neden olduğu salgın hastalıklar hem doğal kaynaklı hem de insan kaynaklı olabilmektedir. 2019 yılının aralık ayında zatürre vakalarında meydana gelen artıştan şüpheyle tespit edilen koronavirüs ailesine mensup olan Cov-Sars-2 virüsünün insan kaynaklı olup olmadığı net olarak tespit edilememektedir. DSÖ'nün pandemi ilan ettiği Covid-19 hakkında çeşitli iddialar ortaya atılmasına rağmen bu iddiaların önemli bir kısmının gerçekliği hâlâ teyit edilmiş değildir. İnsanlığın tarih boyunca maruz kaldığı salgın hastalıkların (veba, çiçek hastalığı, kolera vb.) biyolojik etkenlerinden dolayı (virüsler, bakteriler, mantar vb. organizmalar ekosistemimizin birer parçası konumundadır) doğa kaynaklı kabul edilebilmektedir.

Afetlerin anlamının değişmesinde rolü olan modernizm, risk, korku, belirsizlik gibi kavramların Covid-19 salgın sürecinde hayatımızda tekrar önemi ortaya çıkmıştır. Sınıf farkı dinlemeksizin herkesi enfekte etmesi gibi özelliklerle risk toplumuna işaret ederken, mortalite ve morbidite oranlarının hep güncel bir haber unsuru olarak toplumsal paniklere neden olmasıyla korku kültürüne işaret etmektedir.

Bu çalışmada risk toplumu, korku kültürü ve belirsizliklerin Covid-19 ile toplumsal yaşamda ne gibi değişiklikler yarattığı anlatılmaktadır. Afetlerin tekrar eden özelliğinden dolayı alarm hâlde kalan toplumların olası karşılaşacağı bir sonraki afet veya salgın hastalıklar için literatüre katkı sağladığı düşünülmektedir. Özellikle korku kültürünün oluşmasında etkili faktörlerin (medya vb.) olası salgın hastalıklarda benzer etkiler yaratmaması adına literatür incelenmiş gerekli öneriler sunulmuştur. Salgın hastalıklar gibi sağlık krizlerine neden olacak afetler de sosyal politikaların uygulanması, yürütülmesi üst organizasyonlar (devlet, sivil toplum kuruluşları, uluslararası örgütler vb.) için bir turnusol kâğıdı görevi görecektir. Bu turnusol kâğıdı, oluşabilecek bir sonraki sosyal afetler için toplumun bu üst organizasyonlara olan yaklaşımını belirleyecektir. Çalışma bu turnusol kâğıdını belirginleştirmektedir.

İnsanlık sahip olduğu teknolojik ve bilimsel gelişmeler sayesinde dönemsel olarak bu salgınla mücadele edecek güce ve potansiyele sahip olduğu düşünülmektedir. Yalnız bir sonraki salgınlara zemin hazırlamaya devam edecek miyiz, doğa yıkımına göz yumup, modern yaşamın labirentlerinde kaybolmaya devam edecek miyiz, sorularına cevap bulmak gerekecektir. Salgının etkilediği tek unsur biz canlılar değiliz, cansız yapılar üzerinde de büyük etkisi bulunmaktadır. Bu etkilerin minimize edilip bu afetten daha güçlü çıkmak gerekmektedir. Doğanın toplumsallaşmasının (Beck, 2019) bir sonucu olan Covid-19, hastalığının sonuçları itibariyle insanın üstlenmesi gereken sorumlulukları bulunmaktadır. Doğaya karşı yeni bir yaklaşımın geliştirilmesi elzem ve acil bir sorumluluktur.

Modernizmin hayatımıza getirdiği konforun, teknolojinin ve bilginin doğru kullanımı nasıl olacaktır? Yüzyıllar boyunca muhtaç olduğumuz bilgi, bugün bir hayli fazladır. Bu fazlalığın yararsız kısımlarının oluşturduğu yan etkileri saf dışı bırakmak gerekmektedir. Medya veya başka yapılarla yaratılan korkunun önüne geçmek için rasyonel çizgileri keşfetmek ve bu yolda yürümek gerekmektedir. Bu çalışmanın değerlendirdiği korku kültürünün, toplumsal paniklerin daha çok araştırılmasına ihtiyaç vardır. Yapılacak araştırmaların bir sonraki salgın durumlarında gerekli aksiyonları alma konusunda yardımcı ve destekleyici olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın devam ettiği süreçte bildirilen monkeypox (URL 55) (maymun çiçeği) hastalığında yapılacak çalışmalardan yararlanılacağı düşünülmektedir (URL 56).

Küresel ve biyolojik bir afet olan Covid-19 salgını risk toplumu, belirsizlikler ve korku kültürü bağlamında değerlendirdiğimiz bu çalışma; aynı zamanda çevresel, ekonomik, ekolojik, sağlık vb. tehlikelere de işaret etmektedir. İşaret edilen tehlike ve tehditlerin en önemli özelliği küresel bir yapıya sahip olmasıdır. Sorunlarımız küresel ise çözümün de küresel olması gerekmez mi? (Balasubramanian, 2020) DSÖ, BM, AB vb. uluslararası oluşumların Covid-19 ile sınavını başarıyla geçtiği söylenemez. Bunun en önemli kanıtı Covid-19 sonrası mevcut durumdur. Tehlikelerin sonuçları tüm küreyi etkiliyorsa, tüm kürenin bu sonuçları kompanse edecek kolektif hareket edecek yapılara ihtiyaç vardır. Beck'in belirttiği ekolojik afetler ve radyolojik serpinti ülkelerin sınırlarını aşmakta ve zengin fakir ayrımı yapmamaktadır Covid-19 bulaşma riski de sınıf ayrımı gözetmemektedir (Beck, 2017: 27). Fakat Covid-19 yarattığı etkiler ve sonuçlar anlamında her sınıfı aynı derecede etkilememektedir. Tehlikelerin ve risklerin dağılımında oluşan bu adaletsizliği ortadan kaldıracak yeni yapılar gereklidir.

İnsanlığın son yıllarda verdiği en büyük sınavlardan biri olan Covid-19 salgınına karşı verilecek cevabın da küresel olması beklenmektedir. Nihayetinde günümüzün problemleri sadece bir ülkeye veya topluma değil tüm küreye özgü olabilmekte ve küresel bir kimlik kazanabilmektedir. Beck, insanların uygarlığın yol açtığı afetlerin kırbacı altında masaya oturmayı

ve kendi hatalarından dolayı ortaya çıkan tehlikelere bütün sınırları aşan çözümler bulması gerektiğini savunur (Beck, 2019). Tam da günümüz dünyasının ulus devlet zirveleri (G20, Davos), Paris İklim Anlaşması, Kyoto Protokolü, Covid-19 sürecinde DSÖ ile devletlerin iş birliği gibi tüm sınırları aşan çözüm çabaları uygar bir dünyanın neticeleridir. Dünya artık sıklıkla ifade edildiği gibi küçük bir köy ve herkes birbirine kapı komşusu durumundadır. Küreselleşme olgusu tek boyutlu bir kavram değildir. Kültürel, sağlık, ekonomik, sosyolojik gibi birden çok boyuta sahiptir.

Beck'in refleksif modernleşme adını verdiği ve risk toplumunun olumsuz yönünden ziyade bilinçlenmeyi, bilgilenmeyi, kararlar almayı bu kararları uygulamayı, sorgulamayı ve yeniden düşünmeyi önerdiği kendi üstüne düşünen modernleşme bir nevi modernleşme sürecinin modernleşmesidir. Kendi üzerine düşünen modernleşme ulus devletlerin belirlediği kısıtlamalar ve sınırlamaları değil daha çok bu sınırlandırmaları ve engelleri ortadan kaldırmayı ifade etmektedir. Özü itibarıyla bilinçlenmeyi barındıran kendi üzerine düşünen modernleşme aynı zamanda bilgilenme, bilgiyi doğru kullanma, eleştirme, sorgulama, şüphecilik davranma, tekrar gözden geçirme, karar süreçlerine katılım ve kararları uygulama gibi ana başlıklara sahiptir. Modernleşmenin bitmediği kendisini yenilediğini ve kendi üzerinde düşünerek modernliğin devamı niteliğinde olduğunu savunan Beck'e göre kendi üzerine düşünen modernleşme risk toplumunun ortaya çıkardığı sonuçlarla yüzleşmektedir. Risk toplumu kuramı her ne kadar olumsuz bir kuram havası yaratsa da kendi üzerinde düşünen modernleşme kavramı bu olumsuz havanın ortadan kaldırılmasına yardımcı olacak motive edici güçtür. Risk toplumundaki tehlike ve tehditlerin tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini bu sonuçlar için yeni aksiyonlar alınması gerektiğini savunan kendi üstüne düşünen modernleşme önceki hatalardan ders çıkarmayı baz almaktadır. Nükleer santrallerin doğurduğu tehlike ve sonuçların kendi üstüne modernleşmeyle tekrar gözden geçirilmesini savunmaktadır (Çuhacı, 2007).

Risk toplumu kuramında bir çözüm önerisi niteliğinde olan kendi üzerinde düşünen modernleşme sanayi dönemi sonrası ortaya çıkan sonuçlara karşı bilinçli olmayı savunmaktadır. Bu yönüyle Covid-19 salgınının kendisi Beck'in teorisinde risk toplumuna karşılık gelirken salgın öncesinde ve sürecinde yapılan hatalar, bilinçlenme ve tekrar aynı hataların yapılmaması gerektiğini ve bunların engellenmesini savunan kendi üzerine düşünen modernleşmeye denk gelmektedir. Beck'e göre insan-doğa ilişkisinde insanın hâkimiyeti sonucu insanın doğa üzerindeki etkisiyle doğal denge bozulmuş ve doğanın kendisi toplumsallaşmıştır (Çuhacı, 2007). Toplumun dönüşmesine, değişmesine neden olan adeta yetişkin bireylerin hayatında bir şok dönemi olarak hatırlanabilecek salgın süreci uzun yıllar konuşulacağı düşünülmektedir. Üzerinde yapılan tartışmaların 'Biz nerede hata yaptık?' sorusuna cevap bulmaya yönelik yapılması Beck'in

kendi üzerinde düşünen modernleşme teorisini desteklemektedir. Salgına neden olan Covid-19 varyantlarla beraber değişik ülkelerde değişik dalgalanmalara neden olmaktadır. Oluşan yeni bir varyant ile beraber bir ülkenin başa çıkma kapasitesinin azaldığı dönemler hâlen olabilmektedir. Bu yönüyle tam olarak Covid-19'un bittiği söylenemese de ilk dönem etkilerinin azaldığı anlaşılmaktadır. Hastalığın doğal bir yolla geçirdiği varyantlarla mı etkisinin azaldığı ya da ders alan, onu tanıyan devletlerin, bilim otoritelerin, toplumun aldığı tedbir ve önlemlerle mi azaldığı, zamanla yapılacak çalışmalarla netleşeceği öngörülmektedir. Kendi üzerinde düşünen modernleşme perspektifinden bakıldığında toplumun tedbir, önlem ve bilimsel doğrular ışığında kısıtlamalar ile beraber Covid-19 ile mücadelesi risk toplumunda sorgulayan, bilinçli olan bir toplum arzusuna denk gelmektedir. Bir virüs aracılı hastalığın neden olduğu salgın esnasında insanlar için yapılan bağışıklık sisteminin güçlendirilmesi uyarısı toplumlar için de geçerlidir. Toplumların afetler karşısında bağışıklıklarını güçlendirmesi gerekmektedir. Olası gelecek acil durum ya da afet hâlinde toplumların öncesinde yapılan hataları yapmaması gerekmektedir. Sadece yüksek yaşam koşullarına ulaşmış gelişmiş dünya toplumları değil hijyenik bir yaşama ulaşamayan gelişmemiş ya da gelişmekte olan dünya toplumlarının da risklerin etkilerinden korunabileceği kolektif bir toplum bilincinin oluşması tüm dünya toplumunun yararına olacaktır. Bu kapsamda yeni organizasyonların, hareketlerin, örgütlerin oluşması desteklenmelidir.

Çevre üzerinde önemli bir etkisi olan kapitalizm endeksli politikaların doğa ile uyumlu olmayan projeleri, ayrıca sorun teşkil etmektedir. Hidroelektrik santraller gibi canlı türlerinin yaşam alanına kasteden enerji üretim santrallerin doğaya görece daha az zarar veren rüzgâr enerjisi, güneş enerjisi vb. doğaya uyumlu projeleri tercih edilmesi gerekmektedir. Elbette çevre üzerine yürütülecek politikalar bunlarla sınırlı değildir. Yerel yönetimlerin desteklenmesi, sivil topluma kuruluşlarının desteklenmesi, doğal yaşam alanların korunması, insan merkezli değil doğa merkezli politikalar düzenlenmelidir. Doğaya uyumlu yaşamın tercih edilmediğinde ne gibi sorunları yaratacağı açık iken ekolojik bir siyasetin elzem olduğu gözler önündedir. Ayrıca günümüzde doğa üzerinde oluşan bilinçlenmeyle beraber ortaya çıkan ekolojik hareketlerin siyasal anlamda desteklenmesi, toplumsal düzlemde sahiplenmesi gerekmektedir.

Covid-19 salgınında görev alan teknik ekiplerin (hemşire, doktor, hastane yöneticileri vb.) dışında afet öncesi, sırası ve sonrasını da afet yönetimi yaklaşımıyla sosyal bilimcilerin değerlendirmesi gerekmektedir. Afetlerin öncesi, sırası ve sonrasında insanların davranışlarını ölçen sosyal bilimciler bu davranışların oluşumu ve gidişatını toplumun kültürel yapısını temele alarak değerlendirir (Varol & Kaya, 2018). Covid-19 salgınının neden olduğu afet için sosyal bilimcilerin daha önce geliştirdikleri kuramlar bir sonraki afet durumlarında açıklayıcı nitelikte olmaktadır.

5. KAYNAKLAR

- Açıkgöz, R. (2020). Bir afet türü olarak salgınlar: Veba ve Covid-19 örnekleri bağlamında sosyolojik bir çözümleme. İ. Can (Ed.), *Afet sosyolojisi* içinde (s.189-190). Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Ahmet, Tunç, & Atıcı, F. Z. (2020). Dünyada ve Türkiye’de pandemilerle mücadele: risk ve kriz yönetimi bağlamında bir değerlendirme. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 329-362.
- Akar, S. (2013). Doğal afetlerin kamu maliyesine ve makro ekonomiye etkileri: Türkiye değerlendirmesi. *Journal of Management and Economics Research*, 11(21), 185-206. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yead/issue/21810/234464>
- Akbaş, E. (2020). Afetler ve sosyal politika. İ. Can (Ed.), *Afet sosyolojisi* içinde (s. 335-336). Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Aydemir, M. (2020). Afetlerde ortaya çıkan kültürel durum ve insan hâlleri: Afettede tiplmesi üzerine deneyimsel bir analiz. İ. Can (Ed.), *Afet sosyolojisi* içinde (s.326), Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Balasubramanian, M. (2020). *Covid 19-The new age pandemic*. Notion Press.
- Bauman, Z. (2003). Modernlik ve müphemlik. (İ. Türkmen, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2018). Akışkan modernite. (S. O. Kuş, Çev.). Can Sanat Yayınları.
- Bauman, Z. (2019). Kapımızdaki yabancılar. (E. Barca, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Baydemir, N. A. (2020). Covid-19 salgınında yaralar ve yaban hayatı. *Doğanın Sesi*, (6), 14-27.
- Beck, U. (2019). Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru. (K. Özdoğan & B. Özdoğan, Çev.). İthaki Yayınları.
- Bingöl, M. (2020). Katillerin katili: Salgın hastalıklar. *Kadim Akademi SBD*, 4(1), 101-105.
- Birekul, M. (2020). İnsan/doğa ilişkisi: Bir ‘doğal/sosyal afet’ olarak küresel ısınma ve iklim değişiklikleri. İ. Can (Ed.), *Afet sosyolojisi* içinde (s.157). Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Can, İ. (2020). Giriş Niyetine: Afet sosyolojisine alan açma çabası. İ. Can (Ed.), *Afet sosyolojisi* içinde (s.15). Çizgi Kitabevi Yayınları.
- CRED (2020). Natural disasters 2019: Now is the time to not give up. <https://www.emdat.be/publications>
- Çakır, B. (2011). Belirsizlik ve korkunun yeni düzenin oluşmasına katkısı. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 0(36), 63-82. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iusoskon/issue/9516/118896>

- Çuhacı, A. (2007). Ulrich Beck'in risk toplumu kuramı. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(14), 129-157.
- Deniz, M. (2009). Sanayileşme perspektifinde kentleşme ve çevre ilişkisi. *Coğrafya Dergisi*, (19), 95-105.
- Erkmen, O. (2010). Gıda kaynaklı tehlikeler ve güvenli gıda üretimi. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 53(3), 220-235.
- Ertürk, D. (2018). Risk toplumu: Belirsizlik, korku ve güven arayışı arasında özne. *Electronic Turkish Studies*, 13(10), 275-289. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13105>
- Esgin, A. (2013). İmal edilmiş belirsizlikler çağının sosyolojik yönelimi: Ulrich Beck ve Anthony Giddens kaynaklı "Risk Toplumu" tartışmaları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(3), 683-696.
- Foucault, M. (1977). Discipline & Punish: the birth of the prison. Vintage Books.
- Furedi, F. (2017). Korku kültürü: Risk Almanın riskleri. (B. Yıldırım, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Gençöz, T. (1998). Korku: Sebepleri, sonuçları ve baş etme yolları. *Kriz Dergisi*, 6(2), 9-16. [10.1501/Kriz_00000000068](https://doi.org/10.1501/Kriz_00000000068)
- Gezgüç, G. M. & Duman, D. (2020). Pandemiyle mücadele ve siyasi liderlerin tutumları: ABD, Almanya, Brezilya ve Yeni Zelanda karşılaştırması. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(7), 253-275. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/56000/770334>
- Giddens, A. (2020). Modernliğin sonuçları. (E. Kurdil, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Gökçen, A. (2020). Afet kavramı ve başlıca afet türleri. İ. Can (Ed.), *Afet sosyolojisi içinde* (s.45-56). Çizgi Kitapevi Yayınları.
- Günerigök, M. (2020). Risk toplumu bağlamında afetleri düşünmek. İ. Can (Ed.), *Afet sosyolojisi içinde* (s. 144). Çizgi Kitapevi Yayınları.
- Gürlük, S., & Turan, Ö. (2008). Dünya gıda krizi: nedenleri ve etkileri. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 22(1), 63-74.
- Hopancı, B., Akdeniz, H., & Şahin, Ö. (2021). Covid19 pandemisinin havacılık sektörü üzerine etkileri. *Mühendis ve Makina*, 62(704), 446-467.
- IPSOS (2020). Koronavirüs Salgını & Toplum. https://www.ipsos.com/sites/default/files/ipsos_koronavirus-ve-toplum_mart2020-vf.pdf
- İnce, C. (2020a). Afetler çağı, afetlerin yapısal dönüşümü ve COVID-19. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 565-578. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44080>

- İnce, C. (2020b). Bir afet biçimi olarak COVID-19 ve sağlık çalışanlarının deneyimleri. B. Küçüksaraç (Ed.), *Sosyal ve beşerî bilimlerde akademik çalışmalar* içinde (s.105-126). Livre De Lyon
- İnce, C. (2020c). Afetlerde sosyal savunmasız bir grup olarak yaşlılar: COVID-19 örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(9), 184-198.
- Hand, J. (2017). Marketing health education: advertising margarine and visualising health in Britain from 1964–c.2000. *Contemporary British History*, 31(4), 477-500.
<https://doi.org/10.1080/13619462.2017.1305898>
- Harari, Y. N. (2020). Homo deus: yarının kısa bir tarihi (P. N, Taneli Çev.). *Kolektif Kitap*.
- Hayta, Y. (2016). Kent kültürü ve değişen kent kavramı. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 165-184.
- Kadioğlu, M. (2011). Beklenilmeyeni beklemek, en kötüsünü yönetmek. T.C. Marmara Belediyeler Birliği Yayını.
- Kara, E. (2020). COVID-19 Pandemisi ve Türkiye’de kayıt dışı çalışanlar. *Electronic Turkish Studies*, 15(6), 603-619.
- Karakavuk, M., Aykur, M., Ünver, A., & Döşkaya, M. (2018). Afrika Kıtasına seyahat edenlere bulaşabilecek paraziter hastalıklar. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 42, 154-60.
- Karataş, Z. (2020). COVID-19 Pandemisinin toplumsal etkileri, değişim ve güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 3-17.
- Koçak, H. & Sarı, B. (2021). Türkiye’de Covid-19 ile mücadele sürecine afet yönetimi açısından bir yaklaşım. *Resilience*, 5(1), 37-49. 10.32569/resilience.781511
- Neuman, W. L. (2016). Toplumsal araştırma yöntemleri: nitel ve nicel yaklaşımlar. (S. Özge, Çev.). Yayın Odası Yayınları.
- Nikiforuk, A. (2018). Mahşerin dördüncü atlısı: Salgın ve bulaşıcı hastalıklar tarihi. (S. Erkanlı, Çev.). İletişim Yayınları.
- Genç, Ö. (2011). Kara ölüm: 1348 veba salgını ve ortaçağ Avrupa’sına etkileri. *Tarih Okulu Dergisi*, X, 123-150.
- Parıldar, H. (2020). Tarihte bulaşıcı hastalık salgınları. *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, 30, 19-26.
- Polat, E., & Kahraman, S. (2021). Antroposen Çağı’nda pandemi ve kentlerin durumu. *Antropoloji*, (41), 21-31.
- Shaluf, I. M. (2007). Disaster types. *Disaster Prevention and Management*, 16(5), 704-717.
- Soydemir, S. (2011). Modernizmin karanlık yüzü: Risk toplumu. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), 169-178.

- Şentürk, Ü. (2020). Bir çatışma kaynağı olarak afetlerin değişmeye etkisi. İ. Can (Ed.), *Afet sosyolojisi içinde* (s.111). Çizgi Kitapevi Yayınları.
- Tek, N. A., & Koçak, T. (2020). Koronavirüsle (COVID-19) mücadelede beslenmenin bağışıklık sisteminin desteklenmesinde rolü. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(1), 18-45.
- Tekin, S. (2020). Küresel risk toplumu ve toplumsal tecrit. *Birikim*, <https://birikimdergisi.com/guncel/10045/kuresel-risk-toplumu-ve-toplumsal-tecrit>
- Tercan, B. (2020). Biyolojik afetler ve COVID-19. *Paramedik ve Acil Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 1(1) , 41-50. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pashid/issue/54395/745994>
- Ulutaş, U. (2020). Koronavirüs sonrası küresel trendler. U. Ulutaş (Ed.), *Covid-19 sonrası küresel sistem: eski sorunlar, yeni trendler içinde* (s.10). SAM Yayınları. <http://sam.gov.tr/pdf/sam-yayinlari/sam-covid-kitap.pdf>
- Uzunçubuk, L. (2005). *Yerleşim yerlerinde afet ve risk yönetimi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Varol, N., & Kaya, Ç. M. (2018). Afet risk yönetiminde transdisipliner yaklaşım. *Afet ve risk dergisi*, 1(1), 1-8.
- WWF. (2020).The loss of nature and rise of pandemics, *Protecting human and planetary health*. https://wwfint.awsassets.panda.org/downloads/the_loss_of_nature_and_rise_of_pandemicsprotecting_human_and_planetary_health.pdf
- Yıldırım, M. Ö. (2020). Risk toplumundan kriz yönetimine medya ve COVID-19. *Yeni E*, 43, (43), 50-55.
- Yılmaz, F. (2021). Hava Kirliliği, Bileşenleri ve Sağlık. *FSM Scholarly Studies Journal of Humanities and Social Sciences*, 18, 231 – 250. <https://doi.org/10.16947/fsmia.1050286>
- Yılmaz, G (2021). Afetlere sosyolojik bakış ve Türkiye’de afet yazınına kuramsal bir yaklaşım. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 195-204.
- Yurdigül, A. (2018). Medya ve korku kültürü: Korku kültürünün yaratım sürecinde televizyon haberleri. Cinus Yayınları.
- Yücecan, S. (2008). Optimal beslenme. *Sağlık Bakanlığı Yayın*, 726, 2-4.
- URL 1: <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu> Erişim Tarihi: 21.12.2021
- URL. 2: <https://www.afad.gov.tr/afet-turleri> Erişim Tarihi: 21.12.2021
- URL. 3: <https://bogazicindebilim.boun.edu.tr/content/buzullarin-altindaki-virusler> Erişim Tarihi: 21.12.2021
- URL. 4: https://www.who.int/health-topics/severe-acute-respiratory-syndrome#tab=tab_1 Erişim Tarihi: 29.03.2022

- URL. 5: <https://www.cdc.gov/vhf/ebola/history/summaries.html> Erişim Tarihi: 21.12.2021
- URL. 6: <https://www.cdc.gov/plague/faq/> Erişim Tarihi: 21.12.2021
- URL. 7: <https://www.who.int/teams/global-hiv-hepatitis-and-stis-programmes/hiv/strategic-information/hiv-data-and-statistics> Erişim Tarihi: 25.03.2022
- URL. 8: <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66493/p.html> Erişim tarihi: 22.12.2021
- URL. 9: <https://www.cdc.gov/flu/pandemic-resources/basics/faq.html> Erişim Tarihi:22.12.2021
- URL. 10: <https://www.skyscanner.com.tr/haberler/seyahat-sagligi-ulkelere-gore-yapilacak-asi-listesi> Erişim Tarihi: 03.04.2022
- URL 11: [https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66494/pandemi.html#:~:text=Bir%20hastal%C4%B1%C4%9F%C4%B1n%20veya%20enfeksiyon%20etkeninin,DS%C3%96\)%20taraf%C4%B1ndan%20pandemi%20ilan%20edilmi%C5%9Ftir.](https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66494/pandemi.html#:~:text=Bir%20hastal%C4%B1%C4%9F%C4%B1n%20veya%20enfeksiyon%20etkeninin,DS%C3%96)%20taraf%C4%B1ndan%20pandemi%20ilan%20edilmi%C5%9Ftir.) Erişim Tarihi: 02.06.2022
- URL. 12: <https://covid19.who.int/measures> Erişim Tarihi: 25.06.2022
- URL. 13: <https://tr.euronews.com/2020/03/15/izlenim-ingilterenin-koronavirus-stratejisi-dogal-yayilimina-birak-bagisiklik-olussun> Erişim Tarihi: 24.12.2021
- URL. 14: <https://www.medikalakademi.com.tr/koronaviruese-kasi-insanlara-dezenfektan-enjekte-edelim-diyen-trump-alay-konusu-oldu/> Erişim Tarihi: 24.21.2021
- URL. 15: <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 29.12.2021
- URL. 16: <https://www.afad.gov.tr/kbrn/ceknobil-nukleer-santral-kazasi> Erişim Tarihi: 17.02.2022
- URL. 17: <https://www.afad.gov.tr/kbrn/radyasyon-kaynaklari> Erişim Tarihi: 09.04.2022
- URL. 18: https://birikimdergisi.com/guncel/10045/kuresel-risk-toplumu-ve-toplumsal-tecrit#_ftn3 Erişim Tarihi: 08.04.2022
- URL. 19: https://tr.wikipedia.org/wiki/2020_Beyrut_patlamasi Erişim Tarihi:10.02.2022
- URL 20: http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/acilyardimveafetyonetiimi_ao/riskvekrizy%C3%B6netimi.pdf Erişim Tarihi: 08.01.2022
- URL. 21: <https://www.undrr.org/terminology/hazard> Erişim Tarihi: 03.04.2020
- URL. 22: [https://tr.wikipedia.org/wiki/G%C3%BCven_\(sosyoloji\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/G%C3%BCven_(sosyoloji)) Erişim Tarihi: 01.02.2022
- URL. 23: <https://www.gazeteduvar.com.tr/arastirma-iklim-degisikligi-viral-salginlari-artiracak-haber-1562860> Erişim Tarihi: 25.05.2022

- URL. 24: <https://www.mynet.com/ulke-karanliga-gomuldu-siber-saldiri-yuzunden-110106892726> Erişim Tarihi: 25.05.2022
- URL. 25: <https://www.lacivertdergi.com/dosya/2021/10/15/belirsizlikler-cagindan-nereye> Erişim Tarihi: 02.06.2022
- URL. 26: https://bilgiyelpazesi.com/egitim_ogretim/kitap_ozetleri/roman_ozetleri/ibni_sina_nin_ta_lebesi_hekim_ozet_kitap_ozeti.asp Erişim Tarihi: 25.06.2022
- URL. 27: <https://www.zaferdergisi.com/makale/13607-toplumsal-panik-atak.html> Erişim Tarihi: 14.02.2022
- URL. 28: <https://ungo.com.tr/2021/06/dunyada-elektrik-kesilse-ne-olurdu/> Erişim Tarihi: 12.04.2022
- URL. 29: https://tr.wikipedia.org/wiki/COVID-19_pandemisi#D%C3%BCnya Erişim Tarihi: 24.12.2021
- URL. 30: <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/hcp/non-us-settings/overview/index.html#higher-risk> Erişim Tarihi: 19.02.2022
- URL. 31: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_740877.pdf Erişim Tarihi: 19.02.2022
- URL. 32: <https://terrabayt.com/covid19/zizek-koronavirusu-kapitalizme-kill-bill-vari-bir-darbedir-komunizmin-yeniden-icat-edilmesine-yol-acabilir/> Erişim Tarihi: 25.03.2022
- URL. 33: <https://newleftreview.org/issues/ii122/articles/r-taggart-murphy-east-and-west-76ba12e6-a597-495b-83c6-6e56479ebc5c> Erişim Tarihi: 25.05.2022
- URL. 34: <https://birikimdergisi.com/guncel/10454/koronavirus-ve-aydinlanma> Erişim Tarihi: 09.04.2022
- URL. 35: <https://www.adb.org/news/features/adb-data-show-impact-covid-19-government-finance-developing-asia> Erişim Tarihi: 04.03.2022
- URL. 36: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/the-future-of-work-after-covid-19> Erişim Tarihi: 04.03.2022
- URL. 37: <https://www.mckinsey.com/business-functions/marketing-and-sales/our-insights/global-surveys-of-consumer-sentiment-during-the-coronavirus-crisis> Erişim Tarihi: 04.03.2022
- URL. 38: <https://fennelab.com/beslenme-bagisiklik-sistemini-neden-ve-nasil-etkiler/> Erişim Tarihi: 25.05.2022

- URL. 39: <https://tr.euronews.com/2020/04/10/arast-rma-koronavirus-yarasadan-insana-pangolin-arac-l-g-yla-bulasm-s-olabilir> Erişim Tarihi: 31.05.2022
- URL. 40: <https://www.mfa.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi.tr.mfa> Erişim Tarihi: 10.03.2022
- URL. 41: <https://www.deutschland.de/tr/topic/cevre/virusler-nereden-geliyor-turleri-korunmasi-yoluyla-pandemilerin-onlenmesi> Erişim Tarihi: 10.02.2022
- URL. 42: <https://energyandcleanair.org/> Erişim Tarihi: 23.05.2022
- URL. 43: <https://www.temizhavahakki.com/hava-salgin/> Erişim Tarihi: 23.05.2022
- URL. 44: https://energyandcleanair.org/wp/wp-content/uploads/2020/04/How_air_pollution_worsens_the_COVID-19_pandemic.pdf Erişim Tarihi: 12.05.2022
- URL. 45: <https://www.economist.com/leaders/2022/05/19/the-coming-food-catastrophe> Erişim Tarihi: 07.06.2022
- URL. 46: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2022-05-18/secretary-generals-remarks-the-global-food-security-call-action-ministerial%C2%A0> Erişim Tarihi: 31.05.2022
- URL. 47: https://birikimdergisi.com/haftalik/10019/korku?TbxSearch=&BtnSearch=#_ftn2 Erişim Tarihi: 09.04.2022
- URL. 48: <https://indigodergisi.com/2020/03/corona-migros-carrefour-metro-market/> Erişim Tarihi: 07.06.2022
- URL. 49: <https://www.timeturk.com/corona-virusunun-ortaya-ciktigi-sehirden-urkutucu-goruntuler/haber-1341536> Erişim Tarihi: 07.06.2022
- URL. 50: <https://www.independentturkish.com/node/147536/sa%C4%9Flık/koronadan-koronurken-a%C5%9F%C4%B1r%C4%B1-dezenfektan-ve-sabun-da-zararlı%C4%B1> Erişim Tarihi: 05.06.2022
- URL. 51: <https://tr.euronews.com/2020/04/29/abd-de-camasir-suyu-icen-iki-kisi-hastanelik-oldu> Erişim Tarihi: 29.04.2022
- URL. 52: <https://www.zaferdergisi.com/makale/13607-toplumsal-panik-atak.html> Erişim Tarihi: 19.03.2022
- URL. 53: [https://static.daktilo.com/sites/71/uploads/2020/01/28/21%20\(1\).jpg](https://static.daktilo.com/sites/71/uploads/2020/01/28/21%20(1).jpg) Erişim Tarihi: 10.06.2022
- URL. 54: <https://dialmformovie.net/2021/12/28/dont-look-up-adam-mckay-review/> Erişim Tarihi: 12.06.2022
- URL. 55: <https://www.cdc.gov/poxvirus/monkeypox/about.html> Erişim Tarihi: 31.05.2022
- URL. 56: <https://www.cdc.gov/poxvirus/monkeypox/about.html> Erişim Tarihi: 31.05.2022

ÖZGEÇMİŞ

doğdum. ön lisans bölümünden mezun olup aynı yıl Hastanesinde meslek hayatına başladım. Ayrıca Acil Yardım ve Afet Yönetimi ve Sosyoloji lisans bölümlerinden; Yaşlı Bakımı ve Adalet ön lisans bölümlerinden mezun oldum. yılları arasında hastanesinde çalıştım. Devlet Hastanesinde çalışmaktayım.

Nusret GÖKTAŞ